

NA FRONTI

revija za vojaško zgodovino

števila 6 / november 2010

ISSN 1580-7282

KAZALO

BEGUNSKA	3
BEGUNSKA LETA SMO PREŽIVLJALI V TURINU, Vili Prinčič	4
GORIŠKA DUHOVŠČINA V OBDOBJU BEGUNSTVA, Renato Podbersič ml.	7
ODLIKOVANI VOJNI KURAT, P. ROBERT IVO NITZ (1882–1950), Miha Šimac	13
OČETOVA VOJAŠČINA, Rafko Ajdnik	18
JOSIP TREBEC - MIZAR IN FOTOGRAF IZ SEŽANE (nadaljevanje), Simon Kovačič	22
VENČESLAV VRTOVEC - LETALSKI OPAZOVALEC, Jožef Silič	26
IN MEMORIAM - GUSTAV AJDIČ, Vinko Avsenak	29
ZGODBA O PROPELERJU, Matjaž Ravbar	30
ŠTEFAN HOZJAN, Matjaž Ravbar	34
LETALSKI SPOPAD NAD MONTELOM 19. JUNIJA 1918, Jožef Silič	38
ANTON OISTER IN NJEGOVA PADALA, Vinko Avsenak	43
ZAPISI V KAMNU, IZGUBLJENI IN POZABLJENI, Tomaž Velnar	50
LOJZE LIČEN - SPOMINI NA PRVO SVETOVNO VOJNO, Vili Prinčič	52
KREDITIRANJE SMRTI, Brane Tušar	54
VOJAŠKA BELEŽNICA S SPOROČILI Z RAVNICE, Roberto Todero	58
AVSTRO-OGRSKO TOPNIŠTVO NA SOŠKI FRONTI, Anže Barle	61
MINOMET IN PLINSKA MINA 18 cm, Bojan Rustja	65
ZNAČKE IZ KRAŠKEGA BOJIŠČA, David Erik Pipan	71
UJETI KOT DIVJAD, Mitja Juren	76
JAN BÉZARD IN NJEGOVA BUSOLA, David Erik Pipan	80
VARUHI DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO - Mirko Kurinčič iz Drežnice, Vinko Avsenak	84
FOTO ALBUM	88

NA FRONTI, revija za vojaško zgodovino, številka 6, november 2010

Izdajatelj: Društvo soška fronta Nova Gorica, ul. Nikole Tesle 19, Šempeter pri Gorici, **glavni urednik:** Simon Kovačič, **odgovorni urednik:** David Erik Pipan, **uredniški odbor:** Vinko Avsenak, Simon Kovačič, David Erik Pipan, mag. Renato Podbersič ml., Vili Prinčič, **lektor:** Vinko Avsenak, **oblikovanje in priprava za tisk:** A-media d.o.o., **tisk:** P.S.M.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prepovedano je vsako kopiranje in razmnoževanje brez pisnega dovoljenja uredniškega odbora in avtorjev prispevkov.

Na naslovnici: Razglednica iz serije »Vojska v slikah«, VI. skupina, št. 76, avtor Maksim Gaspari
Založba »Ilustriranega Glasnika« v Ljubljani (zbirka Davida Erika Pipana)

Na zadnji strani: Značka 2. gorskega strelskega polka (zbirka Davida Erika Pipana)

www.drustvo-soskafronta.si

BEGUNSKA

Dobili smo befeli,
begunit smo začeli,
oj zbogom, ti šempaska vas,
kako trga se mi srce,
ko moram tebe zapustit
in na Dolenjsko it.

Pesem je ob odhodu v begunstvo v Mirno peč na Dolenjskem, v avgustu 1916, napisala Ivana Humar, por. Štrukelj (Meseričeva) iz Šempasa. Ohranila jo je njena hčerka Ivanka Špacapan (Blaževa) iz Ozeljana. Zapisal Silvijo Obrdank

*Šempaski begunci pred Tajnikovo hišo pred odhodom v begunstvo.
(Vir: Antonio Sema, La Grande Guerra sul fronte dell'Isonzo, vol. 1, Editrice Goriziana, Gorica 1995)*

BEGUNSKA LETA SMO PREŽIVLJALI V TURINU

Pričevanje Klementine Humar iz Števerjana

Vili Prinčič

Rodila sem se 4. februarja 1910 v Števerjanu. Živeli smo v lastni hiši v predelu števerjanskega griča, ki mu domači pravijo Na Grdinci, in imeli smo kar precej svoje zemlje. Mnogi naši sosedje pa so bili koloni na posestvih plemiške družine Tacco. Poleg tega da smo obdelovali zemljo, smo v hlevu imeli dve ali tri krave, stalno smo redili nekaj prašičev, v kurniku pa so bile vedno kokoši.

Moja mama Frančiška Karara (letnik 1865) je bila dvakrat poročena, ker ji je prvi mož umrl. Iz prvega zakona se je leta 1888 rodila hči Karolina.

Nosila je očetov priimek Škorjanc. Iz drugega maminega zakona z mojim očetom Jakobom (1860) pa so se rodili Lojzka (1891), Štefanija (1897), Antonija (1899), Milka (1901), Jožef (1904), Karlo (1907) in jaz kot najmlajša. Polsestra Karolina se je omožila, še preden sem se rodila jaz, in se z možem takoj po poroki izselila v Argentino. Preko Atlantika ju je

vabil stric, ki se je v Argentini še kar dobro postavil na noge. V Južni Ameriki se jima je leta 1912 rodila hčerka Lidija. Mojemu svaku pa južnoameriško podnebje ni ustrezalo in je stalno bolehal. Po kakih treh letih sta se zakonca odločila za vrnitev v Evropo. Ladja je priplula v Trst prav na dan avstro-ogrske vojne napovedi Srbiji, to se pravi 28. julija 1914, točno mesec dni po usodnem atentatu v Sarajevu. Jeseni istega leta sta bila mobilizirana mož polsestre Karoline in mož sestre Lojzke. Poslana sta bila na srbsko in kasneje na rusko bojišče.

Meseci so tekli dokaj mirno, le stalno smo bili zaskrbljeni zaradi naših dragih na fronti. Napetost pa je začela naraščati aprila 1915, ko so se tudi pri nas začele širiti govorice o možnem spopadu z Italijo. Otroci smo to seveda manj občutili, toda iz pogovorov starejših smo slutili bližajočo se nevarnost. In naposled je počilo! Ne da bi nas pravočasno obvestili in nam svetovali, kako naj ravnamo, so se proti Gorici na vrat

na nos umaknili redki vojaki, žandarji in drugi predstavniki avstro-ogrske oblasti, mi pa smo bili prepuščeni na milost in nemilost prodirajoči italijanski vojski, ki je brez odpora prodirala v Brda. Doma smo ostali še nekaj dni po nenadnem prihodu Italijanov. Dobro se še spominjam, da so se k nam preselili tudi nekateri sorodniki in nekaj družin vaščanov, ki so svoje domačije imeli na Britofu, se pravi v zaselku prav na vrhu števerjanskega griča, ki je bil zelo izpostavljen avstrijskemu obstreljevanju. Nekateri so se nastanili v naši hiši, drugi

v hlevu in v skednju. Kak dan pred vojno napovedjo se je naša družina povečala, kajti polsestra Karolina je povila hčerko Elizabeto. Prav posrečen čas poroda, ni kaj!

Od doma smo krenili prve dni junija 1915. Naš odhod je bil kar se da buren. Ob desetih zvečer je v našo hišo vpadla večja skupina italijanskih vojakov in njihov poveljnik nam je ukazal takojšen odhod.

Doma smo morali pustiti

vso živino in oditi v temno noč. Bilo nas je kar precej. Poleg desetih članov naše družine, je bilo tu še pet majhnih otrok, med katerimi je bila Elizabeta komaj teden dni stara. Skupaj z nami je odšlo še nekaj sorodnikov in drugih vaščanov.

Tisto noč smo pešali do Šmartnega v Brdih in od tega nočnega pohoda mi je v spominu ostal prizor goreče kmečke hiše, ki so jo nekateri domačini skušali gasiti. Kje je to bilo in za katero hišo je šlo, ne vem. Tudi se ne spominjam, kje smo v Šmartnem prenočili. Naslednjega dne smo se peš podali do večje nižinske vasi, San Giovanni ob Nadiži. V tem furlanskem kraju smo ostali okrog štirideset dni. Nastanjeni smo bili v velikem skednju. Zaradi pomanjkljive nege sem tam staknila infekcijo ušes, ki mi je povzročila slabšo slušnost. Ta nadloga me je pestila vse življenje, saj od naglušnosti nisem nikdar povsem ozdravela. Drugače pa moram reči, da so vojaške oblasti z nami lepo ravnale. Hrano so nam pripravljali vojaki

Števerjan pred prvo svetovno vojno (arhiv avtorja)

in tudi od okoliških kmetov smo vedno kaj dobili. Spominjam se medu, ki ga prej nisem nikoli pokusila. Moj oče, ki je dokaj dobro govoril furlansko, se je z okoliškimi kmeti pogovarjal brez težav, le z vojaki se je težje sporazumeval. Spominjam se tudi, da sem starše stalno prosila in rotila, naj se takoj vr- nemo domov, kajti doma smo pustili psa. Še dolgo sem imela pred očmi ubogo žival, ki je nismo smeli vzeti s sabo in je zvezana na verigi dolgo lajala in cvilila za nami.

Naslednja postaja našega pregnanstva se je imenovala Turin, veliko mesto na severu Italije, v deželi Piemont. Tja smo pri- speli po enodnevnih vožnji z vlakom. Veliko nas je bilo na vlaku; spominjam se, da je z nami potoval tudi župnik Alfonz Blažko iz Kozane. Nastanili so nas v v predmestju Turina, v znanem centru Cotelengo, ki je slovel po zatočišču za ljudi z duševnimi mo- tnjami in hudimi telesnimi hibami. Bivališča smo dobili v stranskem krilu tega velikega kompleksa, tako da nismo nikoli prišli v stik s tistimi nesrečneži.

V Cotelengu smo ostali dobra dva meseca, nato pa so nas preselili v mestni predel Reggio Parco, v katerem smo dobili še kar udobna stanovanja v ljudskih hišah. V bližini so bile velike tovarne. V eni izmed njih je oče dobil službo kurjača. Šlo je za tekstilno tovarno, v kateri se je zaposlil tudi krojač Mavrič iz Šmartnega, ki je delal na oddelku, v katerem so rezali tekstil. Po vojni in po vrnitvi domov je s pridobljenimi izkušnjami odprl trgovino s tekstilom v Gosposki ulici v Gorici. Tovarna, v kateri je med vojno delal, mu je pri tem poslu šla zelo na roko, saj ga je zalagala s prvovrstnim blagom. Tudi moje starejše sestre so našle zaposlitev v bližnjih tovarnah. Če se prav spominjam, tisti, ki so delali, niso prejeli podpore. Begunski denarni prispevek smo redno dobivali le otroci in ostareli.

V Reggio Parco smo živeli do konca vojne in še nekaj več, se

pravi dobra štiri leta, in reči moram, da nam je begunstvo mi- nevalo v še kar znosnih razmerah. Pomanjkanja sploh nismo trpeli. Tako oblasti, kot tudi domačini so z nami lepo ravnali in so se do nas vzorno obnašali. Oblasti, ki so imele begunce v oskrbi, so poskrbele, da so nam vsakih 14 dni prinesli čiste rjuhe, in so tudi pogosto pregledovale, ali v stanovanjih skrbi- mo za red in čistočo. Kaj se je medtem dogajalo v naših kra- jih, nismo kaj dosti vedeli. V nekaterih časopisih smo lahko prebrali, da so posamezne enote vojske generala Cadorne na nekaterih mestih prekoračile reko Pevnico. Tem »zmagoslav-

nim« novicam smo se od srca nasmejali.

V šolo sem začela hoditi jeseni 1916. Begunskih otrok nas je bilo kar pre- cej. Bili so iz Števerjana, Kozane, Plav in iz vasi pod Korado. Vse otroke so »zbasali« v 1. razred. Spominjam se, da me je prva učiteljica imela zelo rada, medtem ko me je njena naslednica vzela na piko. Temu so bili krivi domoljubni pogledi. Do- gajalo se je namreč, da če je učenec v šoli znal,

je za nagrado teden dni nosil okrog vratu posebno kolajno. Obešena je bila na traku v barvah italijanske trobojnice. Jaz pa sem kolajno spravila v torbo in je sploh nisem pokazala domačim. Bala sem se namreč, da bi me oče kregal, če bi videl, da se kitim z italijansko zastavo. Spominjam se tudi, da so nas konec oktobra in ves november 1917 skoraj vsak dan učiteljice pospremile v bližnjo kapelo, kjer smo morali moliti in prositi Boga, naj pomaga Italiji. V teku je namreč bila avstrijska kobariška ofenziva.

Prve mesece našega bivanja v Turinu smo obiskovali italijan- ske verske obrede, kasneje pa se nam je pridružil kozanski župnik Alfonz Blažko, tako da so mašne pridige, krsti, obhaji- la, birme in pogrebni obredi potekali v slovenščini.

Moji poročeni sestri sta poskušali na vse načine izvedeti za

*Družina Humar v begunstvu v Turinu leta 1917
Klementina stoji v prvi vrsti, prva z leve. (hrani Tanja Humar)*

usodo svojih mož, ki sta bila avstrijska vojaka. Po dolгих in zapletenih prošnjah in raziskavah, se je naposled preko mednarodnega Rdečega križa oglasil Lojzkin mož. Pisal ji je, da je z njim vse v redu in da upa, da se bosta kmalu videla. Ona mu je na pismo nemudoma odgovorila in mu seveda podrobno opisala begunsko življenje. Čez nekaj tednov pa je prejela njegovo pismo, ki ji je prineslo veliko razočaranje. Izkazalo se je namreč, da človek, s katerim si je dopisovala, ni bil njen mož, ampak neki drugi Števerjanec, ki se je pisal enako - Maraž Jožef. Imel je sinova z imenoma Mirko in Slavko, ona pa hčerki Marico in Slavko.

Jeseni 1918, nekoliko pred koncem vojne, nas je doletela huda družinska nesreča. Takrat je namreč po vsej Evropi razsajala španska gripa, ki je bila usodna za milijone ljudi. Ta nalezljiva bolezen je prizadela tudi nekaj članov naše družine. Dobili so visoko vročino in odpadli so jim vsi lasje. Bolezen pa je bila usodna za najmlajšo med nami, komaj triletno Elizabeto. Ni ji bilo več pomoči. Pokopali smo jo na bližnjem pokopališču. Dovoljenje za odhod domov smo prejeli maja 1919. Če se prav spominjam, smo po celodnevni vožnji z vlakom izstopili na postaji v Ločniku, od koder so nas proti Števerjanu odpeljali vojaki na vozovih z velikimi kolesi. Proti domači vasi smo se peljali skozi porušeno Podgoro in po dolini Grojnice. Dobro se spominjam, da smo vzdolž vse poti, ki se iz Grojne dviga proti Števerjanu, videvali stotine in stotine lesenih križev. Na vsaki, tudi majhni travnati zaplati ali senožeti, jih je bilo po nekaj deset. Strmeli smo tudi v manjše zaselke, ki jim vojna ni prizanesla, zato smo z strahom pričakovali, kaj bomo našli doma. Na srečo je naša hiša kar dobro prenesla vojno razdejanje, kajti nahajala se je v nekoliko skitem kotu in je Avstrijci s svojih položajev niso mogli videti. Kasneje smo tudi izvedeli, da so Italijani v njej imeli poveljniško postojanko, v bližini pa so zgradili večjo barako, v kateri so imeli častniško kuhinjo. Na strmini pod to

barako je pred vojno bila večja kotanja, zdaj pa je ta predel izgledal kot hribček, na katerem je rastla zelo visoka trava. Iz te trave so prihajale zelo velike podgane. Ker smo se te nadloge bali, so moj oče in nekateri znanci travo pokosili in odkrili nič kaj prijetno skrivnost, ki jo je zakrivala. Predvojna kotanja je bila polna konjskih okostij in v lobanjah so si podgane uredile

svoja gnezda. Brž ko so se te gnusne živali zavedle, da je njihov skriven dom odkrit, so začele pospešeno nositi mladiče stran. Mnogo let kasneje mi je nečak pravil, da je v kasarni, v kateri je služil vojaški rok, naletel na starejšega častnika, ki je med prvo svetovno vojno mesec dni preživel v naši hiši. Spominjal se je, da so v bližini imeli klavnico, okostja ubitih konj pa so metali v to kotanjo.

Ob naši vrnitvi nas je v

Števerjanu že čakal mož polsestre Karoline, medtem ko se je mož sestre Lojzke vrnil kak mesec kasneje.

Na začetku in sredi dvajsetih let so posebne skupine vojakov in najetih domačih delavcev dobesedno prekopale vso okolico in izkopavale okostja pokopanih vojakov. Spominjam se, da so ostanke nekaterih padlih prišli iskat sorodniki in jih v posebnih lesenih zabojih odnašali v rojstne kraje. Veliko večino posmrtnih ostankov pa so prenesli na vojaško pokopališče, ki so ga uredili na Oslavju. Pokopališče se je nahajalo tam, kjer je bila pred vojno vasica z majhno cerkvico. Tam so vojaške oblasti dale postaviti manjšo kapelico, v katero so pred pokopom znosili kosti tisočev padlih na tistem delu fronte. Radovednost je nas otroke gnala, da smo včasih odhajali do Oslavja. Skozi zamrežena okenca kapelice smo lahko videli celo skladovalnico lobanj! To pokopališče je svojemu namenu služilo vse do poznih tridesetih let, ko je fašistični režim dal postaviti belo in daleč naokrog vidno velikansko kostnico na začetku oslavskih gričev.

(Zapisal Vili Prinčič, 9. junija 1997)

*Italijansko vojaško pokopališče na Oslavju, pred izgradnjo kostnice
(iz zbirke Zgodovinskega arhiva Občine Asti – fond Gatti)*

GORIŠKA DUHOVŠČINA V OBDOBJU BEGUNSTVA

Renato Podbersič ml.

V prispevku obravnavam predvsem ožjo Goriško, v cerkvenem smislu gre za ozemlje dekanatov Gorice, Šempetra in Črnič pa tudi za dekanat Devin na Krasu in deloma dekanat Kanal ob Soči. Spreminjanje cerkvene uprave in selitve duhovnikov so narekovala vojaške operacije, bitke in italijansko prodiranje ter posledično umikanje avstro-ogrske vojske. Glede na velikost in geografsko razpoteženost goriške nadškofije je ta členitev neprimerljiva in neustrezna za druge predele nadškofije. Furlanijo, Brda in Posočje so italijanske sile zasedle že ob začetku vojne in tam vzpostavile svojo upravo, na katero ni imel goriški nadškof praktično nobenega vpliva. Vzhodni del goriške nadškofije pa je ostal izven neposrednih vojaških operacij in se je na njegovem ozemlju cerkvena oblast nadaljevala.

V nadaljevanju navajam seznam cerkvenih upravnih enot (župnije, kuracije, vikariati) goriške nadškofije, ki so zaradi vojne spremenile svoj sedež in so naprej delovale v begunstvu.¹ Pri tem sem upošteval le enote na slovenskem etničnem ozemlju, nisem pa vključil pastoralnih enot, ki jih je italijanska vojska zasedla že ob začetku sovražnosti (Posočje, Brda).

Razmere na Goriškem so se dramatično spremenile po šesti soški ofenzivi in padcu Gorice v italijanske roke. Skupaj s civilnim prebivalstvom so bežali tudi številni duhovniki. Iz dokumentov je razvidno, da večina slovenskih duhovnikov dolgo ni pričakovala italijanskega zavzetja Gorice in premika fronte proti vzhodu.

»Do nedelje, 6. avgusta 1916 bi nihče niti v sanjah ne prišel na to, kaj se bo z Gorico in Šempetrom v naslednjih dneh zgodilo...«²

Mnogi duhovniki so do zadnjega verjeli v moč avstro-ogrske obrambe in zato večinoma niso poskrbeli, da bi župnijske arhive, cerkveno posodje in vrednejše

Ime enote	nov naslov
Nadškofijski ordinariat Gorica	Stična
Župnijski urad stolne cerkve v Gorici	Stična
Župnijski urad na Placuti v Gorici	Stična
Kuracijski urad Štandrež pri Gorici	Ajdovščina
Župnijski urad sv. Ignacija v Gorici	Maribor, Domplatz 18
Župnijski urad Solkan	Ravne, pošta Cerkno
Vikariatski urad Kromberk pri Gorici (Kronberg)	Cerknica
Vikariatski urad Št. Maver	Kamnje, pošta Črniče
Vikariatski urad Ravnica	Lokve, pošta Trnovo pri Gorici
Kuracijski urad Grgar	Čepovan
Kuracijski urad Pevma	Spodnja Idrija, pošta Idrija
Župnijski urad Kanal	taborišče Bruck na Litvi
Vikariatski urad Deskle	Št. Martin pri Kranju
Vikariatski urad Plave	Št. Martin pri Kranju
Vikariatski urad Osek	Škocjan pri Mokronogu
Župnijski urad Šempas	Col nad Ajdovščino
Župnijski urad Devin	Trnovo pri Gorici
Vikariatski urad Brestovica	taborišče Steinklamm
Vikariatski urad Doberdob	Sv. Planina, pošta Trbovlje
Vikariatski urad Jamlje	Sv. Planina, pošta Trbovlje
Vikariatski urad Kostanjevica	Kazlje, pošta Tomaj
Vikariatski urad Mavhinje	Sempolaj, pošta Prosek
Vikariatski urad Temnica	Kazlje, pošta Tomaj
Kuracijski urad Nabrežina	Ježica pri Ljubljani
Kuracijski urad Opatje selo	Nemški Rut, pošta Grahovo pri Bači
Župnijski urad Komen	Lokev, pošta Divača
Vikariatski urad Gabrovica	Kamnik
Vikariatski urad Lipa	Stična
Vikariatski urad Vojščica	Štorje, pošta Sežana
Kuracijski urad Gorjansko	Merče, pošta Sežana
Kuracijski urad Kobjeglava	Podgorje, Istra
Župnijski urad Skrbina	Selca pri Skofji Loki
Župnijski urad Ločnik (Lucinico)	Ljubljana, Kopališka ulica 10
Kuracijski urad Steverjan (Št. Ferjan)	Sv. Ožbolt, pošta Trojane
Kuracijski urad Podgora	Praga – II. okraj, Emaus
Župnijski urad Šempeter (Št. Peter pri Gorici)	Dunaj – I. okraj, Vorlaufstrasse 4
Vikariatski urad Vrtojba	Metlika
Kuracijski urad Bilje	Vrhnika
Župnijski urad Dornberk (Dornberg)	Salež, pošta Prosek
Kuracijski urad Gabrije	Podgorje, Istra
Župnijski urad Miren	Gora pri Sodražici
Vikariatski urad Sovodnje	Šentlovrenc (Št. Lovrenc) na Dolenjskem
Župnijski urad Prvačina	Kamnik
Vikariatski urad Gradišče nad Prvačino	Kamnik
Župnijski urad Renče	Št. Vid nad Ljubljano
Župnijski urad Vogrsko	Vojnik pri Celju
Župnijski urad Tolmin	Zadlaz, pošta Podmelec
Župnijski urad Volče	taborišče Bruck an der Leitha
Kuracijski urad Zagraj (Sagrado)	Lipnica (Leibnitz) na Štajerskem

¹ Slovenski begunski koledar za leto 1917, Izdal in založil dr. Luigi Faidutti, goriško-gradiščanski deželni glavar, Katoliška tiskarna v Ljubljani, 1917.

² Slovenec, 26. avgust 1916, Zadnji dnevi v Šempetru.

*Močno poškodovana župnijska cerkev na Vogrskem, fotografirana 30. 08. 1917.
Župnijski urad je med vojno deloval v Vojniku pri Celju.
(iz zbirke Simona Kovačiča)*

predmete spravili na varno. Vse je bilo odvisno od posameznikov in njihovih lastnih občutkov.

Marsikdo je imel do italijanske vojske omalovaževalen odnos. Eden med njimi je bil tudi črniški dekan Alojzij Novak, ki pa je vendarle dopuščal možnost italijanskega uspeha pri Gorici: »Zdi se, da bodo počasi Lahi vendarle prišli v Gorico. Pa saj 2 kilometra bi še polž napravil v 14 mesecih.«³ Ta odnos do Italijanov je izrazitejši pri duhovnikih, po rodu Kranjcih, ki so službovali na Goriškem, kot na primer dekan Novak v Črničah in župnik Grča v Šempasu.

Ob umiku iz Goriške je vladal velik nered, v katerem so se znašli tudi duhovniki. Šele čez nekaj dni so se začele stvari polagoma urejati. Časopisje je prinašalo vesti o ljudeh, katerim se je uspelo rešiti. Med njimi so bili profesor dr. Srebrnič, nadškofijski tajnik Setničar in kromberški vikar Vodopivec, ki so se zatekli v Črniče. Pogrešan je bil mladi duhovnik Jug, vrtojbenskemu vikarju Mežnaršiču pa naj bi se zmešalo in niso vedeli, kje je ostal.⁴

Iz pisem, ki so jih duhovniki naslavljali na Nadškofijski urad v Stični ali kar na samega nadškofa Sedeja, je razvidno, da jih je zanimal njihov cerkvenopravni status po umiku iz župnije v begunstvo. Takšno skrb lepo ilustrira pismo mirenskega župnika Antona Grbca, ki ga je ta januarja 1916, še pred velikim begunskim valom, naslovil neposredno na

nadškofa v Stično. »Gospod vodja »čevljarske zadruga« v Vrbovcu mi je pisal, naj bi se preselil k njim in tam med njimi pastiroval... Ponižno podpisani sem pripravljen tudi to storiti, toda ne vem kakšne bi bile pravne posledice onih treh župnikov, oziroma ali bi jaz bil med njimi le kot nekaj misijonar in ne župnik in drugič kaj bi rekla vlada oziroma, kaj bi bilo z mojo plačo...«⁵

Šempetrski dekan dr. Franc Knavs je to obdobje v cerkvenih matičnih knjigah zelo slikovito označil z eno samo besedo – EXILIUM.

Ni obstajalo neko splošno pravilo, ki bi določalo, kam se bodo izselili določeni cerkveni župnijski uradi. Velikokrat je bilo prepuščeno kar samim duhovnikom, da se znajdejo po svojih močeh. Večina duhovnikov je sledila svojim vernikom na poti v begunstvo, a nekateri so se zatekli tudi v domače vasi. Drugi so sledili občinskim uradom oziroma županstvom, ko so se ti podali v begunstvo. Včasih so se nekateri župniki-

³ Črniška kronika, 19. julija 1916.

⁴ Slovenec, 14. avgust 1916. Čez nekaj dni so to informacijo o Mežnaršiču preklicali.

⁵ Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia - Nadškofijski arhiv v Gorici (dalje ACAG), fond Arcivescovi, mapa Sedej 3, fol. 558.

begunci tudi selili po različnih krajih. V večjih goriških krajih, kjer sta pred begunstvom delovala župnik in en ali celo dva kaplana, se je ponavadi dogajalo, da so čas begunstva prebili na različnih krajih.

Primer:

Solkanski župnik Jakob Rejec se je avgusta 1916 umaknil iz Solkana na Črni Vrh nad Idrijo. Tam je ostal do septembra 1916. Ob umiku mu je uspelo spraviti v Ljubljano večino župnijskega arhiva in vrednejših predmetov. Dne 1. oktobra 1916 se je dokončno namestil v Ravnah na Cerkljanskem, kjer je bival do cvetne nedelje 1918. Solkanski kaplan Jožef Likar je ves čas begunstva deloval v župniji Šturje na Kranjskem (danes del Ajdovščine), in je bil za svoje delo z begunci 13. maja 1917 odlikovan z zlatim križcem za zasluge. Odlikovanje mu je v Ajdovščini izročil tržaški c. in kr. namestnik Alfred Fries - Skene.⁶

Pri pregledovanju krajev novega bivališča posameznih pastoralnih enot opazimo, da so se tiste, ki so bile izseljene, ne pa zasedene, ponavadi umaknile v varnejši kraj znotraj dekanata. Tudi na Goriškem je nekaj takih primerov:

Vikariatski urad Ravница je deloval v bližnji župniji Lokve, kuracijski urad Grgar pa se je umaknil v župnijo Čepovan. Vse te pastoralne enote so spadale pod dekanat Gorica. Dogovarjanje o namestitvi je bilo nedvomno lažje znotraj posameznega dekanata, ker so se duhovniki osebno poznali z dekanijskih konferenc in skupnih cerkvenih slovesnosti. Neredko je pri tem pomagalo tudi generacijsko poznavanje med duhovniki še iz goriškega Centralnega bogoslovnega semenišča.

Kot je razvidno iz seznama, si je veliko duhovnikov poiskalo zatočišče v bližini frontne črte ali vsaj na slovenskem etničnem ozemlju, največ na Kranjskem. Priljubljena so bila predvsem večja mesta. Na drugi strani se pa kažejo nastanitve goriških duhovnikov v odročnejših krajih, kjer so pač bile pastoralne potrebe po duhovnikih. Le redki izbranci so se naselili v velikih mestih izven slovenskega etničnega ozemlja, na primer na Dunaju ali v Pragi. Logično je pričakovati, da sta goriški mestni župniji, stolnica in Placuta, našli zatočišče pri nadškofu Sedeju v Stični.

Kar nekaj duhovnikov je našlo pribežališče v Ljubljani in okolici mesta ali vsaj na območju ljubljanske škofije. Ljubljana je že pred prvo svetovno vojno veljala za slovensko središče in tako so nanjo gledali tudi izobraženi prebivalci zahodnega slovenskega etničnega ozemlja. Po začetku sovražnosti na

soški fronti se je precej slovenskih goriških politikov, gospodarstvenikov, kulturnih delavcev in duhovnikov zateklo prav na Kranjsko, predvsem v Ljubljano. Škof Jeglič s pomočniki si je prizadeval, da bi bili vsaj nekateri begunski duhovniki vključeni v pastoralno delo v ljubljanski škofiji. Mnogi goriški duhovniki so samostojno naslavljali prošnje na ljubljanski škofijski ordinariat in povpraševali po cerkvenih službah. Ob koncu poletja in v začetku jeseni 1916 je glede namestitve begunskih duhovnikov potekalo živahno dopisovanje med Ljubljano (Jeglič) in Stično (Sedej). Nastajale so težave zaradi plačila duhovnikom za njihovo delo – tako imenovane *kongrue*, kajti veliko duhovniških mest je bilo nesistematiziranih. Pogosto je namreč šlo za kaplanske in pomožne nastavitve. Dne 22. septembra 1916 je ljubljanski škofijski ordinariat razpisal sledeča prosta mesta s pogoji za zasedbo in o vsem obvestil nadškofa Sedeja v Stično, saj je vendarle šlo za duhovnike iz njegove škofije:

- Cerkev na Kureščku v župniji Ig, stanovanje zagotovljeno, plačilo le kar dajo ljudje.
- Župnija Ježica pri Ljubljani, starejši župnik je prosil za pomočnika, ki dobi stanovanje, hrano in mašne intencije.
- Vojaška bolnišnica v graščini Ponoviče, med postajama Litija–Sava. Dolžnosti nameščenca-duhovnika so bile vsakdanja sv. maša in duhovna oskrba bolnikov. Zagotavljali so mu hrano, bivanje in mogoče kaj denarja.
- Mirenski župnik Anton Grbec bi se rad naselil na Primskovem pri Kranju in je prosil Sedeja za dovoljenje. Očitno s prošnjo ni uspel, kajti zatočišče je dokončno našel pri Sodražici na Dolenjskem.
- Ponujale so se kaplanske službe v Krki, Hinjah in Starem trgu pri Kočevju.⁷

Kot je razvidno iz razpisa, je šlo za manj zanimive cerkvene službe. Nekatere so se odprle na novo, na primer duhovna oskrba v vojaški bolnišnici, a so vendarle ublažile težave z nastanitvami nekaterih begunskih duhovnikov.

Odgovor iz Stične je prišel kaj kmalu. 3. oktobra 1916 je

⁶ Župnijski arhiv Solkan, *Opravljeni zapisnik solkanskega župnijskega urada v Črnem Vrhu in Ravnah ter Oznanična knjiga iz begunstva*; Slovenec 15. maj 1917; Drago Sedmak, *Ob vznožju branikov, Celovec 2003*, str. 127-128.

⁷ ACAG, *Atti cancellereschi, leto 1916*, št. dokumneti 1558.

Žalosten pogled na cerkev sv. Janeza Krstnika v Dolnji Vrtojbi
(fototeka Društva soška fronta Nova Gorica)

Ljubljanski nadškofijski ordinariat dobil zahvalo za pripravljenost sprejeti nekatere begunske duhovnike v začasno službo v ljubljanski škofiji.⁸

V naslednjih dneh je »prečastiti knezonadškofijski ordinariat goriški v Zatičini« dobil obvestilo, da je mirenski župnik Anton Grbec prevzel župnijo Goro pri Sodražici in novomašnik Josip Hren kaplanijo v Hinjah.⁹

Duhovniki, ki so se izselili v domače vasi:

1. Duhovnik Simon Kos, vikar v Opatjem selu od leta 1890. Ob začetku prve svetovne vojne je cerkveno posodje in matične knjige v treh zabojih spravil na varno v Ljubljano. V Opatjem selu je vztrajal do jeseni 1915, ko se je izselil v domači kraj. Kot razlog je navedel svojo starost. Po vojni se ni več vrnil v Opatje selo.¹⁰

2. Duhovnik Edvard Mežnaršič, vikar v Vrtojbi. V Vrtojbi je deloval med leti 1913–1920. Zanimivo je njegovo poročilo in prošnja,¹¹ ki ju je zaradi težkih vojnih okoliščin naslovil na nadškofa Sedeja v Stično:

»Visokočastiti knez. nadškof. ordinariat

Podpisani prosi visokočast. istega, naj ga dispenzira od molitve brevija za časa vojske iz sledečih razlogov:

stanovanje prenapolnjeno z vojaštvom

vsakdanja vojaška spoved in to včasih ponoči.

Trganje po glavi že šest tednov, da jo bo treba z obroči okovati, drugače se razpoči. Beguncev brez števila.

Podpisani prosi, da bi zamenjal brevir z rožnim vencem.

Vikarstvo Vrtojba 7. januar 1916«

Pismo samo je videl in potrdil šempetrski dekan Franc Knavs.

Pozitiven odgovor brez podpisa je iz nadškofijske pisarne v Gorici, ki jo je tedaj vodil msgr. Francesco Castelliz, prišel že 12. januarja 1916. Očitno je prošnja romala tudi do nadškofa, saj je na dokumentu njegov podpis, datum (18. januar) in pripis, da naj namesto brevija enkrat dnevno moli rožni venec, če se pač tako počuti: *»...ut pro recitatione divini officii unam saltenae partem rosarii quotidie dicas.«*

Poleti 1916 se je zaradi vojne nevarnosti umaknil v domačo župnijo Metlika. Glavni razlog naj bi bilo njegovo zdravstveno stanje. V vrtojbenski krstni knjigi še najdemo vpisane tri krste otrok, ki jih je vikar Mežnaršič opravil februarja, marca in maja 1916.¹² V Vrtojbi je vztrajal praktično do konca, po padcu Gorice (9. avgust 1916) pa se je umaknil iz vasi. Domačini iz Vrtojbe so mu zamerili, ker ni šel z njimi v begunstvo in se

⁸ ACAG, Atti cancellereschi, leto 1916, št. dokumenta 1563.

⁹ ACAG, Atti cancellereschi, leto 1916, št. dokumenta 1665.

¹⁰ Vinko Lukan, Opatje selo skozi čas, Nova Gorica 1993, str. 51–74.

¹¹ ACAG, Atti cancellereschi, Cartella archivio 995, leto 1916, št. 55.

¹² Župnijski arhiv Vrtojba, matične knjige, krstna knjiga, leto 1916.

za njihovo usodo ni zmenil. Nasprotno trdijo članki v Slovenecu, ki hvalijo skrb vrtojbenskega vikarja:

»Naš gospod vikar, preč.g. Edvard Mežnaršič, je zbral kakor koklja nekaj svoje razpršene družinice in jih ima v tem varnem kraju; za njih skrbi in se trudi, tako da ga ne morejo Vrtojbenci zadosti prehvaliti. Videl sem na lastne oči, da naša nesrečna Vrtojba je imela oziroma da ima res pravega dušnega pastirja.

Do zadnjega je vztrajal v Vrtojbi, zadnji je bežal med granatami in ognjem, pustivši vse svoje imetje. In edina skrb mu je zdaj, da skrbi za svojo begunsko kolonijo, zraven pa tuhta in skrbi, kako bo najboljše po vojni.«¹³

Po vojni se je vikar Edvard Mežnaršič vrnil v razdeleženo vas, a je kmalu umrl.¹⁴

Nekateri duhovniki so čutili dolžnost, da po prihodu v begunstvo nadškofa obvestijo o stanju pastoralne enote, ki so jo zapustili, in o rešenih ter shranjenih cerkvenih predmetih in knjigah. Začasno so jih shranjevali na različnih mestih: v samostanu Stična, prostorih ljubljanske nadškofije, kapucinskem samostanu v Vipavskem križu. Kromberški vikar in znameniti primorski skladatelj, Vinko Vodopivec, je vas zapustil v dneh po padcu Gorice. Rešil je večino cerkvenega posodja in matičnih knjig. *»... Prosil sem, da naj vse shranijo v Ljubljani, ker bi n. pr. matrike lahko večkrat potreboval; in so moji prošnji ugodili.«* Že 6. septembra 1916 se je javil *»Prevzvišenemu Knezoškofijskemu uradu v Zatičini«* iz Cerknice, kjer je preživel begunske dni. O zmedbi govori njegov pripis na robu dokumenta, da žiga pač ni odtisnil, ker trenutno ne ve, kje je, čeprav ga je sicer rešil. Toda Vodopivčev dopis je bil bolj izjema kot pravilo. Večina drugih duhovnikov je bila zaposlena z zagotavljanjem svoje eksistence.¹⁵ Zanimivo je, da je Vodopivec med begunstvom v Cerknici napisal izjemno popularno skladbo za moški zbor, Žabjo svatbo. Idejo zanjo je dobil ob dolgih sprehodih ob Cerkniškem jezeru, kjer je bilo veliko žab.

Italijanski prodor je marsikaterega slovenskega duhovnika presenetil, saj so večinoma zaupali trdnosti avstro-ogrske obrambe. Šempetrski dekan dr. Franc Knavs je bil prav v času najhujših bojov med šesto ofenzivo na bolniškem dopustu v domačem kraju na Dolenjskem.¹⁶ Iz dopisa, objavljenega v Slovenecu, lahko razberemo njegovo grozo in začudenje ob spoznanju, da so Italijani zasedli Šempeter, sedež dekanata. Sicer lahko dekanov dopust primerjamo z vojaškim dopu-

stom tedanjega poveljnika obrambe Gorice, generalmajorja Erwina Zeidlerja, ki je v poletnih dneh 1916 odšel preprosto na dopust, čeprav je bila Gorica resno ogrožena. Kljub temu nam dekanov dopis kaže, da mu ni bilo vseeno za usodo svojih vernikov in da se je precej trudil, da bi jim olajšal težke dneve begunstva. Poleg tega je razvidno, da je dobro poznal begunsko življenje, tudi tisto v begunskih taboriščih.

»Šempeterskim pregnancem! Dragi duhovnjani! Na dopustu, ki mi je imel poteči 16. t.m. sem zaznal iz »Slovenca« o težki preizkušnji, ki Vas je doletela. Previdnost božja je meni osebno milostno prihranila težo in grozo onega dne, ko ste se ob dimih in požarih, ob gromih in treskih poslavljali od prekrasne in ljube domačije v neznani svet, a vem, koliko ste takrat trpeli. ... prejemši presenetljivo in prežalostno vest sem se nemudoma podal do Nj. ekscelence, prevzvišenega knezonadškofa v Zatičino, kojemu sem izjavil, da sem brezpogojno pripravljen iti za pregnanci v katerikoli kronovino in katerikoli barako! Upam in sem prepričan, da so enako izjavo podali tudi vsi čč. gg. pregnanci iz dekanije in goriške okolice, da bo tako za dušno pastirstvo pregnanih množic zadostno preskrbljeno. Ne zabimo v teh grozopolnih dnevih da ima Previdnost božja, ki je to dopustila najsvetejše in najboljše očetne namene! Porabimo čas pregnanstva za pokoro in spravno sv. obhajilo presv. Srcema J. in M., da bodo skoro minuli dnevi stiske in bede! - V nadi, da se bomo kmalu videli, Vas duhovnoočetno blagosloviljam in se priporočam v molitev, kakor tudi sam slejkoprej za Vas molim in mašujem. Zaupajmo v Boga in Marijo! Vas zvesti dekan Fr.K. (dr. Franc Knavs)«¹⁷

Poseben problem so predstavljali cerkveni predmeti in posodje. Njihova usoda je bila odvisna od posameznih duhovnikov, čeprav so vsi poznali nadškofovo navodilo, da je treba zanje ustrezno poskrbeti. Spet je bila odločilna duhovnikova skrb in iznajdljivost, tudi v Šempetru: *»Ob eni popoldne je došel prvi avtomobil. Naložili so vanj zaboje s cerkvenimi rečmi. Odpeljal je v Prvačino. Župan se je peljal na svojem*

¹³ Slovenec, 11. avgust 1918.

¹⁴ Župnijski arhiv Vrtojba, matične in oznanilne knjige.

¹⁵ ACAG, Atti cancellereschi, št. dokumenta 1478, 7. september 1916.

¹⁶ Slovenec, 12. avgust 1916.

¹⁷ Slovenec, 19. avgust 1916.

Članice Marijine družbe iz Vrha Sv. Mihaela v begunskem taborišču Bruck na Litvi
(orig. hrani Ludvik Devetak)

kolesu za avtomobilom, da bi v Prvačini spravil cerkvene reči v varnost. Svojo nalogo je rešil na najboljši način... V četrtek (10. avgusta, po padcu Gorice — op. R. P.) potem jih je v Dornberku dobil veleč. g. Srebrnič, jih spravil v Batuje in dan potem od tukaj še veliko sliko Vnebovzetja Matere božje iz stolne cerkve ter cerkvenimi rečmi iz Črnič, Kromberka, Solkana in Št. Mavra odpeljal v Stično na Kranjsko.¹⁸

Biljenski kurat Zamar je z dopisom v Stično cerkvene oblasti seznanil, da je rešil vse matične knjige iz Bilj. Začasno zatočišče je našel na Vrhniki, kjer je sprejel kaplansko službo in opravljal vse kaplanske dolžnosti. Njegov uradni naziv je bil »kurat iz Bilj goriške knezonadškofije stanujoč na Vrhniki.« O svojih vernikih je vedel le, »... da so razkropljeni po raznih krajih, tako da podpisani ni mogel med nje, kakor je nameraval.«¹⁹

V težkih časih begunstva so se izkazali številni katoliški duhovniki. Mnogi so odšli z verniki v begunstvo in so se vključili v široko razpredeno mrežo dušnih pastirjev med begunci. Skrb za te duhovnike so prevzeli škofijski ordinariati in državno ministrstvo za notranje zadeve. Velikokrat se je dogajalo, da je zadnjo besedo pri premeščanju in nastavitvah določenih duhovnikov imelo prav omenjeno ministrstvo. Tudi Odbor za pomoč beguncem z juga je usmeril svoje delovanje k duhovni oskrbi beguncev. Smatrali so, da je stiska beguncev velika in se še poglablja, »... ker ne sliši niti besede božje več v svojem jeziku.«²⁰ V imenu Odbora

so tako pridobivali duhovnike in jih pošiljali med begunce. Pri tem so jim nudili tudi materialno podporo, nujno za izvajanje dušnega pastirstva med razpršenimi begunci. Odbor je poskrbel, da so v krajih, v katerih ni bilo duhovnikov-beguncev, skrb za begunce prevzeli domači duhovniki. To je bil pogost primer zlasti na Češkem, predvsem zaradi sorodnosti jezikov. Pomembna vloga Pomožnega odbora za begunce z juga se je kazala zlasti pri posredovanju med cerkvenimi in državnimi oblastmi.²¹

Leta 1917 je v dušnem pastirstvu med begunci delovalo kar 175 duhovnikov iz treh škofij: Gorica, Trento in Poreč-Pulj.²² Duhovniki so se zaradi svoje izobrazbe, družbene vloge in pričakovanih beguncev velikokrat znašli kot pravi voditelji in edina preostala avtoriteta, kot svetopisemski pastirji svoje črede ovac. Državne oblasti so se zavedale pomembnosti njihovega dela, tako v begunskih taboriščih kot med begunci, razpršenimi širom tedanje monarhije. Toda to je že druga zgodba, ki si zasluži nadaljevanje v prihodnji številki naše revije.

¹⁸ Slovenec, 26. avgust 1916, Zadnji dnevi v Šempetru.

¹⁹ ACAG, Atti cancellereschi, št. dokumenta 1568.

²⁰ Slovenski begunski koledar za leto 1917, str. 120.

²¹ Prav tam, str. 116-121.

²² Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden, Zweiter Tätigkeits-Bericht, Dunaj 1917, str. 117-121.

ODLIKOVANI VOJNI KURAT, P. ROBERT IVO NITZ (1882–1950)¹

Miha Šimac

Uvod

V času, ko se dogodkom prve svetovne vojne posveča vse več raziskovalcev, ko veliko več govorimo tudi o preprostih vojakih, njihovi hrabrosti in iznajdljivosti preživetja in ne le o generalih in vojskovodjih, je morda prav, da na kratko spregovorimo tudi o doslej pogostokrat zamolčanih ljudeh – vojaških kuratih. Ti so na frontah in v zaledju skušali v največji meri skrbeti za zaupano jim moštvo, tolažiti ranjene in obolele, deliti zakramente in pokopavati padle ter o tem obveščati tako nadrejene kot svojce. V tej skrbi so se nekateri izredno izkazali in bili za to svojo požrtvovalno službo na bojnem polju odlikovani s posebnim odlikovanjem za duhovnike – vojaškim duhovniškim križcem. To odlikovanje je leta 1801 ustanovil cesar Franc I. Pred tem so namreč vojaške duhovnike odlikovali z medaljami za hrabrost, kar pa se vojaškemu vikarju, škofu Sigismundu Antonu von Hohenwartu,² nikakor ni zdelo primerno. Zato je cesar Franc I. za tiste vojne kurate, ki so kljub nevarnostim na bojnih poljih nadvse vzorno opravljali svojo duhovniško službo, uvedel novo odlikovanje, in sicer zlati in srebrni duhovniški križec za zasluge na rdeče-belem traku (*pro piis meritis*). Po cesarskem povelju z dne 9. maja 1911 je bilo odlikovanje preimenovano v duhovniški križec za zasluge 1. in 2. razreda, ki je bil izdelan v obliki zlatega ali srebrnega pasijonskega križa, katerega kraki so imeli obliko triperesne deteljice. V višino je odlikovanje merilo 58 mm, v širino pa 50 mm. Duhovniški križec za zasluge 1. razreda je bil narejen iz zlata in je imel bel sredinski medaljon z napisom PIIS MERITIS, za zasluge 2. razreda pa je bil narejen iz srebra in je imel moder sredinski medaljon z istim napisom. Zadnja stran je bila identična prednji. Na zgornji strani križa je bila luknjica za trakec.³

Danes so tovrstna duhovniška odlikovanja med zbiralci v Sloveniji precej redka in prav zato je imel prijatelj Matej Mori srečo, da je svojo zbirko odlikovanj obogatil še z duhovniškim križcem 2. razreda in z lično šatuljo, v kateri so to odlikovanje tudi podelili. Tudi sama šatulja skriva zanimivo podrobnost. Na

njej je namreč žig njenega lastnika in zapis: „Ivo Robert Nitz, Priester des Deutschen Ritterordene, k.u.k. Feldkurat.“

Kdo je bil ta vojaški kurat, pripadnik nemškega viteškega reda, in zakaj je prejel to odlikovanje? Je preživel vojno? Kakšna življenjska zgodba se skriva za tem odlikovanjem? Vsa ta vprašanja so bila preveč mamljiva, da ne bi poizkušal s pomočjo duhovnikov, prijateljev raziskovalcev⁴, arhivskih in drugih virov poiskati relevantnih odgovorov.

Šatulja z duhovniškim odlikovanjem p. Nitza
(iz zbirke Mateja Morija)

¹ Članek je nekoliko razširjen in dopolnjen prispevek, ki bo predvidoma v letošnjem letu izšel v češki reviji SIGNUM.

² Sigismund Anton grof von Hohenwart, rojen 2. 5. 1730 na dvorcu Kolovec (Gerlachstein), Kranjska, umrl 30. junija 1820 na Dunaju, je bil vojaški vikar od l. 1792 do 1803, ko je 20. junija postal dunajski knezoškof. Več o njem glej: Friedrich Wilhelm Bautz, Sigismund Anton von Hohenwart. V: Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL). Band 2, Hamm 1990, str. 993–994.

³ Roman Hans Gröger, Claudia Ham, Alfred Sammer, Zwischen Himmel und Erde, Militärseelsorge in Österreich, Wien-Köln, Verlag Styria, 2001, str. 37.

⁴ Posebej bi se rad zahvalil gospodu dr. J. Jerku z Dunaja za njegovo prijazno pomoč pri tem raziskovanju.

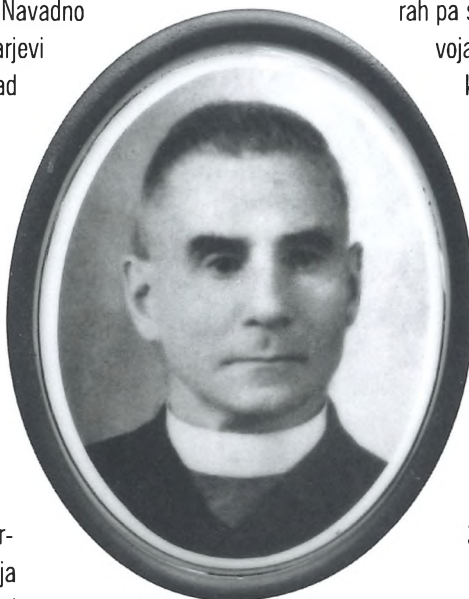
Duhovna oskrba v oboroženih silah habsburške monarhije

Najbrž ne bo odveč, če na kratko orišemo tudi zgodovino duhovne oskrbe v oboroženih silah habsburške monarhije. Temelji organizirane duhovne oskrbe segajo v leto 1551, ko je bil imenovan prvi vikar cesarske vojske. Navadno so bili ti generalni vikarji hkrati tudi cesarjevi spovedniki. Leta 1773 je jurisdikcijo nad cesarsko vojsko v miru in vojni prvič prevzel rezidencialni škof. Po preureditvi monarhije v letu 1867 in vojaških reformah je apostolski vojaški vikariat sicer ostal nedotaknjen, a je bil zaradi liberalizma vpliv Katoliške cerkve zmanjšán in duhovna oskrba v vojski je ostala omejena le na vojaške bolnišnice, kaznilnice ter nižje vojaške šole. Prav tako je bil prekinjen tesnejši stik vojaških kuratov s četami, saj je bila ukinjena duhovna oskrba polkov. Skladno z razdelitvijo ozemlja monarhije na vojaška okrožja je vsako od slednjih dobilo svojo vojaško župnijo, za katero je bil odgovoren vojaški župnik (vojaški superior). V župnijah pa so delovali še vojaški kurati in kaplani (vojaški kurati). Poleg katoliških vojaških duhovnikov je država v drugi polovici 19. stoletja začela bolj skrbeti za potrebe vojakov drugih veroizpovedi. Leta 1860 so tako že delovali evangeličanski pastirji, po zasedbi Bosne in Hercegovine pa so se s povečanim številom vojakov islamske veroizpovedi katoliškim in evangeličanskim kuratom pridružili še muslimanski. Za vojake judovske vere pa je bil na voljo rabin kot vojaški duhovnik v rezervi.

Ob izbruhu prve svetovne vojne v juliju 1914 so bili kot vojaški kurati v vojsko vpoklicani tudi duhovniki. Tovrstne vpoklice, kakor tudi razmerje vojaških oblasti do duhovniških ali redovniških kandidatov je urejal poseben vojni zakon iz leta 1912. Ta je slednjim priznal nekatere ugodnosti (npr. oprostitev vojaškega usposabljanja, orožnih vaj, da se morejo posvetiti študiju in lahko postanejo duhovniki); za tiste, ki pa so že prejeli mašniško posvečenje in so delovali v dušnem pastirstvu ali v duhovniški učiteljski službi, pa je veljalo, da so jih iz rezerve premestili v nadomestno rezervo deželne brambe. So pa slednji morali

biti na razpolago za dušno pastirstvo za vse oborožene sile. Poseben 5. člen državnega zakona št. 236 z dne 26. 12. 1912 pa je še dodatno zagotavljal, da so bile rednega službovanja brezpogojno oproščene „osebe, ki opravljajo službo dušnega pastirstva“, in se zato dodelijo rezervi. V vojnih razmerah pa so na prošnjo vojaškega škofa poleg rednih vojaških duhovnikov nastopili službo vojnega kurata tudi duhovniki, ki so se prostovoljno javili za takšno službovanje.⁵

V naslednjih mesecih in letih vojne so v vojaško službo vpoklicali še več duhovnikov. Časopisna poročila navajajo, da je bilo dne 30. septembra 1916 »zaposlenih v dušnopastirskem vojnem službovanju 1874 rimskokatoliških, 736 drugoverskih kuratov.«⁶ Od začetka pa do konca vojne (1914–1918) naj bi tako v avstro-ogrskih oboroženih silah delovalo 3077 vojaških kuratov.⁷ Med temi se je znašel tudi pater Ivo Robert Nitz.

p. Ivo Robert Nitz (1882-1950)

Pater Ivo Robert Nitz (1882-1950)

Robertov oče Georg Nitz je bil rojen 17. novembra 1834 v kraju Tschötsch pri Brixnu (Bressanone). Po končanem šolanju se je zaposlil kot nadzornik telegrafa (*Telegraphen-Aufseher*) in tako vstopil v državno službo. Morda je bila prav ta služba kriva, da se je kasneje preselil v župnijo Sterzing (ital. *Vipiteno*) na Južnem Tirolskem. Tam se je 12. februarja 1878 poročil z Roso Bodner, ki je bila rojena 10. avgusta 1843 v kraju Olang (bei Bruneck). Že 24. decembra 1878 se jima je rodil prvi sin Franz de Paula Johann Evangelist, ki pa je že leta 1883 umrl. 21. aprila 1882 se je v družini Nitz rodil drugi sin Robert, za njim pa je 1. maja 1885 na svet privekala še hčerka Maria Amalia.⁸

⁵ Povzeto po: Jože Plut, *Za pravice človeka, Družina, Ljubljana, 2002*, str. 61.

⁶ *Domoljub*, 1916, št. 48, str. 625.

⁷ Viktor Lipusch, *Österreich-Ungarns katholische Militärseelsorge im Weltkrieg*, Graz, 1938, str. 58-78.

⁸ Vsi doslej uporabljeni osebni podatki so iz matičnih knjig župnije Maria Geburt in Sterzing, ki jih je prijazno posredovala gospa Annemarie Rainer-Marcotto, za kar se ji iskreno zahvaljujem.

Nadebudni sin Robert se je po končanih prvih šolah vpisal na gimnazijo. Po končanem šolanju pa je prišel čas, da se odloči za svoj poklic. Iz dokumentov in podatkov, s katerimi razpolagam, ni razvidno, kdaj in zakaj se je odločil vstopiti v nemški viteški red in postati duhovnik. Znano pa je, da je prve zaobljube imel 27. avgusta 1908, kar bi lahko pomenilo, da se je relativno pozno odločil za ta korak. Po preteku noviciata in ob prvih zaobljubah je od svojega redovnega predstojnika v samostanu prejel redovno ime – pater Ivo. Nato je bil poslan na študij teologije. Kot meni križnik pater Rudolf, je pater Ivo Robert Nitz teologijo najverjetneje študiral v Brixnu. 14. septembra 1914 je opravil slovesne večne zaobljube, leto kasneje, torej že v času vojne vihre, 25. maja 1915, pa je bil posvečen v duhovnika.⁹ Sprva je deloval v hiši nemškega viteškega reda v kraju Lana na Južnem Tirolskem.

Kratek ekskurz: nemški viteški red (Deutscher Orden)

Nemški viteški red (danes ima uradni naziv Bratje nemške hiše sv. Marije v Jeruzalemu; Deutscher Orden¹⁰) je v Sloveniji bolj poznan kot križniški red. Bil je ustanovljen v Palestini leta 1190. Sprva je bila to špitalska bratovščina, ki je nastala pri mestu Akkon in njen osnovni namen je bila oskrba romarjev ter skrb za bolnike. Kasneje se je bratovščina preoblikovala v viteški red in prevzela pravila templjarjev. Leta 1199 je red potrdil papež Inocenc III. Člani so nosili bel plašč s črnim križem. Od leta 1200 so delovali tudi v Evropi, v letih od 1226–1283 pa so si podredili Prusijo kot tako imenovano redovno državo. Cesar Friderik II. je velikega mojstra reda leta 1226 povzdignil v deželnega kneza.¹¹

V času reformacije se je veliki mojster Albreht Pruski¹² leta 1525 pridružil Luthru in prestopil v luteranstvo. Vitezi, zvesti katoliški veri, pa so na Nemškem red in redovno življenje na novo organizirali. Napoleon Bonaparte ga je pa ukinil in mu zaplenil vse premoženje. Preživel je le v cesarski Avstriji, kjer je imel zaščito v habsburški hiši, in od 19. stoletja dalje je bil veliki mojster reda navadno prav eden od habsburških nadvojvod. V avstrijskem cesarstvu so vitezi redovniki ustanavljali šole, bolnice in zavetišča s pomočjo redovnih sester. Ta zavetišča so v času reformacije zaprli, znova pa jih je obudil veliki mojster nadvojvoda Maksimilijan¹³. V tem času so ustanovili tudi duhovniške konvente, v katerih so se vzgajali bodoči redovni duhovniki. Red jih je potreboval za dušno pastirstvo na župnijah, ki so bile redu inkorporirane. Ustanavljali pa so tudi bolnišnice in skrbeli za reveže. Že v 13.

stoletju je red pričel delovati tudi na Kranjskem in Štajerskem (kjer je še danes aktiven). Poleg že omenjenih aktivnosti mu je bila zaupana tudi skrb za obrambo dežel.¹⁴ Prav v zadnjih letih obstoja habsburške monarhije in v času vojne vihre je bil veliki mojster reda nadvojvoda Evgen.¹⁵

Že v mirnem času so se pripadniki nemškega viteškega reda ukvarjali z bolnišnicami in zdravstveno oskrbo bolnikov in zato ni čudno, da so skušali aktivno pomagati tudi v vojnem času. Tako so ustanovili štiri bolnišnice, ki so bile posebej namenjene težkim ranjencem in hudo obolelim vojakom. Vsaka od njih je lahko sprejela približno 200 pacientov. Vojaško osebje so sestavljali 3 vojaški zdravniki (najvišji po činu – navadno polkovni zdravnik – je bil tudi poveljnik bolnišnice), administrativni častnik, računovodja, lekarnar in 37 vojaških sanitencev. Kot predstavniki reda pa so bili v vsaki bolnišnici na razpolago po 1 duhovnik, pomožno sanitetno osebje, ki ga je navadno sestavljalo 10 dobro izšolanih redovnih sester, 15 bolniških strežnic in redovni služabnik.¹⁶

Vojni kurat in odlikovanje

23. maja 1915 je habsburški monarhiji napovedala vojno še Italija. Nemirni časi so se torej obetali tudi krajem na Južnem Tirolskem. Zaradi vse večjih potreb po vojaških kuratih je bil pater

⁹ Podatke o njegovem šolanju, redovnih zaobljubah in duhovniškem posvečenju mi je iz šematizma *Rangliste und Personalstatus des Deutschen Ritterordens* prijazno posredoval križnik nemškega reda, pater Robert, ki deluje v redovni hiši križnikov v kraju Lana, na Južnem Tirolskem, torej tam, kjer je nekoč deloval tudi p. Ivo Robert Nitz. Za sodelovanje in vso pomoč se mu prijazno zahvaljujem (elektronsko sporočilo z dne 18. novembra 2009 hrani avtor).

¹⁰ O današnjem delovanju reda in njegovi ureditvi glej: <http://www.deutscher-orden.at/> (zapis z dne 7. 1. 2010).

¹¹ France M. Dolinar, *Križniki. V: Enciklopedija Slovenije*, 6. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1992, str. 25–26.

¹² Albrecht von Brandenburg-Ansbach, rojen 17. 5. 1490 v Ansbachu, umrl 20. 3. 1568 v kraju Tapiau.

¹³ Nadvojvoda Maximilian III, rojen 12. 10. 1558 v Dunajskem Novem mestu, umrl 2. 11. 1618 na Dunaju. Bil je tretji sin cesarja Maximiliana II.

¹⁴ Več o samem redu in njegovi prisotnosti na Slovenskem glej: <http://redovi.rkc.si/?id=854&fmod=0>. (zapis z dne 7. 1. 2010).

¹⁵ Nadvojvoda Eugen Ferdinand Pius Bernhard Felix Maria von Österreich-Teschen, rojen 21. 5. 1863, umrl 30. 12. 1954.

¹⁶ Johann Tertschek, *Das Sanitätswesen der ö. u. Land – und Seestreitkräfte und der freiwilligen Sanitätspflege im Weltkrieg 1914 – 1918: aus der Sicht der Feldpostsammler*, Eigenverlag, 2006, str. 112.

Ivo Robert Nitz 21. junija 1916 imenovan za vojaškega kurata v rezervi, vendar je aktivno službo vojnega kurata nastopil šele 1. septembra 1917 in prišel v bolnišnico nemškega viteškega reda št. 2 (*Deutsch-Ritterordens Verwundet. Spital Nr. 2*), kjer je zamenjal patra Kleina. Slednji je kot kurat služboval v tej bolnišnici vse od izbruha prve svetovne vojne.¹⁷ Bolnišnica nemškega viteškega reda št. 2 je bila namreč ustanovljena že leta 1914 in je bila sprva skupaj z bolnišnico nemškega viteškega reda št. 1 v kraju Bochnia, od novembra 1914 pa v Miechowu. V letu 1915 je bila v Katowicah (nem. Katowitz), kasneje v Oklusu in Grodeku, od avgusta 1915 do jeseni 1917 pa v Lvovu (nem. Lemberg). Vsi ti kraji so bili v Galiciji, v današnji južni Poljski in zahodni Ukrajini. Od tam je bila premeščena na jugozahodno fronto. Po več mesecih v italijanski Piani se je v aprilu 1918 preselila v Pordenone, od tam pa v Vrbo (nem. Velden) ob Vrbskem jezeru. Ves čas vojne je bolnišnici poveljeval štabni zdravnik dr. Anton Haas. Na položajih jugozahodne fronte je bolnišnica imela poštni številki F 538a in F 555.«¹⁸

Tako kot bolnišnica, ki so jo najbrž prav zaradi prihajajočih dogodkov premestili, se je tudi pater Nitz znašel na jugozahodni fronti tik pred znamenito 12. soško bitko. 24. oktobra jutraj so avstro-ogrske čete skupaj z nemškimi pričele z ofenzivo, v kateri so prebili italijansko fronto in bojišče prestavili globoko na italijanska tla. V vsem tem času so v bolnišnico nemškega viteškega reda z vseh strani prihajali ranjenci in oboleli vojaki. Pater Nitz je ob tem imel več kot obilo dela. Ker je poleg nemščine znal tudi italijansko, je mogel komunicirati tudi z ranjenimi ali obolelimi vojnimi ujetniki, ki so jih tu in tam pripeljali v bolnišnico. V personalno mapo so zapisali, je da bil pater Ivo Robert Nitz izredno dober duhovnik, ki je ranjencem znal lajšati bolečine, se z njimi pogovarjati in jim podeljevati svete zakramente. V želji, da bi bolnim in ranjenim vojakom vsaj za hip omogočil pozabiti na strahote vojne, je prevzel tudi skrb nad tamkajšnjo bolnišnično knjižnico. Vse to njegovo zgledno delovanje ni ostalo neopaženo. Poveljnik bolnišnice, štabni zdravnik dr. Haas, je zato že 5. februarja podpisal prošnjo, da naj se vojaškega kurata Patra Iva Nitza za njegovo delovanje in izjemne dosežke v duhovniški službi pred sovražnikom (*vor dem Feinde!*) odlikuje z visokim

Duhovniško odlikovanje
2. razreda
(iz zbirke Mateja Morija)

odlikovanjem, in sicer z viteškim križcem reda Franca Jožefa na traku z vojno dekoracijo. V svoji obrazložitvi predloga za odlikovanje je dr. Haas zapisal: »Za njegovo spodbudno delovanje v vojaški sanitetni ustanovi so bili že vnaprej ustrezna podlaga njegova visoko razvita zavest duhovniške službe, njegovo solidno poznavanje psihologije in visoko razvita etika. Vedno je našel prave besede, da se je dotaknil duš svojih oskrbovancev, pa četudi so bile le-te zaradi frontnih grozot in telesnih poškodb razumljivo potlačene. Znal jim je vlti novega upanja in oživiljajoče dvigovati duha in srce bolnika.

S svojim prikupnim vedenjem in značajskimi potezami, ki so pri duhovnem pastirju izredno dragocene, je zmerom zelo hitro pridobil popolno zaupanje bolnikov in njegova duhovna tolažba je bila vedno – tudi pri drugače verujočih! – povezana z vidnim pozitivnim učinkom.

Kot bolnišnični knjižničar je znal, tudi v nezavidljivih okoliščinah, za bolne priskrbeti ustrezno, raznovrstno in poživiljajoče čtivo. V tem oziru se ni izogibal nobenim še tako velikim naporom in trudu.

Zaradi njegovih požrtvovalnih in vzpodbudnih dejavnosti, ki daleč presegajo okvir običajnih nalog dušnega pastirja, menim, da je zgoraj omenjeni nadvse vreden NAJVIŠJEGA odlikovanja.«¹⁹

Ob tem še zanimivost, da je bil pater Ivo Nitz v omenjenem predlogu zapisan kot pripadnik 3. polka cesarsko-kraljevih strelcev (k. k. Kaiserschützenregiment Nr. III.), dejansko pa je bilo njegovo delovno področje resnično omejeno le na bolnišnico nemškega viteškega reda št. 2.

¹⁷ ÖStA/KA, Qualifikationslisten, Robert (p. Ivo) Nitz, karton 2248.

¹⁸ Johann Tertschek, *Das Sanitätswesen*, str. 113.

¹⁹ ÖStA/KA, Belohnungsakten des Weltkriegs 1914 – 1918, Offiziersbelohnungsanträge (OBA), Pater Ivo Nitz, Nr. 240. 110 (Karton 316).

Prošnja za odlikovanje so poslali na višja poveljstva v potrditev. Tu pa se je zapletlo. Že feldsuperior 6. armade Hubert Rant²⁰ je menil, da si pater Nitz za svoje delo sicer zasluži posebno pohvalo in tudi odlikovanje, vendar ne viteškega križca reda Franca Jožefa. Zato je pod prošnjo 24. marca 1918 zapisal, da patra Nitza predlaga za odlikovanje z duhovniškim križcem za zasluge 2. razreda na rdeče-belem traku. Superiorjevemu mnenju so 3. aprila 1918 pritrdili tudi na poveljstvu 6. armade in tako je pater Ivo Nitz prejel duhovniški križec za zasluge 2. razreda na rdeče-belem traku.²¹

Kasneje je bil odlikovan tudi z odlikovanjem Rdečega križa, in sicer je prejel častni križec II. razreda (*Ehrenkreuz II. Klasse*).

Pater Nitz je neprekinjeno deloval v bolnišnici nemškega viteškega reda vse do 18. septembra 1918, ko je odšel na zaslužen dopust. Toda v bolnišnico se je vrnil že 15. oktobra. A tedaj je habsburška monarhija že doživljala svojo zadnjo agonijo in s koncem prve svetovne vojne se je njeno življenje tudi končalo. Na njenih ruševinah so nastale nove države.

Povojna leta

Po vojni je pater Nitz ostal v duhovniški pastoralni službi. Na podlagi posredovanih podatkov iz *Personalstatus des Deutschen Ritterordens* izvemo, da je v letih 1926–1927 kaplanoval v kraju St. Leonhard in Passeier (San Leonardo in Passiria) na Južnem Tirolskem. V letu 1928 se je vrnil v redovno hišo (konvent) v Lani, že v naslednjem letu pa se je preselil v Rabelj (Cave del Predil) pri Trbižu, kjer je kasneje opravljal službo župnega upravitelja (*Pfarrer Administrator*). V letu 1929 ga v statusih najdemo zapisanega kot *ex-klaustriert*, kar pomeni, da ni bil več pripadnik reda. Očitno je moralo med p. Ivom Robertom Nitzom in redom prihajati do nesoglasij; ni pa mogoče reči, ali je zaradi tega hišo zapustil prostovoljno ali je bil prisiljen oditi. Kot je sporočil župnik Don Giuseppe Morandi iz župnije Bela peč (Fusine), pod katero sedaj sodi tudi župnija Rabelj, se v tamkajšnjih dokumentih pater Nitz prvokrat omenja 2. novembra 1928. V župniji je dočkal in preživel tudi vojno viхро druge svetovne vojne in tam deloval vse do 30. marca 1950. Takrat najdemo njegov zadnji vpis v tamkajšnjo krstno knjigo. Toda župnik Nitz ni več dolgo živel, že 28. aprila 1950 je namreč umrl v Spittal an der Drau. 3. maja 1950 je bil pokopan v Rablju, v župniji, v kateri je s toliko ljubezni opravljal svoje duhovniško poslanstvo. Župljani so svojega župnika ohranili v lepem spominu. Gospa Flais

se tako Nitza spominja kot zelo prijazne, vljudne, miroljubne in zelo priljubljene osebe. Očitno pa je spomin nanj še danes precej živ, saj je njegov grob na rabeljskem pokopališču lepo urejen in je bil pred kratkim tudi obnovljen. Naj tudi te skromne vrstice pripomorejo k temu, da se na zaslužnega duhovnika tudi v prihodnje ne bo pozabilo.

Viri in literatura:

ÖSTA – Österreichisches Staatsarchiv Wien
KA – Kriegsarchiv

- ÖSTA/KA, *Qualifikationslisten*, Robert (p. Ivo) Nitz, karton 2248.
- ÖSTA/KA, *Belohnungsakten des Weltkriegs 1914 – 1918, Offiziersbelohnungsanträge (OBA)*, Pater Ivo Nitz, Nr. 240. 110 (Karton 316).
- Bautz, Friedrich Wilhelm, Sigismund Anton von Hohenwart. V: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)*. Band 2, Hamm 1990, str. 993–994.
- Dolinar, France M., Križniki. V: *Enciklopedija Slovenije*, 6. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1992.
- Domoljub, 1916, št. 48, str. 625.
- Gröger, Roman Hans, Ham, Claudia, Sammer, Alfred, *Zwischen Himmel und Erde, Militärseelsorge in Österreich*, Wien-Köln, Verlag Styria, 2001.
- Lipusch, Viktor, *Österreich-Ungarns katholische Militärseelsorge im Weltkrieg*, Graz, 1938.
- Plut, Jože, *Za pravice človeka, Družina*, Ljubljana, 2002.
- Tertschek Johann, *Das Sanitätswesen der ö. u. Land – und Seestreitkräfte und der freiwilligen Sanitätspflege im Weltkrieg 1914 – 1918: aus der Sicht der Feldpostsammler*, Eigenverlag, 2006.

Spletni viri:

- <http://www.deutscher-orden.at/> (zapis z dne 7.1. 2010).
- <http://redovi.rkc.si/?id=854&fmod=0>. (zapis z dne 7.1. 2010).

²⁰ Hubert Rant, rojen 29. 4. 1870 v Koroški Beli, posvečen 13. 7. 1893, umrl 18. 11. 1931 v Ljubljani.

²¹ ÖSTA/KA, *Belohnungsakten des Weltkriegs 1914 – 1918, Offiziersbelohnungsanträge (OBA)*, Pater Ivo Nitz, Nr. 240. 110 (Karton 316).

OČETOVA VOJAŠČINA

Rafko Ajdnik

Moj oče Anton Ajdnik se je rodil 10. januarja 1889 v Orlici na Pohorju kot prvi od šestih otrok. Njegov oče, Anton Ajdnik star., je bil kovač, mati z dekliškim priimkom Katarina Domesček, doma iz Bovca na Primorskem, pa je gospodinjala.

V osnovno šolo je hodil v Ribnico na Pohorju in točno z dnem, ko je dopolnil 14 let, jo je prenehal obiskovati. Verjetno je moral doma pomagati mlajšim bratom in sestrám, pri hiši in okrog nje, očetu v kovačiji (izdeloval je žeblje), pri drobljenju kamena za ceste, spravilu lesa ipd., kar je trajalo nekako 4 leta. Nepojasnjeno »učenje«, kot je sam zapisal v neki preglednici zaposlitev, mu je vzelo nato skoraj tri leta. Zdi se, da se je nekako pripravljaj za učiteljski poklic, saj je nekoč sam omenil, da bi bil rad postal učitelj.

Vojaški rok

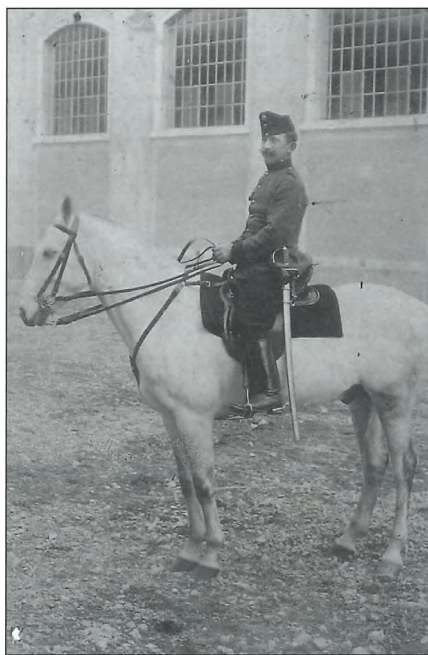
Ko se je bližal dvaindvajsetemu letu, je moral iti služiti cesarju; menda so v tistih časih k vojakom klicali šele po dopolnjenem enaindvajsetem letu (takratni polnoletnosti) in ne po osemnajstem, služili pa so tri leta.

7. oktobra 1910 je bil vpoklican v »dragonsko kasarno« v Slovenski Bistrici, 16. oktobra pa je vsekakor že bil v Gorici. Tam si je namreč tega dne v kantini konjeniške kasarne kupil za spomin kartico z motivom »bitke narodov« dne 16. oktobra 1813 pri Lipskem (Leipzigu) med Napoleonovo vojsko in zavezniki, tudi Avstrijci. Na hrbtni strani kartice je zapisal, da je v tej bitki sodeloval in zmagal tudi avstrijski 5. kirasirski dragonski polk, in zato je bil ta dan zanje kot bodoče naslednike teh dragoncev poseben spominski dan.

Iz Gorice je bil kmalu prestavljen v Dunajsko Novo mesto, in sicer v jahalno šolo na Terezijanski vojaški akademiji (*Kaiserliche und königliche Theresianische Militär Akademie / Reitschule – I. Zug oziroma Reitschule – II. Zug*). Ohranjena je fotografija, posneta v Dunajskem Novem mestu, na kateri strumno sedi na belem konju v vojaški uniformi in s pripeto sabljo. Po njegovi pripovedi so bili nadrejeni strogi, zelo natančni in zafrkantski. Metle v konjušnici so bile slabe, a če je kdo pri pometanju pustil za sabo kakšno slamico, jo je bojda moral pobrati z zobmi. Pravil je, da nekateri »šolarji« sploh niso znali prav ravnati s konji, katere je bilo treba lepo ogovarjati in podobno. Na skupinski fotografiji z dne 19. marca 1912, posneti prav tako v Dunajskem Novem mestu, pa je ovekovečeno, kako s tovariši s pivom nazdravlja drugi polovici

Anton Ajdnik, fotografiran v ateljeu Rembrandt v Dunajskem Novem mestu
(vse fotografije iz družinskega arhiva Ajdnik)

Anton Ajdnik na Terezijanski vojaški akademiji

služenja, ki jih je še čakala. Po zaključenem šolanju je bil seveda razporejen v konjenico in v njej je ostal ves čas svoje vojaščine. Kot vse kaže, je ata svojo redno vojaško obveznost v celoti odslužil v Dunajskem Novem mestu. To vojaško obdobje je opisal z besedo »aktiv«, trajalo je skoraj tri leta.

Po demobilizaciji in desetih dnevih prilagajanja na civilno življenje se je zaposlil v tovarni za predelavo magnezita (*Magnesitwerk Steinfabrik*) v kraju Veitsch na Gornjem Štajerskem, kjer je delal osem mesecev in pol. Iz njegove preglednice zaposlitev in korespondence ni razvidno, zakaj je to delo pustil in se za 25 dni vrnil v domače kraje, nato pa se za slaba dva meseca podal na Tirolsko, kjer je verjetno našel drugo delo. Potem se je moral z dela na tujem na vojaški poziv takoj javiti na zbirno mesto, ne da bi se prej vrnil domov.

Prva svetovna vojna

Po Evropi se je plazil nemir, zlasti odnosi med Avstro-Ogrsko in Nemčijo na eni strani in antanto (Rusija, Francija, Velika Britanija) na drugi strani so bili vedno bolj napeti; vojske so se zbirale. Po atentatu Gavrila Principa na avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda 28. junija 1914 v Sarajevu je potem minilo samo še mesec dni, ko je Avstro-Ogrska 28. julija napovedala Srbiji vojno in se je začela prva svetovna vojna. Vojska je tako spet potrebovala Antona Ajdnika, pravzaprav še bolj kot prej.

Kje se je vojskoval?

Anton Ajdnik s tovariši 28. maja 1917 pri Perginah v Italiji

Dne 9. avgusta 1914 s kartico iz Maribora sporoča svojemu bratu k vojakom v Skader, da je bil vpoklican 30. julija in da je spet v uniformi. Naziv njegove enote je bil odtlej »*Kaiserlicher und königlicher Dragoner Regiment Nr. 5*« (K. u. k. Drag. Reg. Nr. 5). Kako imenitno zveni to še danes, kaj šele takrat: 5. cesarski in kraljevi dragonski polk. Sedež polka je bil očitno v Gorici. Vsakokratni vojni položaj pa je označevala številka vojne pošte in pretežno tudi naslovni kraj. Iz dopolnil k naslovom na karticah (kot npr. *Kaiser Franz Joseph Artillerie Kaserne, I. Marsch Eskadron, Inf. Verpf. Kolonne*) je mogoče sklepati, da je bil njegov konjeniški polk večkrat dodeljen k kakšnim drugim enotam za spremstvo, pomoč ali podporo. Iz njegove prejete pošte – ohranile so se le kartice, ne pa pisma, čeprav iz vsebine sledi, da so si izmenjavali tudi pisma – spoznamo, da si je rad dopisoval predvsem z bratoma, ki sta tudi služila cesarju. Dopisoval se je malo še s sorodniki po materini strani (tete, sestrične), občasno še s prijatelji, prav nobene pošte pa ni od staršev ali sester, pri čemer se poraja vprašanje, zakaj je bilo tako. Pošta je bila seveda cenzurirana. V začetku oktobra 1914 je bil v Gorici in do spomladi leta 1916 še v raznih drugih krajih na Primorskem: v Taboru nad Prvačino, Sežani, Proseku pri Trstu in Vipavi. Potem pa je bil vsaj od maja 1916 in do srede junija 1917 spet na Tirolskem: v okolici mest Trento (nem. *Trient*), Gardollo di Mezzo, Asiago, Vezzena pri Caldonazzu, Vipiteno (*Sterzing*) nad Caldonazzom, Vigalzano pri Perginah. Vmes je bil verjetno po-

leti 1916 poldrugi mesec zopet v Sežani. Na obeh frontah je imel za nasprotnike »Lahe«. V spomin na te čase je ohranil nekaj razglednic – risb in fotografij z motivi bojevanja v skalovitem gorskem svetu. Zanimivo je, da ena od njih prikazuje celo domače koze z velikimi rogovi, kako pomagajo Avstrijcem suvati nadležne Italijane čez prepadne pečine (glej naslovnico).

Na Tirolskem je po lastni izpovedi izgubil lase. Kadar vojaki niso bili na varnem, so morali nositi čelade, toda poleti so se med razgretim skalovjem v njih kar kuhali. Ob neki priliki je nekje v kritju snel čelado in si ohladil glavo v mrzlem gorskem potoku. Potem so mu začeli lasje močno izpadati.

*Ajdnikova enota v Nagłowicach na Poljskem oktobra 1917
(Ajdnik je označen s križcem)*

Njegova zadnja skupinska vojaška fotografija je bila posneta oktobra 1917 v Nagłowicach na Poljskem. Spominjam se tudi, da je pripovedoval nekaj o bližnji Galiciji. Od takrat dalje ni več nobenega podatka, kje je bil in kaj je počel do konca vojne, ki se je končala čez dobro leto dni.

Maistrov borec

Tudi prva svetovna vojna je minila, 11. novembra 1918 je zavladovala premirje. Avstro-Ogrska je razpadla, nastajale so nove države in meje so se na novo postavljale: na slovenskem ozemlju sprva za nepriznano Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov oziroma za kasnejšo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.

General Rudolf Maister se je boril za severno mejo in Anton Ajdnik se mu je pridružil kot borec pri 5. konjeniškem polku v Mariboru. Med prostovoljci – borci za severno mejo je bil od 11. novembra 1918 do 25. februarja 1919. V njegovem pregledu zaposlitev je zapisano »jugoslovanska vojska«. Malo nenavadno je, da je kljub odporu do vojskovanja zopet šel med vojake, a očitno je bila domoljubnost močnejša od odvratnosti morije. Kakšnih pet desetletij kasneje je dobil tudi ustrezno priznanje, spomenico in medaljo.

Vpoklican je bil v miru, odslužil slaba 3 leta rednih, mogoče poldrugi mesec orožnih, 4 leta in 3 mesece vojnih ter 3 mesece in pol prostovoljnih vojaških dni. Skupaj je torej prebil pri vojaki 7 let in 8 mesecev. Vrnil se je spet v miru kot

navaden vojak – konjenik, zdrav, nepoškodovan, star nekaj čez 30 let.

Stara leta

Vojskovanje se mu je globoko vtisnilo v spomin. V zadnjih tednih življenja se mu je v sedanost zmedeno vpletala preteklost. Občasno so mu sami od sebe privreli na dan pozabljeni ali zatrti spomini iz mladosti, tudi iz njegovega vojskovanja. Spominjam se, da je nekoč nenadoma rekel, da je treba oskrbeti konje – vojaške seveda. Potem je drugič ves šibak vstal iz postelje in na naše vprašanje, zakaj je vstal, namignil, da je treba zbežati, da ne

Kamnito srce iz Soče

Ta kamenček, podoben srcu sem našel v reki Soči ob mostu, ki pelje iz Gorice v Lucinico (slov. Ločnik), Cormons (slov. Krmin), Italijo, ko smo ob bregu Soče dobivali pesek, ki smo ga rabili na dvorišču kasarne dragonskega polka št. 5. Ta kasarna je stala ob cesti iz Gorice v Miren. Kamenček sem pobral 11. novembra 1910.

Tukaj na tem prostoru, ob reki Soči, na malem travniku proti Šentandražu (slov. Štandrež, it. Sant' Andrea) smo imeli svoj eksecirplac (vežbališče), a zdaj je to zazidano s stanovanjskimi hišami.

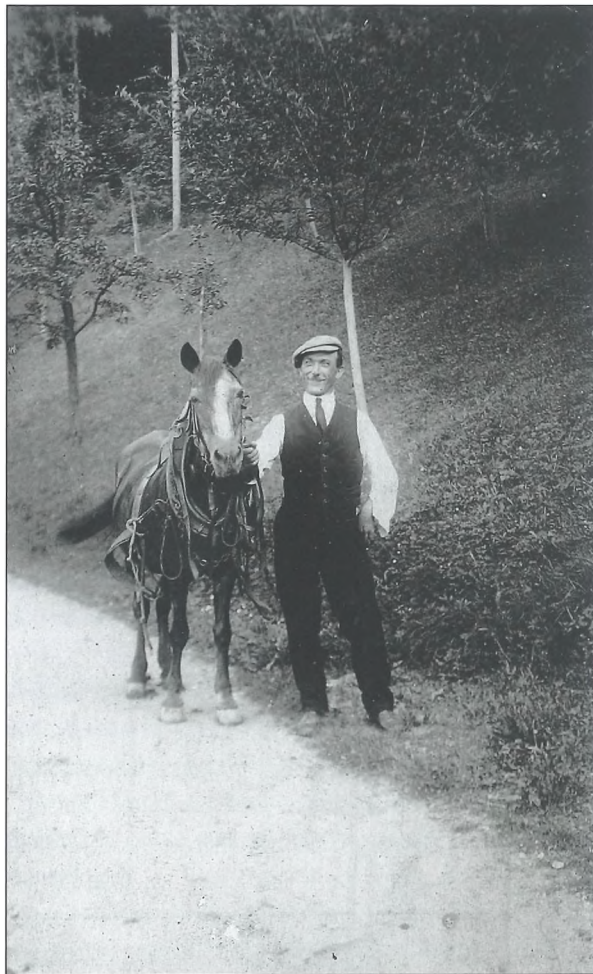
Videl ob izletu v Italijo s Koroškimi borci, dne 29. aprila 1968.

bi prišli v ujetništvo. Tega se je očitno zelo bal. Prav gotovo je vojskovanje težko prenašal in mu je predstavljalo hudo nadlogo. Ob nekem pogovoru je rekel, da v nasprotnike ni streljal, marveč, da je streljal mimo njih v zrak.

Doma je imel leseno škatlo in v njej poleg drugega vsaj dvoje spominkov iz vojaških dni: štiri odlikovanja in 4 do 5 cm velik lep, temen in gladek kamen v obliki srca, a žile na njem so bile iz neke druge svetle kamnine. Nekako zadovoljen in ponosen je bil, ko nam je še otrokom razlagal, od kod ga je prinesel – namreč iz reke Soče. Kamen je bil zavrt v papir, na katerega je med drugim zapisal (in del kasneje dopisal), da ga je pobral iz reke 11. novembra 1910 – torej kar kmalu po začetku rednega vojaškega roka. Ta kamenček in druge podobne stvari (žuželke, cvetlice, ptiči, ...) kažejo njegovo zanimanje in veselje do drobnih stvaritev narave, kakršne so mu bile pravzaprav vsak dan na razpolago. Te svoje nagnjenosti ni posebej razglašal ali nas otroke prepričeval o njeni vrednosti in pomenu. Ata je kot spomin na prvo svetovno vojno hranil tudi na steni pritrjeno svojo vojaško sabljo, ki pa jo je menda kasneje prodal nekemu zbiratelju. Vsaj v vojnem času in kot Maistrov borec je pisal tudi dnevnik.

Kot sem že omenil, sta istočasno cesarju služila tudi mlajša brata; eden od njiju je bil ranjen v glavo in je ostal vse življenje invalid.

V časih po prvi svetovni vojni je bilo očitno težko dobiti redno delo in oče je ob večkratni brezposelnosti v letih med 1921 in 1934 le dobil dvoje trajnejših zaposlitev: najprej 6 let pri učitelju Levstiku na Miklavškem hribu pri Celju in kasneje 5 let pri doktorju Sollaku prav tam. Opravljal je razna kmečka opravila in imel je opravka tudi s konji. Očitno pa se je tudi sam izobraževal, zlasti sta ga zanimala sadjarstvo in čebelarstvo. V Celju se je v že malo odmaknjenih letih oženil in tu sta se mu rodila hči in sin. Leta 1935 se je zaposlil na modernem veleposestvu Žovnek pri Braslovčah v Savinjski dolini, ki je bilo v lasti industrialca Westna (lastnik tovarne emajlirane posode) iz Celja. Tja smo se preselili tudi ostali člani družine in tam se mu je rodil še drugi sin. Očetove glavne delovne zadolžitve so bile v sadjarstvu in čebelarstvu, seveda pa je po potrebi opravljal tudi druga dela. Njegovo dobro znanje nemščine še iz časa Avstro-Ogrske mu je prišlo prav tako med drugo svetovno vojno kot tudi še po njej, ko so mu v pomoč dodelili kakšnega nemškega vojnega ujetnika. Med vojno ni imel kakšnih posebnih težav niti z nemško oblastjo niti s partizani.

Anton Ajdnik se je še tudi po vojni ukvarjal s konji

Otroci smo malo zrastli, njegova hčerka se je odselila na Gorenjsko, in da bi sinova lažje obiskovala gimnazijo v Celju, se je družina leta 1949 preselila v Rimske Toplice, kjer je oče na »Okrajni ekonomiji« – nacionaliziranem kmetijskem posestvu – prevzel prav podobno delo, kot je bilo tisto na Žovneku, vendar v manjšem obsegu in dosti skromnejših razmerah. Leta 1951 se je upokojil, vendar še dalj časa opravljal lažja dela na posestvu in nekatera tudi za občino Laško, za Krajevni ljudski odbor Rimske Toplice.

Telo pa je počasi pešalo. Zaradi srčne bolezni je bil tudi v bolnici, a tudi drugih tegob je bilo vse več in 23. septembra 1977 je v starosti dobrih 88 let in pol umrl.

JOSIP TREBEC - MIZAR IN FOTOGRAF IZ SEŽANE (nadaljevanje)

Simon Kovačič

V prejšnji številki smo pisali o vojaških dogodivščinah Josipa Trebeca iz Sežane. Pripoved je nastala na osnovi korespondence, ki jo hrani Josipov vnuk Orlando Fabris iz Sežane, in se je končala z 2. aprilom 1917, ko je Josip prišel domov na dopust. Iz časa dopusta v zapuščini ni korespondence, se je pa ohranila lastnoročna oporoka, kjer je zapisal, »da v slučaju moje prena-gle smrti ali nevrnitve od vojakov ne postanejo v naši družini kaki prepiri in razprtije zaradi dediščine... Dokler pa jaz živim in ako srečno nazaj pridem to kar sem sedaj pisal, nima vrednosti.« In Josip Trebec se je srečno vrnil nazaj iz vojske in doživel še lepo starost.

Dopust se je prehitro iztekel in Trebec je moral nazaj k svoji enoti na Dunaj. 15. maja 1917 je pisal ženi Mariji z naslova: *Ldst. Kan. Josip Trebec, K.u.K. Fest. Art. Reg. No. 7, 2. Ersatz Komp. Wien X/75, Trostgasse Barake III* (Črnovojnik topničar Josip Trebec, cesarski in kraljevi trdnjavski topniški polk št. 7, 2. rezervna stotnija, Dunaj X/75, Trostgasse, baraka III)

»...Prišli smo srečno ob 6. zjutraj. Tu je vse lepo zeleno... Jutri gremo ob 9. zjutraj v Marija cel [pravilno Mariazell – op. avtorja] na štajersko kmetovat, jaz sem prav zadovoljen... Za sedaj ne pisati, dokler ne bom jaz pisal...«

To slednje je zapisal, ker je dobil »prekomando«, ni pa še poznal novega naslova. Izvemo ga že prav kmalu, saj je že čez dva dneva poslal ženi civilno dopisnico, v kateri je navedel naslov: *Kanonir Josip Trebec, Kruppische Guts forboltung in Hallthal, post Maria zel ob. Stajermark* (pravilno: *Kanonier Josip Trebec, Kruppische Gutsverwaltung in Hallthal, Post Mariazell, Ober-*

steiermark – Topničar Josip Trebec, Uprava posestev družine Krupp v dolini Hallthal, Pošta Mariazell, Zgornja Štajerska) in sporočil: »Tu se imamo prav dobro, ker smo kot doma, le tobaka se tu ne vdobi, tud ne v mestu Maria zel, drugo pa kar se hoče.«

Da je bil zadovoljen z novim delom, ki ga bo opravljal, izvemo iz dopisnice, ki jo je poslal mami v Sežano: »Draga mati in oče!

...Jaz sem tu prav zadovoljen, delal bom kar treba mizarско, bognarsko [strugarsko – op. avtorja] in kmetsko. Tu sem ne bo treba nič pošiljati, ker bom včasih še jaz kaj domu. Tu je lepo in mirno... Jos. Trebec«

Seveda mu je bilo tu lepo in mirno, saj so ga namesto na fronto poslali daleč v zaledje, pa še svoje delo je lahko opravljal. Piše, da je radoveden, ali se doma še slišijo topovi in kako je kaj po svetu, češ da »tu ne vemo prav nič.«

Na dopisnici odposlani domov 19. maja 1917 piše, s čim se ukvarja:

»... Naznanim vam, da smo danes začeli delat, jaz se imam prav dobro, eni delajo ceste, drugi polje itd. jaz delam les kar treba tu je največ bognarije [strugarstvo] in nasajenja orodja. Prvo sem napravil 4 polentarje in 1 valer za naše kuhinje, orodja ne manjka, so 2 civila in mi 2 vojaka 1 kovač 1 cimerman, vojak šlosar in jaz tišler [mizar]... tu imamo draksl z elektriko [stružnico] in žago, orodja polno... Kruh je dober, jed še boljša, mesa tu ni, le ob nedeljah. Delamo od 6. do 11. in od 1. do 6. ure.«

Čez par dni sporoča, da je prejel plačilo za svoje delo, »za 8 dni 32 kron«. Tudi hrane, da ima dovolj in po volji, en hleb kruha za dva dni. Spet pa se pritožuje zaradi tobaka, saj pravi, da »to je najhuje da tobaka ne morem nič vdobiti, za noben denar, imajo pa nam ga ne dajo in rečejo da nimajo več, le za civile.« Tudi nad civilisti se pritožuje, da so sicer zelo pobožni, »a za kaj udobiti od njih pa ni. Ima 20 krav v štali pa ne proda nam niti 1/4 l mleka.«

30. maja sporoča domov radostno vest: »Danes sem pa zelo vesel, Bog me je preskrbel spet za en teden s tobakom, slučajno mi je moj stari priskrbel, dal sem 1 kr. [krono] za en velik paket.«

Pa še od doma so mu 8. junija poslali paket, v katerem je bil tobak in »kofe«.

Toda to lepo, lagodno življenje je prišlo h koncu. 3. junija piše ženi: »Draga žena. Naznanim ti, da po pozivu gremo od tu v naše pristanišče, kam od tam in zakaj od tu ne vem. Vseh vrst ugibanj, pa gotovega ne vemo, ali gremo drugam na kmečko

Razglednica, ki jo je Josip Trebec 24. maja 1917 poslal iz znanega romarskega središča Mariazell na Zgornjem Štajerskem (hrani Orlando Fabris)

delo ali v front... Na rob dopisnice je zapisal: »Prišel je telegram, da moramo vsi pojutrišnjem, to je v četrtek [5. julija 1917] na Dunaj. Ne pisat, ne pošiljat sedaj nič.«

Preden je odpotoval je še zadnji trenutek prevzel paket od doma. 5. junija piše ženi Mariji z Dunaja: »... Naznanim vam, da smo srečno prišli ob 3. popoldne, ne samo mi, ampak vsi iz dela in iz dopustov. Tukaj pravijo, da morajo napraviti 6 stotnij, slišim pa da v zelo nevarno delo, ampak vojaško. Prvi moment sem se zelo ustrašil, ampak potem sem sprevidel, da ni kar tako hitro, more se prej izučiti.«

7. julija sporoča domov, »da so bili na konstatiranju«, vojaškem pregledu, kjer so odločili kam jih bodo razporedili. Čez tri dni na dopisnici piše ženi: »Naznanim ti, da sem še kot včeraj, ne vem še nič zame, drugi odbrani so že skup, vedno še katerega primešajo do 40 let, ... tam sem videl tudi enega od 51 let iz Komna...«

15. julija pravi: »... kolegi so včeraj preoblečeni v novo obleko, ostali gredo danes na urlaub [dopust], taki kot jaz pa imamo tu službo, kar zadostuje za sedaj, imamo službo vahto [stražo], jaz ravno na vrtu pri krompirju, zelju in solati, pa je kratkočasno...«

Tako je minil mesec v negotovosti, a 15. junija že pošilja domov dopisnico s sporočilom: »Danes sem se pa k mizarstvu spravil, ker tam sem še najbolj v miru, ker enkrat tu, enkrat tam je sitno, prostega te tako ne pustijo. Delam ene škatle za pse...«

Iz druge dopisnice, datirane 21. julija 1917, izvemo, da gre »v ponedeljek 23. 7. na supervizitirungo [splošni pregled]. Torej bom kmalu izvedel kaj bo z mano.«

Seveda iz korespondence ni razvidno, kam so ga dodelili, a že čez tri dni izvemo, da bo verjetno dobil »urlaub«. Predvidevam, da je bil res na dopustu, kajti v njegovi zapuščini do 24. avgusta ni nobenih sporočil. Tega dne pošlje z Dunaja dopisnico, na kateri sporoča, da je prišel srečno, a pozno. Iz Sežane na Dunaj je potoval 45 ur, namesto običajnih 18.

Še na isti dopisnici, vendar z datumom 25. avgusta, sporoča: »Grem še danes v Lembrin [pravilno Lebring], ne odpisovat nič sem.« Ker je bilo to sporočilo tako zelo kratko, v drugi dopisnici z istim datumom naznanja družini: »Naznanim vam, da grem danes zvečer v Lebring kot mizar, od tam kamor treba, mogoče tudi kam bližje... v dobil sem še eno obleko bolj za zimo... veseli sem, da vam ne morem popisat... nas gre enih 6 ali 8, ne vem prav, pa sami profesionisti, to je rokodelci. Dam danes kar obe karti na pošto. Ako bo mogoče bom prosil, da pridem

kam v Ljubljano ali bližje na delo. Torej pričakujte moje karte od tam kjer bom, ne prej pisat nič.«

26. avgusta 1917 se javlja domov s prvo dopisnico iz Lebringa. Sporoča, da je kljub veliki gneči na poti srečno prispel. Počuti se prav dobro, še posebej zato, kot sam pravi: »Hrana je prav dovoljna in dovolj...«. Tudi časopisov so imeli dovolj, tako da so z branjem preganjali čas.

Takoj naslednji dan popoldne piše ženi z naslova K.u.K. Arbajter Sammel kader Gruppe No. 1. Lebring (pravilno: K.u.K. Arbeitersammelkader-Gruppe No. 1 Lebring – C. in kr. kadrovsko zbirališče za delavce skupina št. 1, Lebring): »Zvedel sem danes, da gremo iz te vasi v mesto Graz in to mogoče danes ali jutri, ne pisat nič...«

29. avgusta sporoča, da bo za tri mesece poslan na delo v lesni obrat Alois Sautner, Maschinenfabrik in Strassgang bei Graz. »Tam bomo delali kake kište [zaboje], pokali [pakirali] ali pa kaj toporišč in slično popravljali, upam da se bomo kot civili dobro imeli.« S tem je seveda mislil na civiliste v vojaški službi. To potrjuje tudi v drugi dopisnici, odposlani istega dne: »Sedaj sem prav gotov da grem v Graz kot civil, imam že karto in čakam na postaji. Vzeli so nam šale [menažke], feldflaše [čutarice], procake [nem. Brotsack – krušnik], drugo obleko, koje smo odveč imeli. Štirje gremo skup, imam za vse jaz karto, trije tišlerji in en mehanik.«

V naslednji dopisnici iz Strassganga sporoča: »Imam se dobro, jutri zjutraj gremo na vizit [pregled] v Graz, 5 od nas, kot da še nismo bili nikoli, bomo videli kaj da bo. Zdrav sem in delo ni težko, ker vse težje naredi mašina, le igranje je. Može kateri so po 6 mesecev že tu so vsi zadovoljni, tudi jaz sem prav vesel da sem tu.«

Kot doslej je tudi iz Strassganga redno pisal domov. Sporočal je, kaj dela, kako se počuti, opisuje naravo in se čudi urejenosti, ne pozabi pisati, kaj je jedel in kaj se mu je sanjalo. Vendar odslej je pisal na navadnih poštnih dopisnicah in ne na vojno-poštnih, ki so bile oproščene plačila poštnine. Tudi pisem je več.

Zelo ga skrbi, kako je doma. »Ali se neprijatelj še zaganja v bližino, ne bo še konec tistega zaganjanja. Tu je vse dobro, le skrb za vas je, ki me najbolj tare, drugače bi bilo prav fajn, samo da bi vedel, da ste brez skrbi doma.« Skrbi ga tudi, ker od doma že dolgo ni dobil nobenega sporočila. Prosi domače naj mu pošljejo ali prinesejo »civilno« obleko, »par srajc in gat, majc in tobak. Sedaj imamo dva praznika, časa dovolj, pa kot vojak tu hoditi ni lepo.« Hčerko Mici sprašuje, kako ji

gre s slikanjem in ali je kaj zaslužka. V pismu z dne 30. avgusta 1917 na dolgo in široko opisuje, kaj in kako delajo v tovarni: »V naši delavnici je zelo lepo in prijetno, nas je enih 16 vseh skup, se ve vsak ima svoj bank [nem. Bank, delovna miza] nekateri so pa pri mašinah, tu je kot v arsenalu, dela se tu vseh vrst Lanwirtschaft mašine [nem. Landwirtschaftsmaschine, poljedelski stroj], to je slamoreznice, preše, mline, čistilnice itd., vseh vrst mašin za kmetijstvo. Tu so vse delavnice skor nove, zato še lepše ven zgledajo, vsak ima svoje delo pa so kmal mašine skup. Tu so kovači, mehaniki, barvarji, drakslerji [nem. Drechsler, strugar] in vse vrste rokodelci, vsaki posebej in eden do drugega vse v redu, le to mi ne paše ker kaditi se noter ne sme v nobeni fabriki, pa saj se zunaj lahko še preveč, samo ako se ima kaj.«

Potem pa 6. septembra 1917 prejme od domačih kar tri kartice naenkrat, v katerih mu sporočajo, da jim ni hudega. Vseskozi pa tuhta, kako bi se rešil te vojaške službe in odšel domov.

V pismu ženi Mariji, datiranem 9. oktobra 1917, razlaga: »Draga mi, jaz mislim to da bi ti Tonin napravil eno prošnjo za me in bi ti to nesla na občino podpisat in od tam na okraj. glavarstvo k gosp. Komisarju da potrdijo, potem pa to meni poslat, da bi nesel v Graz na komando, pa še ne vem kam, še najbolje bi bilo jo kar od tam poslati direktno v Graz na Militerkomando [nem. Militärkommando, vojaško poveljstvo], od tam že potem ako je rešena pride na Sautnerja in ta poskrbi da dobi družega in odpusti mene... ker jaz sem kot en civil, obrtnik katerega bi naša občina zelo za potrebno doma imela, kot pinter [nem. Binder, sodar] in mizar in nesposoben za drugo vojaško službo. Piši mi kaj misliš in kaj so te nasvetovali.«

Tudi v drugem pismu pravi: »Tu ne koristim vojaštvu nič in sebi tudi ne, tukaj sem na korist privat in ptuji občini, zakaj bi ne koristil raje svoji domači občini kot tak ker vem da nima rokodelcev in posebno sedaj ob trgatvi za pintarstvo [sodarstvo] in mizarstvo saj kakor so me tu na prošnjo fabrikanta dali kar za tri mesece in potem še dokler hoče naprej ako ponovi prošnjo.« Če že ni dobil premestitve v domači kraj ali kam bolj blizu, pa

Josip Trebec v uniformi, slikan v fotografskem ateljeju na Dunaju (hrani Orlando Fabris)

je pričakoval vsaj dopust. Tisti, ki so bili pred njim na tem delu, so ga že dobili, zato je upravičeno upal, da ga bo dobil tudi sam. Pravi: »Davi sem omenil gospodarju tudi za dopust, pa sem dobil tak odgovor, kot sem že prej vedel, rečeno mi je bilo, da kadar drugi pridejo, potem vdobim jaz. Pa samo to ne vem ako je dovoljeno k nam.«

Dnevi so tekli po ustaljenih tirih. Delali so od sedmih do dvanaestih, potem so kosili do enih in nato spet delali do šestih. Toda Trebec ugotavlja: »10 ur je preveč, ker treba vedno stati na nogah.«

Veliko je pisal domov o tem, kar se mu je sanjalo, in o svojih razlagah sanj. Bil je zelo vraževeren, saj razlaga tudi, koga je vsako jutro prvo srečaval, ko je šel na delo. Če je bil moški, je bilo dobro, če je bila ženska, pa je bilo tisti dan vse narobe, kaj šele, če je srečal kar tri ženske naenkrat.

22. oktobra 1917 odgovarja ženi, ki je verjetno v pismu potožila, da jim primanjkuje hrane: »Zelo rad bi pomagal, pa ne vem kako... je dosti zaprek... le tu gledati vsega polno, doma pa ni nič, ubogi mi, da smo tako nesrečni...« Bil je čas pobiranja jesenskih pridelkov in po cestah so prevažali vozove, polne »krompirja, ječmena, jabolk, zelja...«

V časopisih, ki jih je redno prebiral, je bral o uspešnem preboju italijanske fronte na Soči. Tako že 25. oktobra 1917 piše domov: »Danes pa pravijo, da naši dobro pode polentarje nazaj.«

Pa se zaradi tega njegov položaj ni nič spremenil, zdelo se mu je, da je konec vojne vedno bolj daleč. Pri Sautnerju so mu delovni status zopet podaljšali za tri mesece. Malo veselja je v njegov monotonni vsakdanjik prinesla vest, da bo dobil dopust. 18. decembra z veseljem naznanja, da gre v četrtek na dopust in da bo za božične praznike doma pri svoji družini, a da se mora vrniti do 2. januarja 1918.

Po povratku z dopusta se huduje, da so slovenski časopisi neredno prihajali, zato je v pismu 2. februarja pisal domov, da naj mu kakšnega pošljejo od doma. »... dolgčas to je najhuje, zato prosim pošljite mi kake časopise, da bom kaj zvedel, kaj je po svetu...«

Na svoj rojstni dan, 3. februarja 1918, pravi: *»Hvala Bogu, uča-
kal sem 45 mojih rojstnih dni ali let...«*

Na dopisnici z dne 8. februarja izvemo, da pride njegova žena na obisk, saj ji razlaga pot iz Sežane v Gradec oziroma Puntigam in potem naprej v Strassgang. V naslednjem pismu ji celo nariše vso pot iz Puntigama do hiše, v kateri prebiva. *»Zelo sem vesel, da prideš, a že sedaj se bojim ker boš tako malo časa tu in me boš spet samega pustila...«*

Medtem zbolí in par dni preleži v postelji, pravi da ima *»influ-
enco«*. Vsekakor ga je žena obiskala, ker v dopisnici z dne 20. februarja izvemo, da se je srečno vrnila domov.

5. marca 1918 dobi iz Gradca pismo, s katerim mu vojaške oblasti sporočajo, da je zavrnjena njegova prošnja za premestitev v domači kraj.

Načrtuje, kako bo po vrnitvi iz vojske popravil oziroma preuredil hišo in pripadajoča poslopja, kako bo uredil vrt, sadovnjak in vinograd. Celo hrani par semenskih krompirjev *»amerikanske«* sorte, da jih bo posadil doma. Zelo koprni po domu, po vseh domačih, še najbolj se mu toži po najmlajši Danilici.

Pa še nekaj izvemo iz pisma, ki ga je pisal 10. marca 1918 domov. Načrtuje kombinirani mizarški stroj, ki ga bo potem napravil doma. V pismu pravi: *»... potem sem risal in tuhtal mojo mašino ali stroj kojega bom, če domu pridem, takoj skup spravil, to bo moje veselje in tud za vas v korist, popolnoma sem ga iztuhtal in tudi zrisal. Ta stroj bo imel, prvo žago okroglo do 35 cm v prerez, potem drugo napeto žago za šlicat, potem freser za vrtat in dolbst, naposled bo za hoblat in drva žagat... se ve vse naenkrat ne bo delalo, ampak vsako bo zase...«*

Potem je 15. marca 1918 v pismu ženi zapisal zanimivo razmišljanje o takratnih odnosih: *»... tu sploh mislijo, da ni človek, če ni nemec, saj tudi v resnici nismo nič cenjeni, kaj bi pisal saj vidiš koliko kruha in moke vdobite slovinci, tu pa ne sme nič mankat ne moke ne kruha, živali kolikor hoče, prašičev tud po 200, kar ne pojej sam, pa prav drago proda, pri nas pa še enega ne smeš imeti čez 80 kil, toraj mi smo enaki gospodu Dr. Eek-u.«*

Do 20. aprila ni nič korespondence, zato lahko sklepamo, da je bil zopet na dopustu.

V pismu, ki je bilo datirano 24. aprila 1918, lahko ugotovimo, da je imel Josip Trebec tudi podjetniško žilico. Pri fotografu in tiskarju v Gradcu je namreč naročil večjo količino razglednic s podobo Sežane za nadaljnjo prodajo na drobno. Ženi je v pismu podrobno pojasnjeval, kako je treba ravnati po prejemu pošiljke. Tudi kasneje, 26. maja, sprašuje, kako kaj kupčujejo z razglednicami, in prosi, da naj mu pošljejo eno, da vidi kakšne so. Očitno

se je dogovoril, da tiskarna razglednice po končani izdelavi pošlje neposredno v Sežano, in jih on torej prej ni videl.

Toda tudi v Avstriji so se v vsakdanjem življenju vse bolj kazale posledice vojne. Plačo so mu sicer zvišali, a kaj ko so cene zelo poskočile. Začelo je primanjkovati hrane in v pismu, ki ga je v nedeljo, 28. aprila, pisal domov, pravi, *»... tu ne vdobiš nič več za jesti, razun marmelade in bonbonov i. t. d., ni več krompirja za vdobiti, ne kruha in sploh nič, od srede nisem nič več kruha vdobil. Takrat pa en mali hlebečič... to pa vse skup ni nič za težko mizarско delo.«*

Verjetno so od doma pisali prošnjo na vojaške oblasti, da bi Trebca oprostili službe ali pa ga premestili v domači kraj, kajti v pismu, ki ga je poslal 29. maja domov, že obupuje, da ne bo nič s prošnjo, *»vse gre tako počasi«*, pravi, da lahko traja tudi šest mesecev, preden odgovorijo in potem pride seveda odklonilen odgovor.

Pismo zaključí tako: *»Josip Trebec, suženj v Strassgangu.«*

A tokrat so vojaški birokratski mlini delovali malo bolj hitro, saj že 2. junija naznanja ženi: *»Draga mi ženka! Prvo moj srčni pozdrav vsim skup. Kakor kdaj žalostno in potrto sem vam pisal, tako sedaj, ampak s tolikim veseljem, ker približanja do vas me tako veselo navdaja, da opisati ni moč... jaz berem časopise, ko mi oni drugi prinese karto gor, rekoč: Ekspres her Trebec, oni odide in jaz berem ene trikrat, če je res ali so kot po navadi samo sanje... Pričakujete me, kajne, vsaki dan, no en dan pa že pridem, če Bog da srečo, kedaj pa ne vem gotovo, ko dobim dokumente v roke.«*

Pa je vendarle dočakal dan vrnitve in zadnjič se je iz Strassganga javil s pismom od 9. junija 1918.

Svoje služenje *»cesarju«* je Josip Trebec zaključil 10. junija 1918. Po vrnitvi iz vojske se je doma ukvarjal s svojim poklicem, mizarstvom, prodajal kmetijsko opremo in spominke, ki jih je sam izdeloval, imel pa je odprto tudi fotografsko obrt. Celo življenje mu je bilo žal, da zaradi odsotnosti ni mogel fotografirati generalpolkovnika Svetozarja Boroeviča, ko je ta v Sežani, pred hotelom Tri krone, iz rok prestolonaslednika Karla I. prejemal poveljniški križec reda Marije Terezije za uspešno obrambo na Soči. Te časti je bila deležna njegova najstarejša hči Mici, ki je v odsotnosti očeta opravljala fotografsko obrt.

Tudi njegova sinova Franc in Ludvik, ki sta bila vpoklicana v avstro-ogrsko vojsko, sta se srečno vrnila domov. Josip Trebec je umrl v Sežani 11. aprila 1938, star 65 let.

VENČESLAV VRTOVEC - LETALSKI OPAZOVALEC

Jožef Silič

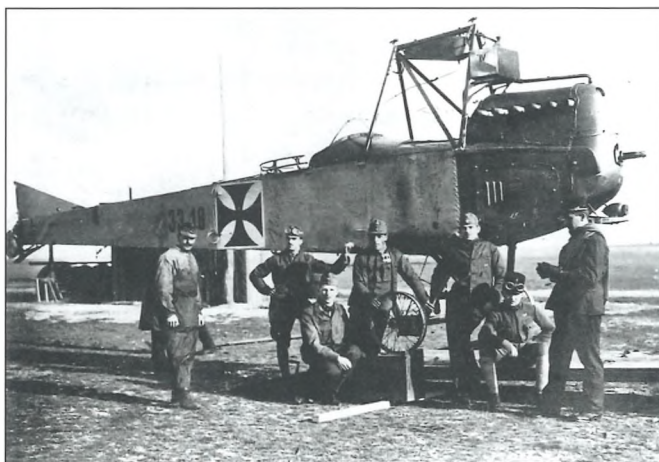
Venčeslav Vrtovec se je rodil 10. septembra 1894 v Velikih Žabljah pri Ajdovščini. Kot osmošolec gimnazije v Gorici je bil ob izbruhu prve svetovne vojne vpoklican v tržaški 97. pehotni polk. Po nekaj mesecih vojaškega urjenja se je kot vojak vrnil v Gorico. Od tam je bil poslan v Ljubljano, kjer je bil po opravljenem kadetskem izpitu dodeljen 7. lovskemu bataljonu v Borovljah na Koroškem. Ob začetku vojne z Italijo, maja 1915, so njegovo enoto skozi Dornberk in Renče poslali na fronto pri Sv. Martinu na Krasu. Kasneje je s svojim vodom, medtem je postal poročnik, zavzel položaje nasproti Tržiča (Monfalcone). V Doberdolu je zbolel in je bil po nekaj mesecih bolniškega staleža poslan na Mengore pri Sv. Luciji v

je biti usposobljen za rokovanje s strojnico in za odmetavanje bomb iz letala. Po končanem šolanju so izbrali kader za novo-ustanovljeno enoto, ki naj bi bila izključno bombniška.

Vrtovca so dodelili v Divačo kot nastanitvenega častnika v novo ustanovljeno letalsko enoto FG 1 (*Fluggeschwader Nr. 1 – jata /3 eskadrilje/ št. 1*), predvsem zato ker je znal srbo-hrvaško, saj je v prejšnji službi imel opravka z bosanskimi vojaki. Letališče je bilo v izgradnji, pripravljala dela pa so izvajali srbski vojni ujetniki. Divizijsko poveljstvo je sicer obljubilo 1000 ruskih ujetnikov, vendar je na koncu ostalo pri 250 srbskih ujetnikih. Več ruskih vojnih ujetnikov je pa urejalo poti v bližnjih Škocjanskih jamah, kar je svojevrstna zanimivost, saj so turistične poti ure-

*Venčeslav Vrtovec,
avstro-ogrski opazovalec,
10. 09. 1894 – 14. 06. 1988
(arhiv Jožefa Siliča)*

*Skupina avstro-ogrskih vojakov pri sestavljanju letala
Hansa Brandenburg C.I. na vojaškem letališču pri Divači.
Vrtovec stoji zadaj, drugi z leve.
(arhiv Jožefa Siliča)*

enoto, ki je bila pretežno sestavljena iz Bošnjakov. Kasneje se je boril še na položajih med Mrzlim vrhom in Krnom.

Ko je poveljstvo avstro-ogrske armade leta 1915 objavilo poziv za sprejem v šolo za letalske opazovalce, se je takoj prijavil. Tri mesece je preživel na letališču v Dunajskem Novem mestu. Šolali so se na letalih Albatros B.I. V avstro-ogrskem letalstvu so bili opazovalci le častniki in so opravljali funkcijo vodje letala. Piloti pa so bili predvsem podčastniki ali pa celo navadni vojaki. Tudi piloti lovcev so v začetku imeli le podčastniške čine. Opazovalec je moral obvladati snov iz telegrafije, navigacije, meteorologije, fotografiranja in moral

jali v vojni. V naslednjih mesecih so zgradili nakladalno rampo ob železnici, dovozno cesto na letališče ter tovorno skladišče in uredili barake za častnike, podčastnike in vojake ter dve baraki za bodoče letališke delavnice. Konec leta 1916 so začeli postavljati hangarje. Ko so začela prihajati letala, je Vrtovec v začetku vodil sestavljanje in opravljal poskusne polete. V enoti je bil poleg poveljnika Rabiča, ki je bil doma iz Koroške, edini Slovenec.

Konec januarja 1917 so začeli z prvimi vadbenimi leti. V ta namen so imeli dve šolski letali, s katerimi so izvajali lete za spoznavanje terena in vadili odmetavanje bomb. Polete za spoznavanje okolice so ovirale vremenske danosti, saj je

bilo letališče izpostavljeno močni burji. Tako se je v marcu pri poskusnem poletu smrtno ponesrečil stotnik Rabič. Vrtovec je v Divači opravil 31 vadbenih in 19 bojnih poletov.

Sodeloval je pri bombardiranju italijanskih skladišč v Dolu (Vallone) in v velikem napadu na skladišča pri Gradišču ob Soči, v katerem so sodelovala letala iz 4 letališč. Pri povratku s te akcije je pri Sovodnjah sestrelil sovražno letalo. Fotografiral je položaje pri Doberdobskem jezeru. Spremljal je prevoz streliva iz Borovelj do Mosta na Soči, kajti letala njegove enote so skrbela za zračno zaščito takih prevozov. Sodeloval je pri korekcijah topovskega ognja na italijanske topniške kaverne na Sabotinu in na Vodice. Ko naj bi bombardiral italijanske položaje pri Opatjem selu, se je letalu med letom od Divače do Sežane pokvaril motor. Njegov pilot je izvedel zasilni pristanek. Letalu se je polomilo podvozje in se je začelo nagibati. Toda naslonilo se je na propeler, ki se je odlomil, amortiziral udarec in preprečil, da bi se letalo prevrnilo. Na krovu sta imela namreč 60 kg bomb, ki bi lahko med prevračanjem eksplodirale. Ta zlomljeni propeler je Vrtovec celo življenje nosili s sabo kot spomin na ta dogodek.

23. maja 1917 se je nad Gorico spopadel z italijanskim lovцем tipa nieuport. V deset-minutnem spopadu, katerem se je pridružilo še eno avstro-ogrsko letalo, je bilo njegovo letalo večkrat zadeto. Odbita krogla mu zdrobila golen in poškodovala arterijo. Zaradi močne krvavitve je pilotu ukazal, da naj pristane na vzletišču pri Šempasu, kjer je delovala sanitetna postaja za avstro-ogrske letalce. Vojaške oblasti so zaradi pogostih poškodb posadk v zračnih spopadih organizirale na območju

nekdanjega letališča Ajševica, na njegovem najbolj vzhodnem delu, pod Ozeljanom (tam je bila tudi vzletna steza), sanitetno postajo, ki je na licu mesta oskrbovala ranjene letalce. Vrtovčevo letalo je bilo pri pristajanju predolgo, preletelo je vzletno stezo in se v jarku postavilo na nos, pri tem pristanku pa se posadka ni poškodovala.

Vrtovca so od tam prepeljali v bolnišnico v Osek, nato v Ajdovščino in kasneje v Ljubljano, kjer so mu nameravali amputirati poškodovano nogo, vendar na to ni pristal. Po desetmesečnem zdravljenju se je javil na poveljstvo avstro-ogrskega letalstva na Dunaju – prav na dan, ko so Italijani nad Dunajem trosili letake. V veži poveljstva je srečal italijanskega letalca, ki je zasilno pristal pred Dunajem in ki so ga pripeljali na zaslišanje. V bojazni, da bodo Italijani bombardirali mesto, je poveljstvo še istega dne po bližnjih hribih razpostavilo več letalskih opazovalnic. Vrtovca so razporedili na manjše letališče pred Dunajem. Vodil je četo, ki je opravljala pomožna dela na letališču. Po dveh mesecih so ga premestili na višje ležečo opazovalnico v mestecu Aspang.

Ob razpadu monarhije se je z vlakom odpravil v Ljubljano in se javil na poveljstvu narodnega sveta, ki je imelo sedež na Bavarskem dvoru. Zadržali so ga in mu prepustili izdajanje dovoljenj za prehod tujega vojaštva prek meje v Avstrijo in Madžarsko. To delo je opravljal do začetka novembra. Ker se je medtem odločil za duhovniški stan, so ga odpustili iz vojske. Odšel je domov v Velike Žablje, da bi se poslovil od domačih. Takrat so Vipavsko dolino že zasedli Italijani. Nazaj grede je pri letališču v Ajdovščini naključno srečal uniformiranega letalca, Franza Wognarja, po rodu Slovaka, ki je

prišel v Ajdovščino na obisk k ženi, domačinki iz Šturij, s katero se je med vojno poročil. Vrtovcu je rekel, da je našel v hangarjih uporabno letalo, katerega bo poskušal ponoči usposobiti za polet in z njim pobegniti v Ljubljano. Povabil ga je, da poleti z njim. 12. novembra 1918 sta navsezgodaj zvelkela letalo iz hangarja in poletela nad začudenimi italijanskimi vojaki, ki so taborili ob robu letališča. V širokem krogu sta zavila proti Krasu in mimo Postojne poletela proti Ljubljani, kjer sta pristala na letališču v Šiški. Ta svoj zadnji polet je leta 1921 lepo opisal v reviji Bogoljub št. 9 pod naslovom *Zlati moj Phönix*.

»Po mnogem boju in viharju, po mnogem dvomu in po mnogih boli - domov... Kako se mi zdi sladka beseda domov... Daj, daj leti ptica, s približno brzino 200 km na uro mi leti Phönix? Hitreje, hitreje, tako počasen se

Poškodovano in zamaskirano Vrtovčevo letalo na polju pri Šempasu. (arhiv Jožefa Siliča)

*Pripadniki avstro-ogrskih letalskih enot na letališču na Ajševici.
Franz Wognar sedi v prvi vrsti na sredini.
(arhiv Jožefa Siliča)*

mi zdiš, moj Phönix. Toda kje si ti bela Ljubljana? Oblaki, sami oblaki pod nami! To ni lahka stvar in sploh kje so? Vprašanje. A pustite me vendar danes ve skrbi, saj grem v samostan k Bogu svojemu in angel varuh se vozi z mano. Tam se že vidi Ljubljana! Par kilometrov, par trenutkov in že plovemo nad mestom samim... Ali misliti je treba na pristajanje, to je zelo važno vprašanje. Ali prej sem že znal, da je blizu Ljubljane neko zasilno letališče, to tudi takoj prepoznamo po nekaj letalih, ki stoje na njem. V kolobarjih se spuščamo vedno nižje k njemu do višine kakih 100 metrov, pa glej vse letališče je polno konj, ki se pasejo na njem. Spustimo se tiho brez šuma, prav nizko do kakih 20 metrov, tedaj zažene pilot s polnim bencinom in seveda - z največjim ropotom - motor vodeč letalo popolnoma nizko nad konji, takoj beže prestrašeni iz letališča na sosednje pašnike. Isti manever ponovimo v isti smeri še parkat in že je prazno letališče. Med mahanjem vojaških čepic v pozdrav in med klici »nazdar!« pristane Phönix kakor orel, ki je pritekel svojo pot in ki gre, da se odpočije. Vsa "vožnja" je trajala kakih 25 minut.

Na letališču so nas obkrožili naši domobranci in nekoliko letalskih častnikov. Čestitajo nam k dobro uspelem poletu. Z veseljem so sprejeli izvrstno letalo, meni ni bilo več do vsega tega, moje misli so hitele drugam. Znal sem, da je jutri 13. novembra praznik Sv. Stanislava, patrona tistih, ki jih hrepenenje kliče v samostan: v samostan k dragemu bogu.«

Takoj po vojni je Vrtovec vstopil k jezuitom v St. Andraž na Koroškem. Wognar je še leto služboval v ljubljanski letalski stotniji. Njuno letalo Phönix C1 je bilo edino tega tipa v enoti. Vrtovec je bil leta 1928 posvečen v duhovnika. Bil je vsestransko dejaven. Deloval je kot vzgojitelj na gimnaziji v bosanskem Travniku, bil je voditelj Marijinih kongregacij pri Sv. Jožefu v Ljubljani, voditelj duhovnih vaj po vsej Sloveniji, vzgojitelj novincev v Zagrebu, spritual bogoslovcev v Zadru in misijonar, urejal je glasilo Naša zvezda in v njem objavljaj. Pisal je pesmi in mnoge uglasbil, igral je kitaro in violino. Med njegovimi knjigami naj naštejemo naslednje: *Iz tistih dni - pisma prijateljem* (1942), *Pesem življenja* (1943), *Marija nas kliče* (1959), *Besede iz globine* (1976). Kot duhovnik je doživel povojni eksodus slovenskih jezuitov iz Ljubljane v Bogenšperk in potem še vrsto selitev. Zadnjih dvajset let je preživel v Dravljah kot kaplan, prevajalec in predvsem velik molivec. V svoji sobi je čuval propeler, da bi nekoč našel mesto v slovenskem letalskem muzeju. Venčeslav Vrtovec je umrl 14. junija 1988 v Ljubljani (Dravljje).

Viri:

- Kronika FG 1 Divača
- Intervju z Gustavom Ajdičem, Krila št. 2 in št. 3, 1982
- Darinka Kladnik, Zgodovina letalstva na Slovenskem, Ljubljana 2008
- Vojni arhiv Dunaj, personalni list

IN MEMORIAM – GUSTAV AJDIČ

Vinko Avsenak

Z več kot 60-letnim pilotskim stažem je Gustav Ajdič prav gotovo ena od legend jugoslovanskih in slovenskih letalskih sil. Rodil se je 17. septembra 1917 v Straži pri Novem mestu. Že v srednji tehnični šoli se je intenzivno ukvarjal z letalskim modelarstvom in se leta 1935, ko je prvič poletel, strastno zapisal letalstvu. Civilno pilotsko šolo je končal leta 1939, vojaško pa leta 1940 v Beogradu, kjer mu je bil predavatelj znameniti slovenski pilot Josip Križaj. Po kapitulaciji Jugoslavije se je priključil NOB. Z raznih operativnih letališč je opravil 11 borbenih nalog na sremski fronti in v Bosni. Leta 1947 je bil premeščen v poveljstvo vojnega letalstva v Zemunu, nato pa leta 1960 v letalsko poveljstvo v Sarajevu. Po ustanovitvi zveze letalskih organizacij Jugoslavije se je aktivno vključil v delo aerokluba in letalskih šol, bil aktiven učitelj letenja in tekmovalec na republiških in državnih jadrlnih prvenstvih.

Več let je bil član državne izpitne komisije za pilote v Sloveniji. Že od leta 1976 je zbiral gradivo letalske dejavnosti Slovencev in leta 1990 v soavtorstvu z Zoranom Jerinom izdal odmevno monografijo *Letalstvo in Slovenci 2*, v kateri je podrobno predstavil tudi vse slovenske pilote, ki so se borili v prvi svetovni vojni. Napisal je tudi številne prispevke za revijo *Krila*. Gustav Ajdič se je kot polkovnik jugoslovanskega vojnega letalstva upokojil leta 1965 in dne 29. februarja 2008 preminil v Ljubljani.

Bil je zanimiv človek. Zgovoren, pozoren, zvedav, pošten, dober... Kljub svoji visoki starosti se je predano posvečal sobesedniku ter kar iz rokava stresal zanimive anekdote iz dolge pilotske kariere. Kadarkoli sem po večurnem klepetu odhajal z njegovega prijetnega doma, sem se počutil obogatene in hvaležnega za številne zanimivosti. Naj omenim samo nekatere.

1. aprila 1941, se pravi tik pred nemškim zračnim napadom Beograda, je na letališču v Kraljevu pomotoma pristalo nemško vojno letalo *Messerschmitt Bf 110*, ki je pomenilo vrhunec nemške tehnologije. Bilo je iz ene od enot, ki so se v Bolgariji pripravljale na skorajšnji napad na Jugoslavijo. Tri nemške letalce so zajeli, letalo pa so v posebnem hangarju zastražili in ga na dan nemškega bombardiranja Beograda, 6. aprila 1941, prebarvali. 9. aprila je v Kraljevo priletel pilot-lovec, ing. Zlatko Dimčović,

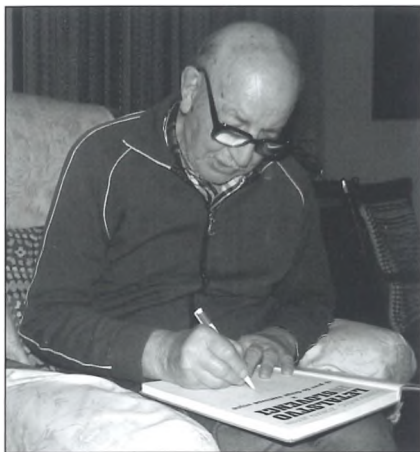
ki je imel nalogo, da zaplenjeno letalo prepelje v Zemun, kjer naj bi sodelovalo pri obrambi Beograda. Dimčoviću se je kot strelec pridružil Gustav Ajdič, pripravnik v letalski preizkusni skupini, ki bi se moral kot pilot javiti v bombniški eskadrilji v Rumi. Kljub slabemu poznavanju letala in nizki oblačnosti sta srečno pristala v Zemunu, a se spominjam, da mi je Ajdič še povedal, da so iz zemunskega letališča nanju pred pristankom streljali, misleč, da jih napada nemško letalo. Sam je od tu nadeljeval polet v Rumo s šolskim letalom, Dimčović pa je napolnil rezervoarje in odletel na operativno letališče v Radince. Ob pristajanju so nanj streljali in ga skoraj sestrelili, saj je eden od zadetkov poškodoval hidravlično napeljavo. Zato so ga ob umiku jugoslovanske enote zažgale.

Nadalje mi je Gustav Ajdič podrobno pripovedoval o hudih preizkušnjah na sremski fronti, na kateri so potekali

zagrizeni boji med nemškimi in partizanskimi enotami. Vedno so napadali v kombinirani rusko-jugoslovanski eskadrilji. Ko so se po hudih bojih, med katerimi so bile neizbežne žrtve, vračali v bazo, so si ruski piloti vedno dali duška in divje popivali. Ajdič se je temu izogibal, čeprav so ga na vse kripnje vabili v svojo družbo. No, enkrat se mu pa ni uspelo izmuzniti in potem je bil več dni bolan. Pripovedoval je še, da so ruski piloti ob pomanjkanju alkohola prekoračili tudi meje skrajnosti. Tako se je večkrat primerilo, da so na letalskih kompasih odstranili steklo, izpili špirit, na katerem je plavala magnetna igla, zalili potem kompas z vodo in postavili steklo nazaj. Jasno je, da so se kompasi ob nizkih temperaturah potem razpočili.

Velikokrat mi je tudi pripovedoval zgodbo o zlomljenem propelerju, ki je v prvi svetovni vojni rešil življenje prijatelju pilotu Venčeslavu Vrtovcu. Ta je propeler celo življenje imel pri sebi in ga čuval kot talisman. To zanimivo zgodbo je Gustav Ajdič opisal v prispevku, objavljenem v reviji *Krila*. O njej bo v nadaljevanju tekla beseda tudi v tej številki naše revije.

Gospod Ajdič, hvala vam za vse svetle trenutke, ki ste mi jih naklonili, hvala vam za bogato dediščino, ki ste nam jo zapustili. Slava vašemu spominu!

Gustav Ajdič pri podpisovanju svoje knjige *Letalstvo in Slovenci 2* 18. decembra 2006
(foto Vinko Avsenak)

ZGODBA O PROPELERJU

Matjaž Ravbar, kustos v Vojaškem muzeju SV

Pilot Gustav Ajdič je prijateljaval s starejšim kolegom, znanim slovenskim letalcem Venčeslavom Vrtovcem, ki se je v prvi svetovni vojni boril v avstro-ogrskem letalstvu. Vedno sta si imela veliko povedati, saj sta oba imela za seboj živahno letalsko kariero. Ajdič je kasneje v reviji *Krila* objavil intervju, v katerem mu je Venčeslav Vrtovec zaupal dragocene zanimivosti iz svojih bojnih let. Na vprašanje, ali se v svojih petdesetih in več poletih spominja še kakšnega posebnega dogodka, je Vrtovec odgovoril:

»Seveda! Naj spregovorim še o enem, ki bi lahko bil za naju oba (za njega kot opazovalca in pilota – op. ur.) usoden. Ob nekem borbenem poletu, ko smo se šele dvigali, je prišlo zaradi pomanjkanja olja do hude poškodbe letalskega motorja. Preprosto. Motor je prenehal delovati. Takrat bi morali bombardirati. Pilot se je moral takoj odločiti za prisilno pristajanje še pred letališčem. Pri preskoku neke prepreke je letalo izgubilo potrebno hitrost in zatem udarilo z nosom v zemljo. Propeler, ki se je ob zaustavljenem motorju postavil vertikalno, je pri tem udarcu prevzel vlogo amortizerja in se odlomil. Vidite, s tega dogodka je ta moja trofeja, ki jo tako brižno hranim, kajti nihče od naju ni bil poškodovan. Imela sva srečo, da ni eksplodirala nobena od bomb, ki so se ob tem nenavadnem pristanku razletele po kabini...«¹

Sicer je letalski opazovalec Vrtovec vzletel z letališča pri Divači, na katerem je bila nastanjen njegova enota (Fluggeschwader 1, od 4. septembra 1917 preimenovana v Fliegerkompa-

nie 101G – slov.: *letalska stotnija*). Kakor je zapisano v nekem drugem članku, naj bi se nesreča pripetila ob vzletno-pristajalni stezi na letališču pri Sežani. »Vzleteli smo na črto soške fronte iz letalskega oporišča pri Divači. Ko sva s pilotom bila nad Sočo, je motor začel pokašljevati. Okvara. Propeler se je postavil pokonci kot sveča. Morala sva se vrniti. V Sežani sva bila le še 500 m nad zemljo. Upala sva priti nazaj v Divačo, pa naju je vrglo ob tla. Propeler se je zapičil v zemljo in to naju je nekako rešilo.«²

Propeler ali letalski vijak (inv. št.: VM 1229 – Vojaški muzej Slovenske vojske ga je prevzel v sklopu Ajdičeve zapuščine), ki je sedaj predmet pričujočega članka, je brez enega od krakov, kajti zlomljen je bil pri glavi propelerja. Venčeslav Vrtovec ga je sicer hotel zapustiti Tehniškemu muzeju v Ljubljani³ in se je še nekaj časa po njegovi smrti nahajal v župnišču Ljubljana–Dravlje. Zatem ga je

Vrtovčev propeler v vitrini (vse fotografije Matjaž Ravbar)

Pristanek letala Hansa-Brandenburg C. I., 229.28 (tudi iz letalske enote Fluggeschwader 1), domnevno pri letališču pri Sežani, 30. maja 1917 (PANG, album 203-3, slika 35)

prevzel Gustav Ajdič in ga sprva predal v hrambo Muzeju novejše zgodovine, leta 1998 pa je propeler tudi preko Pavla Magistra prišel v hrambo Slovenski vojski oziroma letalski bazi na Brniku. Tam so ga vgradili na posebej narejen podstavek, zastekli v vitrino in ga postavili na hodnik na ogled javnosti. Sedaj ga hrani Vojaški muzej Slovenske vojske in je nastanjen v poveljstvu Brigade zračne obrambe in letalstva – BRZOL v Cerkljah ob Krki. Propeler je brez dvoma

¹ Ajdič, 24 – 25.

² Izvidnikov »talisman«, 4.

³ Vrtovec je želel na vsak način propeler zapustiti ustrezni hrambi. Dokument je datiran s 7. 4. 1980. Zapuščina Gustava Ajdiča, Arhiv VMSV.

eden pomembnejših eksponatov, ki pričajo o bogati slovenski letalski zgodovini. Je tudi eden redkih, ki so ohranjeni iz začetnega obdobja letalstva. Poznamo pa tudi njegov izvor, njegovo zgodovino, kar dodatno prispeva k njegovi vrednosti.

Vrtovčev propeler je sicer v izredno dobrem stanju, vendar ga je Vojaški muzej Slovenske vojske pred kratkim restavriral, »zaplinil«. Podizvajalec teh del je bil Restavratorski center Republike Slovenije. Propeler so hermetično zaprli v plinotesno troslojno plastično vrečo, kateri so postopoma dodajali dušik, ki je izpodrinil kisik. S tem se je ustvarila dušikova atmosfera, v kateri življenje ni možno. Vsi zajedavci in njihova jajčeca v teh razmerah odmrejo. Postopek je trajal štiri tedne. Ob snemanju s posebnega podstavka je propeler razkril dodatne skrivnosti o letalski industriji, o katerih bo govor v naslednjih vrsticah. Sicer je glede avstro-ogrske c. k. letalske industrije največ znanega o sami izdelavi letal in letalskih motorjev, a o izdelavi propelerjev manj. Ker je imela c. k. vojska zelo dober sistem označevanja, lahko ta propeler izsledimo in določimo tip letala, kateremu je pripadal. Kakor je razvidno tudi že iz samega propelerja, proizvajalca ni bilo težko identificirati, saj je ime na njem v obliki logotipa zapisano dvakrat – na glavi in na kraku. Tovarna Heiduk iz XII. dunajskega okrožja je bila znana, a po obsegu je bila manjša dobaviteljica letalskih propelerjev za c. k. letalstvo. Ostale informacije pa je bilo že težje pridobiti.

Na propelerju je odtisnjenih kar nekaj števil in z njihovo pomočjo lahko sledimo zgodovini propelerja in njegovim parametrom.

Prva številka **13 295 019** nam pove sledeče:

- **13** pomeni oznako proizvajalca, tovarne Heiduk. Poleg te tovarne so c. k. letalstvo s propelerji opremljale tudi tovarne

Lohner (z oznako 11), Integral (12), Turbo (14), Knoller Jaray (15), Sigma Phönix (16), Schwarzhuber (17), Flugzeugwerk Fischamend in Asbóth. Poleg domačih so c. k. letalstvu dobavljale propelerje tudi nemške tovarne – Dr. Rathjen (52), Heine (53), Garuda (54), Behrend und Rügebrecht (55). V času vojne je bilo v avstro-ogrski vojski v vsakem trenutku na voljo in v uporabi približno 1000 primerkov propelerjev.⁴

- **295** pomeni tip letala – to je tip 29.5 serije. Natančneje gre tu za dvokrilno, dvosedežno letalo, namenjeno opazovanju, Hansa-Brandenburg C I., serije 29.5, proizvedeno v firmi Phönix Flugzeugwerke A.G., ki se je do konca leta 1916 imenovala Österreichische-Ungarische Albatros Flugzeug Werke GmbH. Sicer je bila del imperija Camilla Castiglioni, ki je bil tudi lastnik tovarn Hansa und Brandenburgische Flugzeugwerke v Nemčiji in Ungarische Flugzeugwerke AG (UFAG) v Budimpešti. Prav zaradi lastnika je bila proizvodnja omenjenega letala v Avstro-Ogrski licenčna. Proizvodnja letal Hansa-Brandenburg tipa C I. se je v tovarni Phönix začela v januarju 1916. Sprva so bili opremljeni s 160 KS (117,6 kW) Daimlerjevimi motorji – serije 26. Poleti 1916 je bilo naročenih 40 letal serije 29.5, ki so bila opremljena z močnejšim 200 KS (147 kW) Hiero motorjem (29.50 – 29.89). Letala so bila zelo primerna za opazovalne naloge, a tudi za spremstvo. V c. k. letalstvu so jih uporabljali tudi kot bojna letala. Kasneje so jih izdelovali v seriji 129 in 229, ki sta imeli manjše popravke na ogrođu in ki sta bili opremljeni s hladilno napravo, vdelano v krilo. Naročilo za izdelavo je prišlo v decembru 1916. Razlika med obema serijama je bila le v motorju: serija 129 (129.01 – 129.72) je bila opremljena z licenčnim motorjem Hiero 200 KS (147 kW), izdelanim v tovarni Österreichische Fiat-Werke AG, serija 229 (229.01 – 229.32) pa z originalnim Hiero motorjem 200 KS (147 kW). Zanimivo je, da so se prvi modeli na poizkusih izkazali za težke na nosu in so se nagibali naprej. Problem so sicer poskušali rešiti s prestavitvijo in nagibom kril malo naprej, vendar sta bili kljub temu seriji 129/229 deležni veliko kritik. Zaradi teže na nosu letala teh dveh serij niso bila tako okretna kakor serije 29.5. Kljub temu so jih množično uporabljali na soški fronti. V letalski enoti Fluggeschwader 1 so spomladi 1917 uporabljali le letala omenjenega tipa, serij 129 ter 69.⁵ S tem podatkom lahko določimo, da so »naš« propeler lahko uporabili

Logotip proizvajalca na kraku propelerja

⁴ ÖSTA/ KA, *Tabelle der festgelegten Reihen – Luftschrauben, Dokument* posredoval Koloman Mayrhofer, Dunaj.

⁵ Meindl, *Chronik*, 43, 44.

samo na omenjenih serijah letala C I. Propeler je bil sicer izdelan za serijo 29.5, a je po svojih značilnostih lahko deloval tudi na serijah 129 in 69.

Letalo Hansa-Brandenburg C I. (seriji 129/229) je imelo naslednje tehnične značilnosti: razpon zgornjih kril 12,30 m; spodnjih 11,70 m, skupno površino kril 38,4 m², dolžino trupa 8,37 m, višino 3,20 m, težo 794 oziroma maksimalno 1230 kg, maksimalno hitrost 155–159 km/h, dvig na 1000 m v 3 minutah in 58 sekundah. V tovarni Phönix je bilo izdelanih 445 licenčnih letal Hansa-Brandenburg C I. v različnih serijah.⁶

- 019 pomeni serijsko številko izdelave propelerja.

Detajl glave z imenom proizvajalca in številko propelerja

Druga odtisnjena številka je **2769**, ki označuje tip letala. Na zadnji strani glave propelerja je odtisnjen znak **ÜK46**, kar pomeni Übernahme Kommission 46. Prezemni organi v letalskem skladišču (Fliegerarsenal) so imeli svoje številke, v tem primeru 46. Komisija je bila ponavadi nastanjena kar pri tovarni oziroma proizvajalcu in so jo sestavljali trije častniki. Poveljniku je bil podrejen tehnični oddelek, oba ostala častnika pa sta bila zadolžena za prevzem letal in motorjev. Komisija je bila odgovorna za tehnično brezhibnost letal in ostale opreme proizvajalca in za njihov prevzem v vojsko. Po opravljenih testih

in prevzemu je sledil prenos in prevoz do zalednega skladišča (Fliegeretappenpark – Flep) in nato do enote na bojišču.⁷ Flep je bil letališče, skladišče, depo z rezervnimi deli in servis za srednje velika popravila. Za oskrbovanje soške fronte je bil leta 1915 ustanovljen Flep št. 1, nastanjen v Mariboru.

Prav tako so na zadnji strani glave propelerja odtisnjene osnovne mere propelerja: 280, 200 in 220 – prva pomeni premer v cm, druga oznako koraka propelerja in tretja širino propelerjo v mm. Tovarna Heiduk je med drugim za isti tip letala izdelovala tudi propelerje mer 280, 200, 230 in 280, 205, 230.⁸ Ti parametri so določili karakteristike propelerja in njegov namen: za hitro letenje, hitro dvigovanje in vsestranskost. K vsakemu novo izdelanemu letalu so bili ponavadi dodani trije propelerji. Propelerji so bili v osnovi izdelani za moč posameznega motorja, tako da so jih ob vsesplošnem pomanjkanju materiala montirali tudi na druge tipe letal, če je seveda to dopuščal tip motorja in same značilnosti letala. Izdelava propelerjev je bila v Avstro-Ogrski prvič regulirana decembra 1915. Po načinu izdelave, materialu in delu so se morali ujemati s standardi. Izdelani so bili kompozitno iz laminatov različnih vrst lesa, ki so bili podvrženi strogim standardom. Največkrat uporabljen les pri izdelavi je bil bukev, jesen, oreh, breza, javor in zelo redko tudi mahagonij. Premazani so bili s prozornim vodoodpornim lakom. Po proizvodnji so propelerje, zavite v vodoodporni papir, zložili v zaboj in jih dostavili enotam.⁹ Shranjeni so bili v enojne ali dvojne zaboje, ki so bili označeni s štirimestnimi številkami. Prva številka je označevala zaboj: 8 je pomenila zaboj za en propeler; 9 pa zaboj za dva propelerja. Naslednje tri številke pa so pomenile številko tekoče proizvodnje. Na primer: 8.123 – zaboj za en propeler s številko tekoče proizvodnje 123. Poleg tega so imeli zaboji še pritrjeno pločevinasto tablico v velikosti 6x15 cm, na kateri so bile napisani podatki o proizvajalcu in o moči motorja, za katerega je bil propeler narejen. Tablica je bila pritrjena na pokrov pri zaklepu. Ta podatek je olajšal iskanje potrebnega primerka.¹⁰

Na žalost Vrtovec v svojih intervjujih ni zapustil natančnega podatka, kdaj se je zgoraj omenjena nesreča pripetila, na katerem letalu in kdo je pilotiral. Še nadalje, če bolj natančno preberemo njegov intervju v reviji *Krila*, lahko ugotovimo, da v opisu svojega zadnjega poleta, 23. maja 1917, v katerem je bil tudi hudo ranjen, omenja: »... Zelo sem krvavel, zato sem ukazal pilotu, naj se nemudoma spusti na prvi travnik. Pilot me je poslušal, vendar je slabo ocenil travnato površino, ki ni

⁶ Grosz, Haddow, Schiemer, 68 in 104.

⁷ Desoye, 92.

⁸ ÖSTA/KA, Luftfahrtruppen, Tabelle der festgelegten Reihen – Luftschrauben, Dokument posredoval Koloman Mayrhofer, Dunaj.

⁹ Desoye, Priloga, 278.

¹⁰ ÖSTA/KA, Luftfahrtruppen, karton št. 335, Bezeichnungen der Flugzeuge, Motoren, Wagen, Zelte, Ausrüstungskisten, Propellerkisten (nedatiran dokument).

Zračni posnetek avstro-ogrskega vojaškega letališča pri Divači
(PANG, album 203-3)

bila ravna. Ob pristanku sva se postavila na nos in pri tem se je poškodoval propeler, ki pa je hkrati preprečil, da ni bilo težjih poškodb na letalu ...¹¹ S tem nakazuje, da bi bil lahko propeler iz njegovega zadnjega poleta, ki se je končal pri Šempasu. Vsekakor je možno, da so Vrtovcu kolegi dostavili poškodovani propeler v bolnišnico pri Oseku ali kasneje v Ljubljano, kjer se je zdravil. Če ta predpostavka drži, potem vemo natančno, za katero letalo je šlo in kdo ga je pilotiral: pilot je bil desetenik Johann Trnka, letalo pa Hansa-Brandenburg C I., s serijsko številko 69.09.¹² Letalo je bilo proizvedeno v tovarni UFAG, izdelava tega modela pa je stekla po januarju 1917 in izdelanih je bilo 98 primerkov (69.01 – 69.99). Prvi del serije (69.01 – 69.49) je bil opremljen z originalnim Hiero motorjem z 200 KS (147 kW), drugi del (69.50 – 69.99) pa z licenčnimi Hiero motorjem 200 KS (147 kW), izdelanim v tovarni Österreichische Fiat – Werke AG. V primerjavi s serijo 129/229 je letalo imelo identičen razpon kril, imelo pa je manjšo skupno površino kril (36 m²), bilo je krajše (8,35 m), a višje (3,33 m), težje (799/1251 kg), hitrejše (168–177 km/h), a dvigovalo se je počasneje, saj je 1000 m višine doseglo v 5 minutah in 24 sekundah. V tovarni UFAG je bilo vse skupaj izdelanih 732 licenčnih letal Hansa-Brandenburg C I. v različnih serijah.¹³

Ob dejstvu, da so propelerje velikokrat premenjavali iz letala na letalo (še posebej ob isti moči motorja) je velika možnost, da je ta propeler deloval ali na serijah 29.5, 129/229, 69 ali pa dejansko na vseh treh oziroma štirih. Vendar dejstvo ostaja – propeler je bil narejen za letalo C I., serije 29.5, kasneje pa bil zagotovo uporabljen na ostalih sorodnih serijah.

V Vrtovčevi enoti so v začetku leta 1917 uporabljali le letala C I., serij 129 ter 69 in tako lahko s tem zožimo iskano letalo na ti dve seriji, vendar bi za dokončno

ugotovitev potrebovali še nadaljnje raziskovanje v arhivih ali pa kak natančnejši Vrtovčev zapis o nesreči, povezani s propelerjem. Po vsej verjetnosti pa ne bomo nikoli zagotovo vedeli, s katerega letala izhaja pričujoči propeler, saj je to skrivnost Vrtovcev odnesel s seboj. Kljub temu propeler zaseda viden prostor v zbirki Vojaškega muzeja SV.

Viri:

- Österreichische Staatsarchiv /Kriegsarchiv, Luftfahrtruppen, karton št. 334, Bezeichnungen der Flugzeuge, Motoren, Wagen, Zelte, Ausrüstungskisten, Propellerkisten, (nedatiran dokument).
- Österreichische Staatsarchiv /Kriegsarchiv, Luftfahrtruppen, Tabelle der festgelegten Reihen – Luftschrauben, Dokument posređoval Koloman Mayrhofer, Dunaj.
- Zapuščina Gustava Ajdiča, Arhiv VMSV.

Literatura:

- Ajdič Gustav, »Venčeslav Vrtovec – Letalski opazovalec v prvi svetovni vojni«, v: Krila 2, (1982).
- Izvidnikov »talisman«, Družina, (Ljubljana), 5. Marec 1978, št. 10.
- Desoye Reinhard Karl Boromäus, Die k.u.k. Luftfahrtruppe, Die Entstehung, der Aufbau und die Organisation der österreichisch – ungarischen Heeresluftwaffe 1912 – 1918, (Wien, 1999).
- Grosz M. Peter, Haddow George, Schiemer Peter, Austro – Hungarian Army Aircraft of World War One, (1986, Mountain View, 2002).
- Meindl Karl, Chronik des Fluggeschwader 1, (Flik 101 G), 1917 – 1918, ÖFH, Sonderheft Nr. 8, (Wien, 1985).
- Meindl Karl, Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen, Italienische Front – 1917, 1. del, zv. 5, (Wien, 2005).

¹¹ Ajdič, 24.

¹² Meindl, Luftsiege, 89, glej Meindl, Chronik, 71.

¹³ Grosz, Haddow, Schiemer, 265 in 281.

ŠTEFAN HOZJAN

Matjaž Ravbar, kustos v Vojaškem muzeju SV

Štefan Hozjan velja za največkrat odlikovanega slovenskega letalca prve svetovne vojne in je zaradi tega tudi najboljše poznan. K temu je prispevala tudi dobro napisana knjiga »Drzneje od ptic«, avtorja Janeza Mataja, ki na podlagi obsežnega arhivskega gradiva opisuje Hozjanovo letalsko kariero.

Štefan Hozjan se je rodil 19. septembra 1894 v Brezovici pri Veliki Polani v Prekmurju. V Lendavi se je šolal za ključavničarja in v tem času se je tudi začelo njegovo zanimanje za novost tistega časa – letalstvo. Leta 1913 se je odpravil k vojakom, kjer je bil dodeljen v šolo za letalske mehanike. Po šolanju je kot letalski tehnik služboval na letališču v Dunajskem Novem mestu. Zelo zanimiv in občudovanja vreden je dogodek, ko je prvokrat poletel. Nekega dne bi namreč moral poskrbeti za letalo, s katerim je pilot pravkar opravil let. Želja po letenju je bila prevelika in ga je premagala. Hozjan je namreč letalo, namesto da bi ga pregledal, ponovno vžgal, z njim sam vzletel in naposled tudi srečno pristal. Za to nedovoljeno dejanje je sicer poslušal glasno pridigo in vpijete nadrejenega častnika, a je dobil tudi ukaz za premestitev v šolo za pilote. 20. oktobra 1914 je pod zaporedno številko 175 postal pilot c. in kr. letalstva. Po končanem šolanju je bil dodeljen letalski enoti (Flik) št. 11 (*nem. Fliegerkompanie – letalska stotnija*), razporejeni v Galiciji. Sprva je na letalih Aviatik B II. opravljal izvidniške, a v kasnejših mesecih z letalom Lloyd C II.

tudi bombniške lete. Svojo prvo zračno zmago je izbojeval v juniju 1915. Štefan Hozjan se je v Galiciji izoblikoval v izkušenega in znanega letalca. Znan je postal predvsem po svoji neustrašnosti, hrabrosti, samovoljnosti in neposlušnosti do nadrejenih. V juniju 1916 je bil premeščen v letalsko enoto (Flik) št. 19 na soško fronto, na letališče pri Ajševici.

V zraku nad Sočo je v kratkem času opravil več poletov s Fokkerjem A III. in Hansa Brandenburgom C I. 28. julija 1916 je zgodaj zjutraj vzletel z letalom Fokker A III. s serijsko številko 03.52. Njegova naloga je bila varovanje zračnega prostora. Nad Doberdobom je na isti višini zagledal italijanski letali tipa Voisin 5 – bombnika-izvidnika. V literaturi sta sicer navedena Voisin 8, a je ta model letala prišel v uporabo šele konec leta 1916, zato se je Hozjan verjetneje boril z letaloma Voisin 5. Hozjan je svoje letalo usmeril proti nasprotnikoma, vendar se je za njim pojavilo še eno italijansko letalo, Nieuport 11. Hozjan je streljal na letalo pred sabo, ga zadel in prisilil k umiku. Medtem pa ga je napadlo tudi italijansko letalo za njim in ga zadelo v kolk. Hozjan je v tem zračnem boju pokazal izjemno hrabrost, kajti umaknil se je šele potem, ko je bil hudo ranjen. Po poročilih naj bi ga napadla celo dva lovca Nieuport 11. Težko ranjen je uspel prileteti na varno in brez poškodb na letalu pristati na domačem letališču pri Ajševici. Za ta let je Hozjan prejel svojo drugo zlato medaljo za hrabrost.

Zlata medalja za hrabrost (zbirka Vojaškega muzeja SV)

Zanimivo je tudi pričanje nasprotne strani. Tistega dne sta letali 25. in 26. opazovalne eskadrilje (letalci Mario Fucini, Djalma Juretigh, Massimo Vitale in Guido Masiero) opravljali

svoji nalogi, ko naj bi ju napadla dva fokkerja. Obe letali sta bili zadeti, a sta opravili nalogi in se varno vrnili v domačo bazo. Po poročilih naj bi Grassa – pilot lovskega letala iz 76. eskadrilje – iz neposredne bližine izstrelil v Hozjana vse naboje. Poročili obeh strani se malenkostno razlikujeta, a pretiravanje o dosežkih je v vsaki vojni običajno.

Hozjanovo zdravljenje je trajalo dolgo časa, saj se je vrnil v svojo enoto šele oktobra 1917. Zaradi poškodbe je odslej opravljal le zaledne polete. Služil je tudi v letalski enoti (Flik) št. 51, od junija 1918 pa tudi v rezervni letalski enoti v Dunajskem Novem mestu. Po koncu vojne se je vrnil v domače Prekmurje, a se je kmalu preselil v Ameriko, kjer je v Chicagu leta 1949 umrl. V času služenja pri c. in kr. letalstvu je kot štabni narednik prejel dve zlati medalji, tri srebrne in eno bronasto medaljo za hrabrost, Karlov križec ter finančno nagrado uredništva časopisa ÉST iz Budimpešte za najuspešnejšega avstro-ogrškega letalca v letu 1916.

Namen naslednjih vrstic ni, da bi predstavili vsa letala, na katerih je letel Hozjan, kajti to bi bilo tudi skoraj nemogoče ugotoviti in določiti. Kljub temu je predstavljena večina tipov letal, s katerimi je dosegel največje uspehe, in bil zato tudi zaslužen nagrajen.

ALBATROS B I., SERIJA 21

Dvosedežno, dvokrilno, neoboroženo letalo, namenjeno izvidništvu. V začetku vojne je c. in kr. letalstvo kupilo v Nemčiji 31 letal, tako od nemške vojske, kakor neposredno od tovarne v Johannisthalu. Večini so nato nadeli nadimke kot so »Muzzl«,

»Loni« in druge. Aktivno so jih uporabljali do konca leta 1915, kasneje le kot šolska letala. Hozjan je letel na letalu s serijsko številko 21.13.

Osnovni podatki:

Motor: 100 KS (73,5 kW), vodno hlajeni Mercedes

Razpon kril: 12,8 m

Dolžina: 7,76 m

Višina: 3,15 m

Teža: 725 kg

Maksimalna hitrost: 110 km/h

Serijski 22: Ta serija je bila proizvedena po licenci v tovarni Phönix Flugzeugwerke AG na Dunaju. Proizvodnja se je začela v juliju 1915 in skupno je bilo prevzetih prav tako 31 letal. Iz uporabe so jih vzeli v jeseni 1916. Zgoraj omenjeni seriji sta se zelo razlikovali v osnovnih merah in v moči motorja. Hozjan je letel na letalih s serijskimi številkami 22.03, 22.04, 22.07, 22.08.

Osnovni podatki:

Motor: 160 KS (117,6 kW), vodno hlajeni Mercedes

Razpon kril: 13,4 m,

Dolžina: 8,35 m

Višina: 3,33 m

Teža: 928 kg

Maksimalna hitrost: 114 km/h

AVIATIK B II.

Tovarna Österreichisch – Ungarische Flugzeugfabrik »Aviatik« GmbH iz Dunaja je julija 1914 dobila naročilo za 23 dvosedežnih, dvokrilnih in neoboroženih letal, namenjenih opazovanju. Sprva so jim dodelili serijske številke od öAV-1 do öAV-23. Kasneje je bilo naročenih še več letal in ob dobavi teh so vsem dodelili serijske številke 32.01 – 32.48. Dokončno so jih umaknili iz uporabe v letu 1917. Hozjan je letel na letalih s serijskimi številkama 32.33 in 32.37.

Osnovni podatki:

Motor: 120 KS (88 kW), vodno hlajeni Daimler

Razpon kril: 14 m

Dolžina: 8,36 m

Višina: 3,15 m

Teža: 825 kg

Maksimalna hitrost: 110 km/h

LLOYD C II.

Tovarna Ungarische Lloyd Flugzeug und Motorenfabrik AG. (Magyar Lloyd Repülögép és Motorgyár R.T.) iz Budimpešte je julija 1915 dobila naročilo za 70 dvosedežnih, dvokrilnih večnamenskih letal C II., kar je bilo do tedaj eno večjih naročil za posamezen tip letala. Ob predaji v vojno letalstvo so jim dodelili serijske številke od 42.01 do 42.70. Nekatera letala so nato na mestu opazovalca oborožili s strojnico Schwarzlose M 7/12. Proti koncu leta 1916 so jih izvzeli iz aktivne uporabe in jih imeli le za šolska letala. Hozjan je letel na letalih s serijskima številka 42.19 in 42.29.

Osnovni podatki:

Motor: 145 KS (106,6 kW), vodno hlajeni Hiero

Razpon kril: 14,62 m

Dolžina: 8,82 m

Višina: 3,16 m

Teža: 900 kg

Maksimalna hitrost: 128 km/h

HANSA BRANDENBURG B I. SERIJA 05.1

Serijska je bila razvita na podlagi prototipov FD, prav tako izdelana v matični tovarni v Nemčiji. Zaradi manjših strukturnih sprememb in zamenjave nekaterih kovinskih delov z leseni, je bila serija lažja. V letu 1915 je bilo izdelanih več kot 100 primerkov. Nekatera letala so imela na mestu opazovalca vgrajene lafete za strojnico. Hozjan je letel na letalih s serijskima številka 05.36 in 05.37.

Osnovni podatki:

Motor: 100 KS (73,5 kW), vodno hlajeni Mercedes

Razpon kril: 12,3 m

Dolžina: 8,4 m

Višina: 3,1 m

Teža: 618 kg

Maksimalna hitrost: 118 km/h

HANSA BRANDENBURG FD (05.01 – 05.04)

Dvosedežno, dvokrilno letalo, namenjeno opazovanju. Ta štiri letala so bila proizvedena v tovarni Hansa und Brandenburgische Flugzeugwerke AG v Nemčiji. Veljajo za izvenserijska oziroma prototipna letala. V uporabo so bila predana 20. aprila 1915 in so služila le v letalski enoti 11. Spomladi 1916 so bila izvzeta iz uporabe. Hozjan je letel na vseh štirih letalih s serijskimi številkami 05.01, 05.02, 05.03 in 05.04.

Osnovni podatki:

Motor: 100 KS (73,5 kW), vodno hlajeni Mercedes

Razpon kril: 14,5 m

Dolžina: 9,4 m

Višina: 3 m

Teža: 790 kg

Maksimalna hitrost: 90 km/h

HANSA BRANDENBURG C I. SERIJA 61.5

Dvosedežno, dvokrilno večnamensko letalo, prav tako proizvedeno v Nemčiji, je bilo izdelano na podlagi prototipa 05.07. Oktobra 1915 je bilo naročenih prvih 10 letal s serijskimi številkami od 61.51 do 61.60. Ker se je tip letala izkazal za izredno uporabnega, jih je bilo do konca vojne v različnih podserijah in v različnih tovarnah izdelanih več kot 1200, kar

predstavlja okoli četrtno vseh c. in kr. letal. Hozjan je letel na letalu s serijsko številko 61.52.

Osnovni podatki:

Motor: 150 KS (117,6), vodno hlajeni Daimler

Razpon kril: 12,3 m

Dolžina: 8,15 m

Višina: 3,2 m

Teža: 741 kg

Maksimalna hitrost: 151 km/h

FOKKER A III.

Enosedežno, enokrilno lovsko letalo je eno najbolj znanih in prepoznavnih letal iz prve polovice vojnega obdobja. Skonstruiral ga je Anthony Fokker. Letalo je v Nemčiji imelo oznako E I., v Avstro-Ogrski pa so bila enokrilna letala že v uporabi, in sicer Etrich A I. ter A II., zato je ta tip letala dobil oznako A III. Za c. in kr. letalstvo je bilo v tovarni v Schwerinu, v Nemčiji, narejenih več kot 100 primerkov letal fokker različnih serij, eno in dvokrilnih, eno in dvosedežnih. Od leta 1917 so fokkerje v Avstro-Ogrski po licenci izdelovali v tovarni MAG. C. in kr. letalstvo je sicer že junija 1915 naročilo v Nemčiji revolucionarna lovška letala s strojnico, ki so streljala skozi krog propelerja, vendar je nemška vojska dobavo zadrževala zaradi lastnih potreb po letalih. Tako je c. in kr. letalstvo šele proti koncu leta 1915 pridobilo dve letali neposredno iz uporabe v nemškem letalstvu in jima dodelilo serijski številki A III. 03.51 in 03.52 (nemški oznaki E I. 64/15 in 65/15). Letali sta nekaj časa imeli dvojno označbo, tako nemško kot avstro-ogrsko. Malo kasneje so prevzeli še 12 fokkerjev E II. V avstro-ogrskem letalstvu je ta tip še vedno nosil oznako A III. (03.41 – 03.50 ter 03.53, 03.54). Ta letala so imela nekoliko drugačne osnovne mere in močnejši motor (100 KS).

Osnovni podatki letal 03.51 in 03.52 (Fokker E I./A III.):

Motor: 9 cilindrični, rotacijski, 80 KS (58,8 kW), zračno hlajeni Oberursel

Razpon kril: 8,95 m

Dolžina: 6,75 m

Višina: 2,88 m

Teža: 358 kg

Maksimalna hitrost: 130 km/h

Ob prevzemu v c. in kr. letalstvo sta bili letali oboroženi z nemško strojnico Spandau. Prav s tem letalom so razni piloti v letu 1916 zabeležili več zračnih zmag. Zanimivo je tudi, kako je letalo končalo. 15. avgusta 1916 je v zračni borbi letalo 03.52 trčilo z letalom Fokker A III. 03.44. Dogodek je med drugim v svojih spominih zelo »pesniško« opisal avstrijski častnik Kornel Abel. »... Oba težka buldoga [avstro-ogrski letali] se zlovešče in odločno poženeta za njim [italijanskim letalom]. Eden desno, drugi levo, a nekoliko zadaj. Malega ptiča stiskata v primež... Naša dva težka buldoga sta že pri kolibriju, zdaj, zdaj ga bosta zgrabila. Toda živalca se med vrlima bikoma nenadoma spusti v neverjetni strmoglavi let, medtem ko se avstrijski omari ne moreta več izogniti druga drugi, marveč z vso silo treščita skupaj in v tesnem obsegu strmoglavit. Zajame ju ogenj in padata kot dva ognjena stebra...« Letali sta strmoglavili poleg gozda Cirje pri Dragi v Komnu. Sicer Kornel Abel govori o letalih Hansa Brandenburg, vendar se ta dogodek ni zgodil z letalom Hansa Brandenburg, vendar s Fokkerjema A III. To pokaže tudi zastarelost in neokretnost tipa v primerjavi z novejšimi letali v letu 1916.

Viri:

- *Dnevnik 76. lovske eskadrilje, Akti 25. in 26. eskadrilje, Zgodovinski arhiv italijanskih letalskih sil. (podatke posredoval Paolo Varriale)*
- *Grosz Peter M., Haddow George, Schiemer Peter, Austro-Hungarian Army Aircraft of World War One, (1986, Montain View, 2002).*
(fotografije letal v prispevku so vzete iz te knjige)
- *Kornel Abel, Kras, knjiga o Soči, (Doberdob, 2008).*
- *Mataj Janez, Drzneje od ptic, Štefan Hozjan, cesarsko-kraljevi pilot 1914 – 1918, (Velika Polana, 2000).*
- *Meindl Karl, Luftsieg der k.u.k. Luftfahrtruppen, Italienische Front, 1915 – 1916, zv. 4, (Wien, 2005).*

LETALSKI SPOPAD NAD MONTELLLOM 19. JUNIJA 1918

Jožef Silič

Francesco Baracca, vodilni as italijanskega letalstva, je padel 19. junija 1918 na pobočju hriba Montello, medtem ko je opravljal nalogo mitraljiranja avstrijske pehote, ki je po pontonskih mostovih prečkala reko Piavo in se vzpenjala na hrib Montello. O njegovi smrti in okoliščinah, zavitih v tančico nejasnosti, se je začelo govoriti že par dni po tem dogodku, ko se je iz ostankov njegovega letala še dvigal dim. Na avstro-ogrski strani je bila sestrelitev takrat še neznanega letalca potrjena in pripisana posadki Phönixa C.1. z reg. št. 121.17 iz Flik 28/D (nem. *Fliegerkompanie 28/D* – letalska stotnija št. 28/D) s pilotom četovodjo Maxom Kauerjem in opazovalcem, vodjem letala nadporočnikom Arnoldom Barwigom. Z italijanske strani pa se je čez nekaj dni po najdbi njegovih posmrtnih ostankov začela prava kampanja zanikovanja avstrijske letalske zmage in pripisovanje sestrelitve neznanemu avstrijskemu pešaku.

Leta 1931 je Amadeo Tosti, priznani italijanski novinar in publicist, ob odkritju spomenika Francescu Baracci v Milanu zapisal: *»Če v popoldnevu 19. junija 1918, ko je padel Baracca, ni bilo v zraku nobenega avstrijskega letala, in če poročnik Osnago, ki je spremljal letalo majorja Baracce, ni videl v zraku nobenega sovražnikovega letala, razen letala svojega poveljnika, je zelo težko zagovarjati tezo avstrijske strani. Nič pa ne spremeni dejstva, da so bili zadnji dogodki zanj usodni. Vendar mi verjamemo, da Francesco Baracca ni bil nikoli sestreljen, da je njegova duša le ogromno nepremagljivo krilo, ki bdi nad našim letalstvom.«*

Zadnja fotografija italijanskega asa, majorja Francesca Baracce pred zajetim avstro-ogrskim letalom Albatros D.III. To je bila njegova zadnja, 34. zmaga, ko je 15. junija 1918 prisilil k pristanku poročnika Sigmunda von Josipovicha (iz zbirke Maura Antonellinija)

Po devetdesetih letih je čas, da začnemo odstirati mite o nepremagljivosti Baracce. Poglejmo nasprotujoča si dejstva obeh udeleženi strani.

Italijanska verzija

19. junija 1918 je bila avstro-ogrška *»junijska ofenziva«* v polnem teku. Italijansko letalstvo je imelo v zraku popolno premoč, na zemlji pa je bil položaj še nejasen. Avstro-ogrške sile so popolnoma obvladovale Montello in so odbijale vse italijanske napade. Italijansko lovsko letalstvo pod poveljstvom podpolkovnika Piera Ruggera Piccia je poleg bojevanja s sovražnim letalstvom začelo tudi napade na kopenske cilje (mostove, ceste, pehote), ker se je vrhovno poveljstvo namreč balo, da bodo avstro-ogrške enote fronto prebile. 19. junija 1918, na dan Baraccove smrti, je ukazalo, da letala od 15. ure do mraka napadajo avstro-ogrške položaje na območju Montella in pontonske mostove na bližnji reki Piavi. Ob 18.15 je v spremstvu poročnika Franca Osnage poletel z letališča Quinto di Tarvisio s svojim Spadom VII tudi major Francesco Baracca, poveljnik 91. eskadrilje. Od spomladi 1917 je v italijanskem letalstvu veljalo pravilo, da se vsi poleti lovskih letal izvajajo v paru ali v večji skupini, in tako imenovanih *»prostih lovov«* niso več prakticirali. Spremljevalno letalo je imelo za nalogo kriti in varovati vodjo skupine.

Baracca je običajno zaupal nalogo spremljevalca izkušnemu pilotu. Tokrat pa je bil v tej vlogi mlad in neizkušen pilot, poročnik Osnago, ki je imel samo enajst operativnih poletov in ni v zraku še nikoli srečal sovražnega letala. To izbiro je mogoče pojasniti s tem, da je hotel Baracca mladega Osnago uvesti v bolj zahtevne naloge, še bolj verjetno pa je, da so na italijanski strani v strahu, da se ne bi ponovil Kobarid, poslali v zrak vse, kar so premogli.

Letali sta preleteli reko Piavo, leteli nad avstro-ogrskimi položaji na levem bregu reke, nato obrnili, spet preleteli reko in se na višini 600 metrov usmerili proti Montellu. Medtem ko je Osnago ostal zadaj in ščitil Baracco od zgoraj, je ta ostro zavil in se začel spuščati proti avstro-ogrskemu položaju na področju *»Busa delle Rane«*, ki jih je branil madžarski 31. pehotni polk. Osnago ga je še videl nenadno pikirati in mu je skušal slediti s pogledom, a mu je pogled pri zavijanju nenadoma zastrlo krilo lastnega letala. Ko je potem letalo takoj obrnil, je lahko videl samo še padajočo, gorečo letalo, ki se je naslednji hip razbilo med drevjem na Montellu. Obkrožil je prizorišče in

odletel na matično letališče, kjer je ves iz sebe poročal kaj se je zgodilo. Na vprašanja kolegov je izjavil, da ni videl nobenih drugih letal v zraku, zaradi česar je italijanska stran domnevala, da je bil Baracca zadet od enega od nešteti orožij, ki so merila nanj z zemlje, verjetno od krogle neznanega pešaka. Ta domneva je kasneje postala tudi uradna italijanska verzija. V 91. eskadrilji so čakali na Baraccovo vrnitev. Po poteku avtonomije letala (*predviden čas, v katerem se mora letalo vrniti na letališče – op. ur.*), so začeli preverjati, ali ni morebiti pristal na katerem od drugih letališč v bližini. Osnago se je s kolegom v eskadrilji, Novellijem, v nočnih urah z avtomobilom napotil do prvih pobočij Montella. Njuno iskanje je bilo zaman, saj so bile na Montellu še v teku bojne operacije, teren je bil zahteven in poleg tega si Osnago ni zapomnil, kje točno je letalo padlo. Toda iskanje sta še nekajkrat ponovila. Novica o Baraccovi smrti se je hitro razširila in že naslednji dan so se o njej v vseh italijanskih časopisih pojavili članki. Italijani so celo trosili iz letal letake nad avstrijskimi položaji, da bi morda kaj izvedeli o usodi pogrešanega letalca. 24. junija 1918, ko je bilo območje Montella spet v italijanskih rokah, je poročnik Amrogio Gobbi iz 3. polka gorskega topništva na gozdni jasi blizu položajev »Busa delle Rane« opazil ostanke zgorelega letala. V poročilu je zapisal, da je ostankov bolj malo, motor od silovitega udarca napol vdrtil v zemljo. V neposredni bližini leži iznakaženo in ožgano truplo. Na rokavnem zavihku opazi majorske našitke, nedaleč stran leži razbita pištola, ki je zletela iz toka.

Kmalu za njim so se proti območju Giavere odpravili Osnago, poročnik Ferruccio Ranza, kolega iz eskadrilje, in novinar časnika *Secolo*, Raffaele Garinei, ki je takole opisal položaj trupla: »Obraz obrnjen proti tloraj, telo pa navzdol proti reki Piavi, noge skrčene, desna pest blizu senc, tok pištole odprt, orožje nedaleč stran, razbito od udarca«. »Se je mogoče ustrelil?« se je spraševal Ranza. »Je mogoče držal obljubo in se raje ustrelil, kot da bi zgorel v letalu ali padel sovražniku v roke. Izvedeli bomo kasneje, ko bodo izvedli avtopsijo.«

Na žalost avtopsija ni bila opravljena, opravili so le običajen pregled, zapisnik pa je potrdil »strelno rano na desni strani nad očesom, a brez izhodne rane, in številne, globoke ožganine zaradi eksplozije motorja.«

Na letalu je eksplodiral tank za gorivo, ki je bil nameščen pred in pod pilotskim sedežem, in ne motor, kot je bilo zapisano. Iz dokumenta je razvidno, da je bil izražen dvom nad

Razbitine Baraccovega letala Spad VII na pobočju gore Montello
(iz zbirke Maura Antonellinija)

pravo identifikacijo, saj je bilo truplo iznakaženo in pet dni izpostavljeno visokim temperaturam.

Vzrok Baraccove smrti se je zavil v dvome že dan po prihodu delegacije iz rojstnega Luga, ki je prišla po truplo. Poleg rane na glavi so vojaki, ki so pripravili truplo za prevoz in pogreb, ugotovili še več strelnih ran na levi strani prsi. V zapisniku so jih opisali kot tipične rane strojničnih strellov. Imeli so tudi dovolj časa, da so si truplo temeljito ogledali. Zanimivo je, da niso ugotovili ran od šrapnelov na hrbtni strani trupla, čeprav so bili naknadno odkriti tudi na motorju in ostalih delih, ki so ležali naokoli in so nastali od topniškega obstreljevanja v dneh po strmoglavljenju letala. Truplo in ostanki letala so bili na območju, ki so ga zasedale avstro-ogrske enote, vendar pa mu te niso posvečale nikakršne pozornosti.

Avstro-ogrska verzija

Ob 18.10 sta z letališča Godega di Sant'Urbano poletela z letalom Phönix C.1 121.17 iz Flik 28/D pilot, četovodja Max Kauer in opazovalec, nadporočnik Arnold Barwig. Poleg podpore pehoti na Montellu sta imela za nalogo še fotografiranje območja v sektorju 17. pehotne divizije in odmetavanje sporočil napadalnim enotam (poveljstvo se je zaradi dinamike dogodkov odločilo za to vrsto komuniciranja). Ko sta opravila prvi del naloge, sta zavila od reke Piave proti zahodu. Barwig je kmalu opazil dve letali, ki sta se približevali z jugozahoda, oddaljeni približno 1200 m. Najprej je pomislil, da sta avstrijski, ko pa je spoznal, da sta italijanski, je takoj opozoril pilota Kauerja, ki je takoj zavil na levo, da bi jima presekala

pot. Ko se je prvo letalo začelo strmo spuščati, je Barwig izstrelil kratek rafal. Pilot v sovražnem letalu (Spad VII) je spoznal, da je napaden in da je v spuščanju prehiter, zato je pod phönixom zavil desno, tako da se je postavil bočno ob avstro-ogrsko letalo. V tem trenutku je Barwig z razdalje manj kot 100 metrov še enkrat odprl ogenj in na trupu nasprotnikovega letala takoj opazil sledove zadetkov. Pojavili so se temno rdeči, sajasti plameni. Ogenj je v hipu zajel prednji del letala, nato pa je eksplodiral rezervoar za gorivo. Letalo je omahnilo na krilo in strmoglavilo na pobočje Montella. Barwig je opazoval okolico, vendar ni več videl drugega letala. Poletela sta še nekoliko proti zahodu, opazovala napredovanje avstro-ogrskih enot, še dvakrat obkrožila območje, na katerega je goreče letalo treščilo, posnela še dve fotografiji in odletela nazaj proti letališču Godega, na katerem sta pristala približno ob 19.04. Barwig je poročal poveljniku, da je približno ob 18.30 nad Montellom sestrelil sovražno letalo. Sestrelitev je bila takoj potrjena, čeprav ni bila opravljena identiteta letala in pilota. Potrdila sta jo Center za koordinacijo letalskega delovanja (Flakzentrale) 6. armade in poveljstvo 17. pehotne divizije, ki se je bojevala na območju Montella. Nadporočniku Barwigu sta poslala čestitko stotnik Demel iz te divizije in poveljnik letalske skupine 24. korpusa, stotnik Holeka.

Odzivi

V francoskem dnevniku *Le Temps* je bil 5. julija 1918 objavljen naslednji zapis: »Iz avstrijskih poročil je razvidno, da je nadporočnik Barwig s pilotom Kauerjem 19. junija sestrelil vodilnega italijanskega asa majorja Baracco.« Takoj po izidu časnika so Italijani uredništvu poslali uradno noto z naslednjo vsebino: »Dvomljivo čast za sestrelitev gre pripisati neznane-mu sovražnikovemu vojaku. Baracca je s strojnico z minimalne višine napadal sovražnikove čete, ki so preko pontonskih mostov prečkale reko Piavo. V tem času ni nad Montellom letelo nobeno avstro-ogrsko letalo.«

Časopis *Popolo e Libertà* je 5. julija 1918 na prvi strani pisal o junakovi smrti: »Prejeli smo uradno noto iz Rima, ki pravi, da uradno poročilo avstro-ogrske vojske, ki trdi, da je bil pi-

lot major Baracca sestreljen s strani nadporočnika Barwiga in pilota četovodje Kauerja, ne ustreza resnici. Baracca je padel pod strojničnim ognjem neznanega avstro-ogrskega vojaka z zemlje. V tistem času noben avstro-ogrski pilot ni imel poguma preleteti reko Piavo. Ta dan je naše letalstvo popolnoma razbilo avstro-ogrsko, da je to izginilo z neba nad bojiščem.«

Resnica pa je bila popolnoma drugačna. Avstro-ogrski piloti, ki so po pričevanju italijanske strani bili pregnani z neba nad reko Piavo, so se pokazali neverjetno aktivni in so prav 19.

Posadka avstro-ogrskega letala Phönix C.I 121.17: levo opazovalec nadporočnik Arnold Barwig in desno pilot četovodja Max Kauer (iz zbirke Paola Varrialeja)

junija 1918 sestrelili šest italijanskih letal, eno angleško in en opazovalni balon. Piloti 6. avstro-ogrske armade so ta dan izvedli tudi 23 izvidniških poletov, dva poleta v nizkem letu v podporo pehoti in 75 lovskih poletov. Na italijanske navedbe in poročila, s katerimi so Italijani branili nepremagljivost Baracce, so avstro-ogrske vojaške oblasti reagirale nekoliko prepozno. Šele 28. avgusta 1918 so ustanovili preiskovalno komisijo, da podrobno prouči dogajanje 19. junija. V uvodu avstrijskega poročila so zapisali naslednje: »V noti od 3. julija 1918 italijanske vojaške oblasti zavračajo sestrelitev majorja Baracce s strani Arnolda Barwiga in jo pripisujejo neznanemu strelcu z zemlje. Nadaljnje preiskave poveljstva letalskih enot 6. armade prinašajo naslednje ugotovitve:

- A) Nadporočnik Barwig je pričal, da je 19. junija ob 18.10 poletel s pilotom četovodjo Kauerjem na izvidniški polet po nalogu poveljstva 17. pehotne divizije in da je na nizki višini nad Montellom streljal na enega od dveh sovražnih letal z municijo SP (*Spitz-Phosphorpatrone M.17 - trasični naboji s fosforjem – op. ur.*). Ko so kroglice zadele letalo, je videl majhne, temno rdeče plamenčke in letalo se je v nekaj sekundah vžgalo, eksplodiralo in padlo na pobočje Montella na območju Bavarie.
- B) Stotnik Hartzer iz Flik 28/D je pričal, da so zmago nadporočnika Barwiga poleg njega potrdili tudi stotnik von Cavallar iz avstro-ogrskega poveljstva, stotnik Ellner in nadporočnik Böhm iz Flik 56/J, ki so vsi z daljnogledi s 40-kratno povečavo sledili letu in boju nadporočnika Barwiga.
- C) Stotnik von Cavallar je izjavil, da je boj med Phönixom tipa 121 s sovražnim lovцем opazoval z daljnogledom s 40-kratno povečavo in da je jasno videl sovražno letalo zagoreti in strmoglaviti v smeri južno od gradu San Salvatore.
- D) Častniki in vojaki jurišne enote št. 139 so v zapisniku izjavili, da so bili 19. junija 1918 kot rezerva na Montellu na neki stezi v bližini Bavarie in da so med 18. in 19. uro videli letalski spopad na višini med 200 in 500 metri, med katerim se je v nekem trenutku sovražno letalo ločilo in takoj strmoglavilo. Iz njega so uhajali plameni, ki so se v naslednjem hipu spremenili v hud požar. Ko je letalo sledilo sovražnemu in je dvakrat letelo blizu njih, so opazili na trupu belo rdeče črte in v njem prepoznali letalo, ki je z njimi že sodelovalo v prejšnjih dneh. Protiletalske baterije v tistem trenutku niso delovale. Razen tega je bilo poudarjeno, da avstro-ogrske enote niso imele v oborožitvi zažigalnega streliva. To so bili izsledki dodatne preiskave, ki ga je ukazalo poveljstvo letalstva 6. avstro-ogrske armade. Med ostalim je bilo v omenjeni preiskavi ugotovljeno, da si tistega dne nobena avstro-ogrska baterija ali strojnična posadka ni prilastila kakršnekoli sestrelitve. Kdor le malo pozna rivalstvo med temi enotami in letalci, kadar je šlo za sestrelitve, je bil ob tem presenečen. Posebno še v primeru takšne sestrelitve, ki bi bila enoti v velik ugled.

Nadporočnik Arnold Barwig je bil za svoje drzne polete med ofenzivo na Piavi predlagan za podelitev zlate medalje za zasluge za častnike, vendar ta predlog ni bil uresničen, ker je

Avstro-Ogrska prej razpadla. Sicer je bil za ta podvig po vojni odlikovan s strani Republike Avstrije z veliko medaljo za zasluge (o tem je pisal Fritz Hirt v reviji *Austro Flügel*). Barwig je bil generalni direktor elektro družbe, dvakrat poročen, vendar brez otrok. Nerač je govoril o dogodkih iz prve svetovne vojne, v kateri se je izkazal in je avgusta 1918 postal poveljnik

Nadporočnik Arnold Barwig
(fototeka Društva soška fronta-album Oblt. Nowatzek)

šole za letalske opazovalce pri poveljstvu armadne skupine maršala Borojevića. Med nekimi počitnicami v Italiji je obiskal tudi spominsko obeležje, posvečeno Baracci na Montellu. Barwig je umrl leta 1972 v Gradcu.

Pilot Max Kauer je bil predlagan za zlato medaljo, vendar je bila zahteva zavrnjena, dobil je srebrno medaljo za hrabrost 1. stopnje, drugič. Zlato medaljo za zasluge je dobil oktobra 1918, potem ko je sestrelil še tri sovražna letala. Tudi pri tej medalji se med drugim citirajo njegove zasluge pri sestrelitvi majorja Francesca Baracce.

Po zlomu Avstro-Ogrske in končani prvi svetovni vojni se je z vzponom fašizma v Italiji nadaljevalo poveljevanje Francesca Baracce. V zgodnjih 30-letih je italijanski zgodovinar D'Ami v Vojnem arhivu na Dunaju pregledal dokumente v zvezi s sestrelitvijo Baracce in jih ocenil kot verodostojne in

korektne. Nameraval jih je objaviti v svoji knjigi *Aviazione Italiana nella Grande Guerra*, da bi se razjasnila legenda, ki je še vedno spremljala smrt Baracce. Osnutek knjige je predstavil na letnem zboru veteranov velike vojne in veteranov letalstva. Ko pa jim je predstavil izsledke svojih raziskovanj na Dunaju, so mu odkrito dejali, da ga bodo v obrambo nepremagljivosti njihovega junaka tožili za blatenje in lažnivo pričanje. D'Ami se je uklonil in je še dolgo časa po drugi svetovni vojni skrbel za bleščeč lik Baracce v zgodovinskih knjigah in enciklopedijah.

PHÖNIX C.1

Dvosed za opazovanje in podporo pehoti se je pojavil v oborožitvi avstro-ogrskih letalskih enot v maju 1918. Pri načrtovanju so se zgledovali po lovcu Phönixu D III. Imel naj bi podobne karakteristike, predvsem v okretnosti. Izdelali so dva prototipa serije 121.01 in 02. Letala serije 121 so bila opremljena z motorji Hiero z 230 konjskimi močmi. Ozek in globok trup je omogočal, da je imel pilot odličen pogled in ga motor pri tem ni oviral kot pri Branderburgu. Opazovalec je sedel visoko v trupu in je imel zato odličen pregled. Ni ga motilo smerno krmilo, ki je bilo postavljeno nizko nad trupom, tako da je imel tudi nazaj dober pregled. Tudi pri streljanju s strojnico ga nista ovirala smerno krmilo in krilo, ki je bilo postavljeno nižje kot pri Branderburgu. Ozki trup mu je omogočal nemoteno opazovanje in streljanje navzdol in bočno. Za oborožitev sta letalu služili dve strojnici: prva, v trupu, je bila sinhronizirana in je z njo upravljal pilot, medtem ko je z drugo upravljal opazovalec, ki je lahko streljal v krogu 320° in navzdol. Pod vsakim spodnjim krilom je imelo letalo nosilce za bombe v skupni teži 60 kg. Bombe v skupni teži 120 kg je lahko odmetavalo samo kot enosed brez strelca, in sicer posamezno ali vse skupaj. V kabini je pilot s pomočjo posebnega števec lahko spremljal, koliko bomb je odvrget. Do konca vojne je bilo izdelanih približno 150 letal tega tipa. V standardno opremo letala je sodila tudi radijska postaja in fiksno postavljena kamera.

Phönix je bil rahlo počasnejši od UFAG C1, toda imel je boljše karakteristike pri vzletu, bolje se je vzpenjal in bil je boljši na velikih višinah. Predvsem pa se je odlikoval po okretnosti in bil je dosti robustnejši. Po vojni se je

Viri:

- Varriale, Paolo, *Cieli del Montello, 19 giugno 1918, Storia Militare* št. 202, str. 43-47, Albertelli Editore, Parma, julij 2010
- Meindl Karl, *Luftsiege der k.u.k. Luftfahrtruppen, Italienische Front*, zv. 1 in 2, Dunaj, 2005
- Personal akt des BO Oblt. Barwig, *Tagesmeldung dem Koluft des 6 AK, ÖSTA/ KA, Dunaj*
- KA Feld-Akten des K.u.K. XXIV Korps, *Abschuss Mjr. Baracca durch Oblt. Barwig, ÖSTA/KA, Dunaj*

Avstro-ogrsko letalo Phönix C.1 121.11
na letališču Godega di Sant'Urbano
(fototeka Društva soška fronta Nova Gorica-album Oblt. Nowatzek)

proizvodnja nadaljevala, in sicer na Švedskem v letih 1921–28 pod imenom S-21 DRONT. V švedskem letalstvu so ta letala letela do leta 1938, kar potrjuje, da so bili robustna in trpežna. Manjšo serijo, približno 5 letal, so po licenci izdelali v Bolgariji v letih 1924–26.

TEHNIČNI PODATKI PHÖNIX C.1:

Motor: Hiero 230 hp
Razpon kril: 11 m
Dolžina trupa: 7,52 m
Višina: 2,94 m
Teža pri vzletu: 1105 kg
Maks. hitrost: 177 km/h
Maks. operativna višina: 5400 m
Avtonomija: 3 h 30 min

ANTON OISTER IN NJEGOVA PADALA

Vinko Avsenak

Majhen slovenski narod se lahko po številu izumiteljev postavi ob bok večjim narodom, na kar je lahko upravičeno ponosen. Vendar mnoge naše iznajdljive in neutrudne može vse premalo poznamo, kljub temu da so mnogi med njimi s svojimi iznajdbami odločno zaznamovali svetovno sceno. Med njimi ima prav gotovo zaslužno mesto tudi Anton Oister.

Od pradavnine si je človek želel leteti kot ptič, a tudi skakati z visokih gora in stavb. Viri pričajo, da je kitajski cesar Shun (2258 - 2208 pr. n. št.) bil prvi človek, ki je z dvema sončnikoma skočil s stolpa, vendar ti isti viri ne omenjajo, ali je ta skok tudi preživel. Leta 1470 je v Italiji nastala preprosta skica neznanega avtorja, ki prikazuje padalca s stožčastim padalom, prvim osnutkom padala v zgodovini človeštva. Prvi znanstveni poskusi so se začeli v času renesanse. Znameniti italijanski umetnik in znanstvenik, Leonardo da Vinci, je leta 1485 izdelal načrt padala v obliki piramide, ki je bilo izdelano iz lanenega platna in lesa in je imelo površino 9 m². Hrvat Faust Vrančič iz Šibenika, ki je bil pravi *homo universalis*, velja za prvega človeka, ki je padalo z imenom *homo volans* uspešno zasnoval, izdelal in preizkusil. Leta 1597 je skočil pred številne gledalce s 87 m visokega zvonika katedrale sv. Martina v Bratislavi. Kasneje je skoke ponovil v drugih mestih, med drugim tudi v Benetkah.

Louis-Sébastien Lenormand je leta 1783 v Montpellierju skočil v globino s sončnikom. Po odkritju prvih balonov na vroč zrak pa so se kmalu pojavili prvi pravi padalci. 22. oktobra 1797 je Francoz André Jacques Garnerin v Parizu opravil zgodovinski skok. Izdelal je padalsko kupolo in pod njo namestil košaro, v kateri je stal. Na višini 700 m je odrezal vrv, s katero je bila kupola pritrjena na balon in po divjem zibanju je nepoškodovan pristal pred začudeno množico. Garnerinov princip kupole je pravzaprav ostal nespremenjen do današnjih dni. Konec 19. stoletja je Nemka Käthe Paulus izdelala prvo zložljivo padalo. Od leta 1893 dalje je z njim opravila več kot sto skokov z višine 1000 m. 1. marca 1912 pa je ameriški stotnik Albert Berry kot prvi človek skočil z letala.

Z izbruhom prve svetovne vojne je padalo postajalo vse bolj pomembno in potrebno. Vojaška poveljstva so sicer smatrala, da prisotnost padal lahko zmanjšuje bojevitost pilotov in da se bodo ti zaradi padal prej umikali iz boja, namesto da bi se

borili do konca. Toda proti koncu vojne so postajali piloti vse bolj dragoceni in s tem je porasla tudi potreba po padalih.

Rus Gleb Kotelnikov je že leta 1911 skonstruiral padalo, ki je počivalo na pilotovem hrbtu v nahrbtniku. Ob potrebi je pilot skočil z letala in pri tem povlekel za vrvico, ki je bila pritrjena na zadrgo nahrbtnika. Njegov sistem je bil na splošno sprejet v ruskem vojnem letalstvu. Nemški letalski konstruktor Otto Heinecke je razvil princip padala z dvojno ovojnico in z vrvjo, pritrjeno na letalo. Slovak hrvaškega izvora, Štefan Banič, rojen 1870 leta v Smolenicah (Slovaška) in izseljen v ZDA, je leta 1913 patentiral padalo, ki velja za prvo aktivno uporabljeno vojaško padalo. Najprej je z njim skočil z 41. nadstropja nebotičnika v Washingtonu, leta 1914 pa je to ponovil s skokom z letala. To padalo so potem v redno uporabo sprejele ameriške letalske sile in je številnim ameriškim letalcem rešilo življenje. 20. avgusta 1913 je tudi Francoz Adolphe Pégoud skočil s padalom z letala znamke blériot. Nemški orožarski tehnik in lastnik v službi avstro-ogrske vojske, konjeniški stotnik Adolf Freiherr Odkolek von Újezd, je leta 1912 izdelal padalo za reševanje iz balonov, ki se je v hipu odprlo s pomočjo posebne naprave oziroma s sprožitvijo posebnega naboja. V cesarskem in kraljevem vojaškem letalskem zavodu (*K. u. K. Militär-Aeronautische Zentralanstalt*) v Fischamendu pri Dunaju so se začeli zanimivi preizkusi s tem novim padalom. V začetku so zanje uporabljali 70 kg težko lutko, potem pa kozla. Preizkusi so bili uspešni, tako da so kmalu sledila prva naročila. Odkoleku je padala izdelovala firma M. J. Elsinger & Söhne iz Dunaja. Dunajski Vojni arhiv med drugim hrani zanimivo pismo od 20. maja 1914, s katerim M. J. Elsinger poroča vojnemu ministru Alexandru von Krobatinu o uspešnem preizkusu in k pismu prilaga še tri fotografije s pojasnili.

Toda leta 1913 je Odkolek dobil močno konkurenco – slovenskega izumitelja Antona Oistra iz Ljubljane. Anton Oister se je rodil 18. januarja 1867 v Mariboru. Od nekdaj si je prizadeval, da bi se čim več naučil. Zato je že v rani mladosti zapustil očetovo krčmo, da bi se izučil za tapetnika. Ko je služil v mornarici, se je dodobra seznanil z raznimi motorji. Kasneje je postal vlakovodja pri Južni železnici. Ko je leta 1907 padel z vlaka, so ga invalidsko upokojili, zato se je vrnil k osnovnemu poklicu tapetništva. Toda še posebej se je

posvetil izumiteljski dejavnosti, v okviru katere je vneto iskal izboljšave v morskem in železniškem prometu, zlasti pa v zrakoplovstvu. Na tem področju je vedel mnogo več kot tedanji učeni avstro-ogrski častniki in inženirji. Bil je naročen na razne tuje tehnične revije in časopise ter neumorno spremljal razvoj svetovne tehnologije. Še pred Titanikovo katastrofo je patentiral iznajdbo nepotopljive ladje. Že leta 1903 se je začel ukvarjati s proizvodnjo raznih balonov, pri čemer mu je od leta 1905 dalje pomagal devetletni sin Edvard. Skupaj sta izdelala najmanj 50 hruškastih balonov in jih spuščala v zrak ob vsaki proslavi ali prazniku v Ljubljani. Leta 1908 sta začela izdelovati zahtevnejše, do 6 m dolge balone, podobne cepelinom. 20. septembra 1908 je v protiavtrostrijskih demonstracijah v Ljubljani, ki so jih dan prej povzročili nemški izgredi na Ptuju, vojska streljala na množico in ubila petnajstletnega Ivana Adamiča in enaindvajsetletnega Rudolfa Lundra. Njunega pogreba se je udeležilo okrog 10.000 ljudi. Oister, človek levice in slovenski domoljub, je točno izmeril zračne tokove in z Golovca spustil v zrak balon, okrašen z dvema zastavama, črno in rdečo. Balon je veter zanesel nad Ljubljano in je ves čas spremljal žalostni sprevod po ljubljanskih ulicah do pokopališča na Žalah. Čeprav so vsi vedeli, komu balon pripada, ni Oistra nihče ovadil policiji.

Portret Antona Oistra (Vir: Tovariš, Ljubljana, 28. 2. 1964)

Videti je, da je nesrečen padec češkega akrobata Jana Plačka, ki je leta 1903 v Ljubljani skočil z balona, Oistra močno pretresel in vplival na njegovo odločitev, da je začel z razvojem padal dveh tipov: za reševanje iz balonov, zlasti privezanih, in iz letal. Njegova prva padala so imela bolj okroglasto kot pa kupolasto obliko. Ves čas je neumorno izpopolnjeval zložljiv, kovinski, tako imenovan »nürnberški škarjasti mehanizem«, ki se je po sprožitvi bliskovito odprl in je omogočil pravočasno napolnitev kupole z zrakom ter umirjen zaviralni učinek. Po sprožitvi vzmeti se je odprl zvezdast mehanizem, ki je puščal odprtino za vhod zraka na spodnjem delu padala. Tako je zračni tok lahko prodril v notranjost kupole, jo napolnil in s tem upočasnjeval padanje. Na naslednja polkupolna padala je Oister namestil mehanizem enakih funkcij, a v obliki razpirajočega se cikcaka po obodu padala. S podobno tehniko vzmeti je postopoma razvil tudi vsebnike, v katere so padala skrbno zlagali s kovinskimi šablonami. Vsi ti mehanizmi so se odlikovali po učinkovitem delovanju, zato je bil čas odpiranja Oistrovih padal znatno krajši od drugih tedanjih sistemov. Najmanjša višina pada je lahko bila tudi 50 m, medtem ko je bila pri konkurenčnih proizvodih 200 m.

Eno od Oistrovih prvih padal z lutko, posneto med preizkusi v Podutiku leta 1913 (Vir: Tovariš, Ljubljana, 28. 2. 1964)

Oister je začel s svojimi poskusi že v letu 1912. Vztrajno je razvijal padalo za reševanje iz balonov, toda že leta 1913 je izdelal svoje prvo padalo za reševanje iz letal. Poskuse je delal v bližini svoje hiše v Spodnji Šiški in v Podutiku. Med dvema smrekama je napel jekleno vrv, na katero je s posebnim mehanizmom, ki ga je v ta namen sam izdelal, dvignil padalo. Brž ko je to doseglo vrv, se je sprožil odpiralni mehanizem in padalo se je z lutko, težko okrog 70 kg, spustilo na zemljo.

3. julija 1914 je Oister na letališču v Fischamendu pri Dunaju pred vojaško komisijo, kateri je predsedoval vrhovni poveljnik avstro-ogrškega letalstva, podpolkovnik Emil (Milan) Uzelac, izvedel prve preizkuse na balonskem padalu. Zanimivo je, da so bili Oistru med preizkusi strogo prepovedani stiki s tamkajšnjim prebivalstvom. Očitno so se oblasti bale, da bi Oistrove iznajdbe prišle v napačne roke in da bi se vest o morebitni smrti preizkuševalcev razširila med prebivalstvom. V tehničnem poročilu, ki ga hrani dunajski Vojni arhiv, podpolkovnik Uzelac na splošno ugotavlja uspešne rezultate preizkusa. V njegovem poročilu je tudi skica, iz katere je dobro razviden Oistrov »nürnberški škarjasti mehanizem«. Med drugim Uzelac v poročilu navaja naslednje:

»Opis: Premier = 5.5 m. Teža 6 kg.

Princip: Odpiranje se izvrši s pomočjo številnih vzmetenih nürnberških škarij. Ko so te zaprte in zložene, jih drži v zaprtem stanju primeren obroč.

1. Preizkus. Padanje vreče s peskom teže 66 kg z balona z višine 100 m. Padalo se brezhibno odpre po samo nekaj metrih padanja. Čas padanja 33 sekund. Končna hitrost je enaka hitrosti človeškega telesa, ki pada 80 cm.

2. Preizkus. Padanje iste vreče z višine 28 m. Čas padanja 4.2 sekunde. Povprečna hitrost padanja je večja.«

Zanimivo je, da v nadaljevanju poročilo posreduje program nadaljnjih preizkušanj in predlaga naslednje:

1. Izdelavo padala pri firmi Elsinger iz surove svile v velikosti 2/3 od sedanjega. Ugotavljanje končne hitrosti. Izobraževanje mehanika o delovanju vzmetenih škarij in o njih samih.

2. Preizkuse za uvedbo padala v balon in letalo.

3. Vaje s skoki z višine 10–20 m na reševalno platno.

Preizkusi na letališču v Fischamendu 3. julija 1914.
Nad glavami prisotnih je vidno Oistrovo zaprto padalo v obliki soda
(Vir: Muzej jugoslovanskega letalstva, Beograd)

14. julija 1914 je Uzelac pisal Vojnemu ministrstvu in pismu priložil drugo tehnično poročilo, s katerim javlja, da lahko preizkus padala s sistemom Oister smatra za uspešnega. Nadalje ugotavlja, da je glavna prednost tega sistema v primerjavi z znanim sistemom Odkolek v tem, da se pri sistemu Oister odpiranje izvrši povsem mehanično in da ga je zaradi tega možno še izpopolniti. Poleg tega je tudi teža tega mehanizma manjša. Očitno je avstro-ogrsko poveljstvo letalskih sil sistem Odkolek dokončno izločilo, kajti v zajetnih dokumentih dunajskega Vojnega arhiva¹, ki se nanašajo na to tematiko, ni o njem več nobenih podatkov.

Uzelac nadalje ugotavlja:

»Izumitelj Anton Oister ne postavlja nobenih pretiranih zahtev, tako da bi bilo ob dobrih rezultatih možno ta sistem skupno razvijati naprej. Potem bi z njim najprej opremili balone, kasneje pa še letala. Neodvisno od tega bi razvijali še sistem za

¹ Ob tej priliki se lepo zahvaljujem prijatelju Geraldenu Penzu in g. dr. Josefu Jerku za nesebično pomoč pri iskanju dokumentov v Vojnem arhivu na Dunaju.

K. und k. Luftschifferabteilung.

Exh. Nr. 6 / V.A.

Technischer Bericht Nr. 11.

über das Fallschirm - System OISTER.

Beschreibung: Durchmesser = 5.5 m, Gewicht 6 kg.

Princip: Das Öffnen geschieht durch eine Anzahl am Umpfang angebrachter gefederter Nürnberger Scheeren.

Letztere umspannen nicht den ganzen Umfang, sondern teilen sich in sechs Teile. Zusammengelegt werden die Scheeren durch einen Ring R gehalten.

Die Schnüre sind in Taschen versorgt.

1. Versuch. Fallen eines Sandsackes von 66 kg Gewicht vom Fesselballon aus 100 m Höhe. Der Fallschirm öffnet sich anstandslos nach wenigen Metern Fall. Fallzeit 23 Sekunden. Endgeschwindigkeit demnach ca. 4 m d.i. die gleiche, welche ein Körper beim Absprung aus 80 cm Höhe erhält.

2. Versuch. Fallen desselben Sandsackes aus 28 m Höhe. Fallzeit 4 1/5 Sekunden; ergibt eine größere Durchschnittsgeschwindigkeit. Der geringen Höhe wegen ist die Endgeschwindigkeit nicht bestimmbar.

Program m .

für die weitere Durchführung der Versuche.

1.) Bau eines Fallschirmes bei Firma Elsinger aus Rohseide von 2/3 und 3/4 der Flächengröße des obigen. Ermittlung der Endgeschwindigkeiten. Durchbildung der Mechanik der Scheerenbetätigung und diese selbst.

2.) Versuche über Unterbringung im Ballon und Flugzeug,

3.) Übungen im Abspringen aus 10 - 20 m Höhe in ein Sprungtuch.

Wien 3./7. 1914

E. Uzelac

Tehnično poročilo podpolkovnika Uzelca Vojnemu ministrstvu od 3. julija 1914
s skico Oistrovega padala v zloženem stanju
(Vir: Vojni arhiv Dunaj)

letala brez odpiralnega mehanizma. V ta namen bi razvijali padalo, ki bi, primerno zloženo, bilo v bistvu sedežni naslon in bi se odpiralo po pilotovem skoku z letala.«

Podpolkovnik Uzelac je očitno imel dober nos in je bil daljnovidne narave.

20. novembra 1914 je Uzelac, takrat že polkovnik, spet pisal Vojnemu ministrstvu: »Z današnjim dnevom so preizkusi končani, letalski oddelek potrjuje uporabnost tega padala in lahko Vojnemu ministrstvu posreduje prošnjo, da potrdi njegovo uvedbo. Načrtujemo, da bi z njim najprej opremili 12 obstoječih trdnjavskih balonskih oddelkov na bojišče in v ta namen prosimo za odobritev nakupa 30 padal.« Toda to je bila takrat še vedno samo preizkusna količina, kajti prava naročila so šele sledila. To število je bilo očitno magično, bolje rečeno praktično, kajti tudi v nadaljnjih primerih je Vojno ministrstvo skoraj vedno od Oistra nabavilo po 30 kosov. Zanimivo je tudi, da je na zahtevo letalskega oddelka prva naročena Oistrova padala izdelala firma Elsinger iz Dunaja, nekdanji proizvajalec Odkolkovih padal.

Toda že 28. novembra 1914 piše Uzelac Vojnemu ministrstvu, da bi bili proizvodni stroški v Ljubljani najverjetneje nižji od stroškov firme Elsinger na Dunaju. Vojno ministrstvo je odgovorilo, da se strinja s predlogom letalskega oddelka in da odobrava ustanovitev koncesijske firme v Ljubljani pod vodstvom Antona Oistra. To pismo omenja tudi odobrene nakupne stroške v višini 33.000 kron in pa osnutek pogodbe za Oistrov sistem padala. Oistrovo padalo je bilo konec leta 1914 že tako izpopolnjeno, da je Vojno ministrstvo v januarju 1915 odkupilo Oistrov patent z enkratnim zneskom 12.000 kron in se pogodbeno obvezalo, da mu za vsako dobavljeno padalo plača 50 kron. Sporazum so potrdili z ustrežno pogodbo, katere osnutek hrani Vojni arhiv.

das k. und k. Kriegsm i n i s t e r i u m

in

W i e n , am 7. Juli 1914. W i e n .

Ich stelle den Antrag, meinen mit österr. Patent Nr. 64014/13, Zusatzpatent Nr. 65362/14, und ungar. Patent Nr. 0781 „Fallschirm“ geschützten Fallschirm der österr. ungar. Heeresverwaltung nür für deren ausschließlichen Gebrauch unter folgenden Bedingungen zur Verfügung zu stellen:

a) Einmalige Abfertigung von 12.000 K und ferner per Stück 50 Kronen. Ferner stelle ich der Heeresverwaltung alle Verbesserungen die ich an der Erfindung zu machen gedenke, zur Verfügung.

b) Ein Weiterverkauf des Patentes seitens der Heeresverwaltung ist unzulässig.

c) Mit diesem bleibe ich der Heeresverwaltung auf vier Wochen, d.i. bis 5. August im Worte.

d) Die für die Versuche bestimmten Fallschirme sind von jeder Abgabe frei.

Anton Oister

*Oistrov predlog Vojnemu ministrstvu od 7. julija 1914 s pogoji za sklenitev pogodbe
(Vir: Vojni arhiv Dunaj)*

Vojna se je nadaljevala in življenja pilotov so bila vse bolj dragocena, zato so se naročila padal povečevala. V skladu z dogovorom z Vojnim ministrstvom je Oister v Ljubljani s sinom Viktorjem, rudarskim inženirjem, ustanovil lastno firmo »Oister & sin«, v kateri pa je delal tudi drugi sin Edvard, ki je do takrat kot vojak služil v balonski enoti na Dunaju. Toda po zaslugi dokumenta iz Oistrove obširne kartoteke na Dunaju danes vemo, da je imel Anton Oister še tretjega sina – Antona. Iz tega dokumenta namreč izhaja, da je sin Anton služil v vojni mornarici kot strojni podčastnik na Njegovega veličanstva ladji Gäi, a je oče prosil za njegovo premestitev v delavnico v Ljubljani z utemeljitvijo, »da je sin še posebej dober za nadzor kakovosti materialov in da je po naravi zanesljiv in natančen«. Na koncu tega akta lahko še preberemo, da Vojno ministrstvo sinovo premestitev najtopleje priporoča in da se prošnji za njegovo razrešitev ugotovi. Skupaj s člani družine je v delavnici delalo še 15 vojakov, v glavnem črnovojnikov

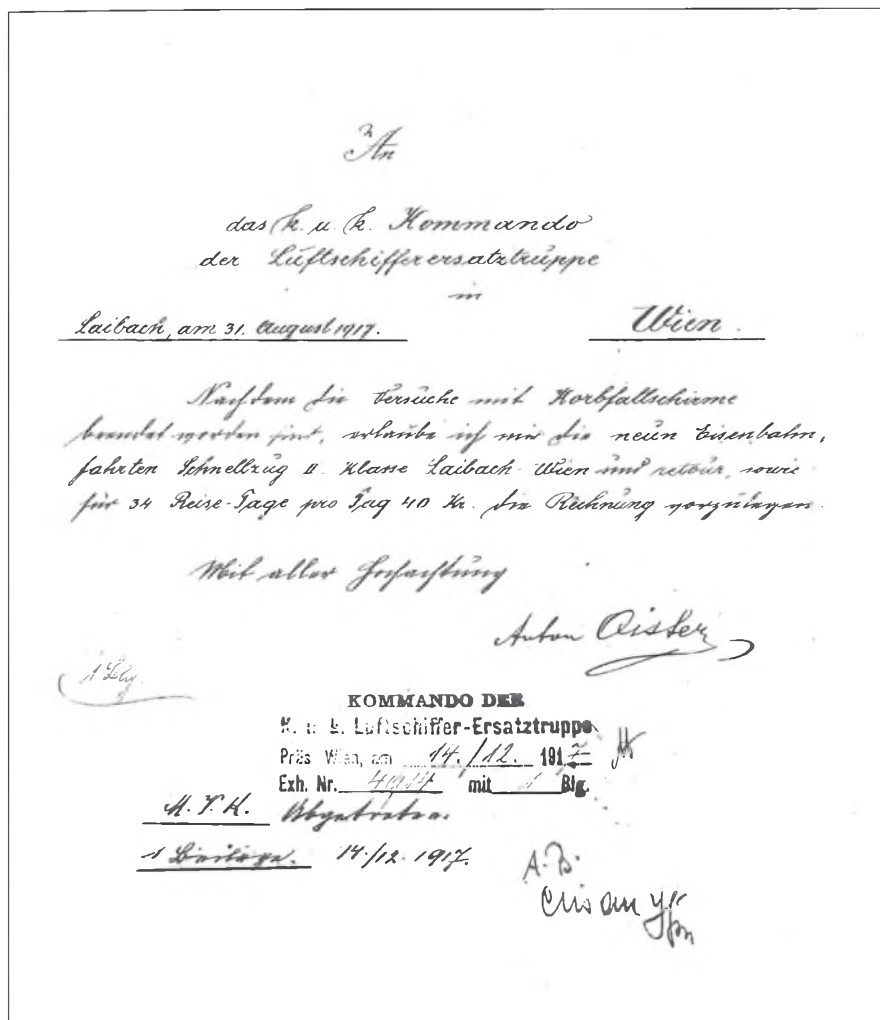
različnih narodnosti, padala in padalske vreče so pa šivale nune iz samostana na Poljanski cesti v Ljubljani.

Iz ene od številnih ponudb (od 24. maja 1916), ki jih je Oister v letu 1916 poslal na poveljstvo glavnega letalskega skladišča (*Luftfahrarsenal*), je razvidno, da spet nudi 30 padal, a po ceni 340 kron za kos in izjavlja, »da so padala dobavljiva po 4 kose na teden, v kolikor mu bo gornja ustanova pravočasno in brezplačno dobavila potrebno tkanino za padalske vreče in za izdelavo lukenj za odvajanje zračnega toka ter nujno potrebno elastiko«.

Anton Oister je kmalu razvil tudi posebno balonsko padalo, s katerim se je v nujnem primeru lahko z balona varno spustila na zemljo posadka do 4 mož skupaj s košaro in z 1,5 tone težko jekleno žico, s katero je bil balon pritrdjen. Premer padala je bil 13 m. V novembru 1916 je Vojno ministrstvo sporočilo Vojnemu ministrstvu Prusije naslednje:

»Cesarsko in kraljevo Vojno ministrstvo si Vam dovoljuje dati na znanje, da je avstro-ogrski letalski rezervni bataljon skupaj z avstrijskim izumiteljem padal, Antonom Oistrom, razvil novo »košarno« padalo za balone, ki je doslej pokazalo dobre preizkusne rezultate. Zahvaljujoč novi izvedbi balonskemu opazovalcu ni več treba skakati iz košare, marveč se košara s pomočjo dveh ročic loči od balona in se s padalom spusti na tla. Vojno ministrstvo vabi prusko Vojno ministrstvo na naslednje preizkuse na letališču v Aspernu, med katerimi bo kot doslej balon zažgan.« Balone so namreč v preizkusne namene zažigali z električnim vžigom ali pa so nanje streljali s strojico iz letala, pri čemer so pogosto ranili ljudi v okolici. Zato so se morali piloti temu primerno šolati.

Vsakodnevni stiki med Dunajem in Ljubljano, ki so razvidni iz obojestranskih pisem, ponudb in sporočil, redni Oistrovi

Oistrovo spremno pismo, h kateremu je priložil račun za potne stroške
(Vir: Vojni arhiv Dunaj).

obiski na Dunaju in številni preizkusi pričajo, da je šlo za živahno medsebojno sodelovanje in trgovanje, kajti padala so proti koncu vojne pridobila svojo dokončno veljavo. V arhivu je zanimiv dokument od 31. avgusta 1917, račun za potne stroške v vrednosti 1.684,00 kron, katerega je Oister poslal poveljstvu letalskega oddelka in v spremnem pismu zapisal: »Ker so se preizkusi padala za reševanje iz balonov končali, si vam dovoljujem zaračunati 9 železniških povratnih voznic Ljubljana-Dunaj za brzovlak II. razreda in 34 dnevnic s stroški prenočevanja po 40 kron.« Iz arhivskih dokumentov je tudi razvidno, da je Oister velikokrat potoval na Dunaj z »odprtim nalogom« (offen Befehl).

Toda tudi Oister je dobil tekmece, med katerimi je treba še posebej omeniti narednika Brunnerja in nemškega podčastnika Otta Heineckeja. Tudi od nemške izumiteljice Käthe Paulus je letalski oddelok kupoval določeno količino padal. Pojavila so se nova padala, ki so glede na obliko, princip delovanja in namembnost imela različna imena (košarno, cevno, sedežno, nahrbtniško, ročno, hlačno...). Toda glavno letalsko skladišče v Fischamendu je dne 25. junija 1917 poročalo, da avstro-ogrske letalske sile uporabljajo dve vrsti padal: brez mehaničnega odpiranja (model Brunner) in z mehničnim odpiranjem s pomočjo vzmetene škarjaste konstrukcije (model Oister). V istem poročilu je še ugotovilo, »da je verjetno za letala primerno le Oistrovo padalo z mehanskim odpiranjem, medtem ko balonskim enotam bolj odgovarja Brunnerjevo padalo, ki je zvito v vreči in ga padalec pri skoku potegne iz nje«.

19. maja 1918 Fischamend javlja, »da so bili preizkusi »nahrbtniškega« in »sedežnega« padala sistema Oister za reševanje iz letala uspešno končani in da so prinesli dobre rezultate.« 7. avgusta 1918 spet poroča: »Oister je opravil spremembe na svojem »nahrbtniškem« padalu in z uvedbo bolj enostavne naprave za odpiranje lahko sedaj škarjasti mehanizem odpade. Poleg tega se je padalo bistveno zmanjšalo in ga lahko zaradi tega spravimo v sedežno blazino. Princip delovanja obeh tipov padala je isti. Padalo, ki počiva v nahrbtniku ali sedežni blazini, odnese padalec ob skoku v zaprtem omotu s seboj, toda ostane z vrvico povezano z letalom. Po skoku se po določenem času, odvisnem od zelene dolžine vrvice, vreča s padalom odpre,

padalo se glede na svojo zloženost raztegne, zajame ga zrak in začne se odpirati.«

22. avgusta 1918 je Fischamend zaprosil poveljstvo letalskih sil za načelno odobritev nakupa 3.000 padal, da bi lahko vsa obstoječa letala na fronti in v zaledju opremil z enim ali dvema padalom. Obenem je poročal, da se v bojnih enotah na fronti nahaja 407 izvidniških, 118 šolskih, 547 lovskih in 39 velikih letal v brezhibnem stanju. Ker poleg teh letal obstaja v rezervnih enotah še nadaljnjih 591 izvidniških in šolskih ter 65 lovskih letal, bi torej potreboval 2.922 padal za skupno 1.767 letal. Balonske enote je bilo seveda treba obravnavati ločeno. Ti podatki o skupnem številu letal v avstro-ogorskem vojnem letalstvu so vsekakor zanimivi in dobrodošli.

Do konca vojne je Oister proizvedel okrog 500 padal in videti je, da je za vsak dobavljeni kos dobil od 200–300 kron. V tem času je prijavil kar 12 avstro-ogrskih patentov. Vsekakor je

zanimivo, da je po pismih redno prejemal zahvale številnih pilotov z bojišča.

Po vojni je Oister s sinom Viktorjem še naprej razvijal padala. V letu 1927 sta razvila majhno padalo, s katerim je pilot lahko aktiviral veliko padalo. Viktor Oister ga je osebno kar 39-krat preizkusil v Ljubljani. Žal nista mogla tega odkritja pravočasno patentirati in je zato prvenstvo izuma uradno pripadlo Američanu Leslieju Irvinu. Jugoslovanska vojska se za njegova padala ni zanimala, toda veliko več sreče sta imela z novorojenim čehoslovaškim letalstvom. Viktor je uspešno predstavil nov tip padala v Pragi in čehoslovaško vojno ministrstvo je odkupilo njun patent. Oče in sin sta skupaj razvila še velikansko padalo, ki naj bi posamezne dele letala s posadko vred ali pa celotno letalo mirno spustilo na tla.

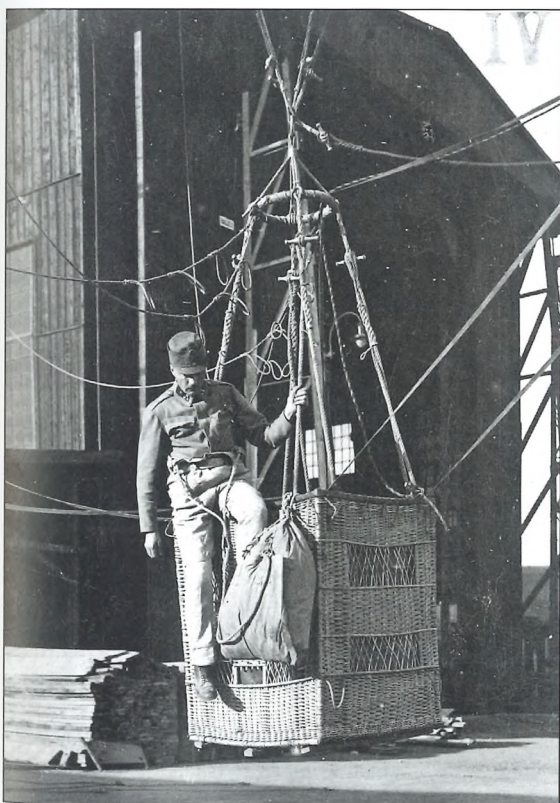
Ko je Viktor iz družinskih razlogov zapustil podjetje in se vrnil k poklicu rudarskega inženirja (kasneje je postal vodja projektantskega biroja jugoslovanske metalurgije v Beogradu), se je tudi oče Oister spet lotil tapetniškega dela. Kmalu zatem je še iznašel originalen sistem okenskih rolet. Umrl je 31. 8. 1944 v Ljubljani.

Viri:

- *Vojni arhiv Dunaj (Kriegsarchiv Wien)*
- *Oister iz Šiške, ne Irving, Tovarš, Ljubljana, 28. 2. 1964*
- *Sitar, dr. Sandi, Letalstvo in Slovenci I, Ljubljana, Borec, 1985*
- *Slovenski narod, Velepomemben avijatičen izum, str. 5, Ljubljana, 8. 7. 1914*
- *Slovenski narod, 20 let letalstva v Sloveniji, Ljubljana, 10.2.1930*
- *Slovenec št. 42, Ljubljanske novice str. 5, Ljubljana, 21. 2. 1917*

Spletni viri:

- <http://www.cesa-project.eu/si/leksikon/avtorji/anton-oister>
- <http://ponpet.blog.si/ol.net/2007/10/21/petkovanje-82/comment-page-1/#comment-11319>
- http://www.modelarstvo.si/modelarska_zgodovina/balonarsko_modelarstvo.html
- http://www.modelarstvo.si/zgodovinski_clanki/padala_anton_oistra.html
- <http://inventors.about.com/>

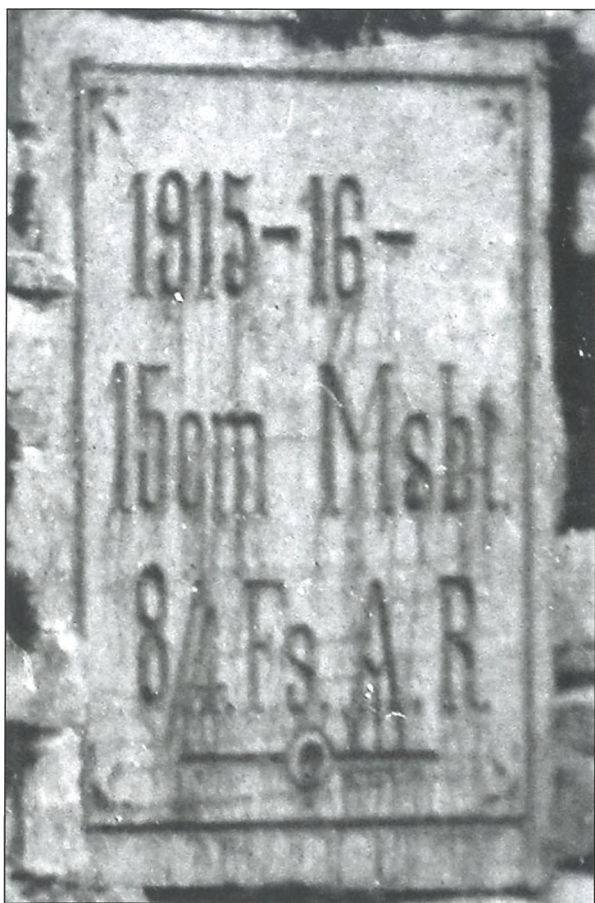
*Balonska košara s padalom v vreči
(Vir: Vojni arhiv Dunaj)*

ZAPISI V KAMNU, IZGUBLJENI IN POZABLJENI

Tomaž Velnar

Na travnatih pobočjih, ki se razprostirajo pod planino Medrje, je skritih tisoč skrivnosti. Pozabljene in izgubljene so in večina bo ostala takih za vedno. Le včasih naključje izda kakšno skrivnost. Spokojni mir in tišina, ki danes plavata nad pobočji hriba, skrivata vse, kar se je tukaj dogajalo med prvo vojno. Popotnik, ki tod hodi, lahko opazi sledove vojaških barak, jarke in topniške položaje, ki jih vedno bolj prerasčajo trava, drevesa in grmovje.

Tukaj je danes popolnoma drugače, kot je bilo med vojno. Zato so stari vojaški posnetki terena in dogodkov iz življenja vojakov dragocen vir za raziskovanje in primerjavo preteklega in sedanjega sveta. Med njimi je še posebej zanimiva fotografija vojakov s planine Medrje, ki smo jo naključno našli med kupom slik iz okolice Tolmina in na kateri izstopa kamnita tabla z napisom 1915–1916 / 15 cm Ms.Bt. / 8/4 Fs.A.R.

Kamnita plošča z napisom 1915–1916 / 15 cm Ms.Bt. / 8/4 Fs.A.R., na planini Medrje, ki je danes ni več

Ni znano, kje na planini je bila ta slika posneta, in tega mesta kljub našim prizadevanjem nismo uspeli najti. V avstrijski spominski knjigi o topničarjih, izdani na Dunaju leta 1936, so na kratko opisani tudi dogodki prav te enote, ki je to spominsko ploščo postavila. Morda je bila plošča uničena in za vedno izgubljena. Morda pa je nedotaknjena in le skrita nepoklicanim očem, da bi za vedno ohranila svojo skrivnost. Zapisi iz knjige pa ostajajo dostopni in trajni in s prevodom odlomka iz te knjige bomo osvetlili dogodke tistega časa, ki jih je doživela enota, ki je to ploščo postavila.

Prevod zapisa iz knjige **Častna knjiga našega topništva, 2. zvezek, Zveza topniškega združenja Avstrije, Dunaj 1936** (Ehrenbuch usnerer Artillerie, Band II, Verband der Artillerie-vereinigung Österreichs, Wien, 1936).

Odločilno delovanje možnarja Schlossberg v 4. soški ofenzivi

1. novembra 1915 je prispela iz Pulja v Tolmin 8. baterija možnarjev M. 80 kal. 15 cm iz 4. polka trdnjavskega topništva. Po kratkem delovanju na zpuščenih baterijskih položajih je 7. novembra v bojnem zatišju en možnar zapustil prostor na pobočju Kozlovega roba (nem. Schlossberg, op. prev.) in se takoj vkopal za položajem pehote. Prijelo se ga je ime »Možnar Schlossberg«. Že med premikanjem na nov položaj so jih Italijani obstreljevali. Tudi pri naslednjem nočnem obstreljevanju, 12. novembra, sta kljub desetim granatam, ki so padle v neposredno bližino možnarja, ostala posadka in možnar kakor po čudežu nepoškodovana. Še pred 26. novembrom se je italijanski zaporni ogenj zgrnil na tolminsko mostišče in na sosednja področja. Ni trajalo dolgo, da je bila telefonska linija, napeljana od topniškega položaja do opazovalnega mesta na Kozlovem robu, prekinjena. Topničar Kutschera, ki je ravnokar nehal s službo telefonista, je predal dolžnost vojaku iz rezerve in odšel sam na ogled ob telefonski liniji.

Bilo je še temno, le svetloba eksplodirajočih izstrelkov je tu in tam razsvetlila teren. Izogibajoč se topniškemu ognju se je Kutschera pomikal ob liniji, dokler ni končno prišel do pokopališča nasproti Zatoľmina. Tam je bil pravi pekel. Granate so udarjale druga za drugo in v Zatoľminu je gorelo. Kutschera se je moral skriti za skalo in počakati, da italijanski ogenj vsaj malo poneha. Naenkrat se je pri njegovih nogah nekaj premaknilo. Dva Bošnjaka, ki sta ležala pod skalo na tleh, sta rekla: »Talijan puca!« Po kratkem postanku je nadaljeval pot ob liniji.

*Avstro ogrska vojaka slikana poleg kamnite table z napisom na planini Medrje
(zbirka Davida Erika Pipana)*

Nad pokopališčem, za neko poljsko baterijo, je bila telefonska linija na treh delih prekinjena. Napaka je bila hitro popravljena in Kutschera je šel dalje. Končno je telefonska linija spet delovala. Na položaju ga je pričakal nadrejeni Schwarz z besedami: »Hvala bogu, da ste se vrnili, bilo mi je že žal, da sem vas pri tem hudem ognju pustil iti. Klical sem vas celo nazaj, a me niste več slišali.« Možnar je nato intenzivno posegel v bitko. Zaradi svojega ugodnega položaja na frontni črti, saj je bil pomaknjen naprej, je lahko svoje mogočne izstrelke usmeril na že izgubljeni Mrzli vrh. Italijanom je streljal v hrbet in jih prisilil, da so zapustili svoje, še pred kratkim zavzeto področje.

Ob 11. popoldan je možnar izstrelil že 300 granat in s tem porabil zalogo streliva. Del osebja in telefonisti so morali hitro v Tolmin po novo strelivo. Sovražnikov napad je bil do večera odbit. Možnar Schlossberg je lahko le zaradi svojega naprej pomaknjene položaja uspešno sodeloval v topniškem dvoboju, kljub omejenemu dosegu svojih izstrelkov. Ostali trije možnarji iz te baterije so bili zaradi prevelike odmaknenosti neuporabni.

3. decembra je prispel k možnarju poveljnik skupine major Pulbach s poveljnikom baterije, nadporočnikom Wlcekom. Ukazal je zbor moštva možnarja in telefonistov. Imel je nagovor, kjer je poudaril odločilno vlogo možnarja in pohvalil posadko. Poleg poveljnika možnarja in opazovalca je bil tudi sam možnar Schlossberg odlikovan z malo srebrno medaljo za hrabrost.

7. decembra je baterija 8/4 zamenjala položaj in se premaknila na najvažnejši odsek, na planino Medrje. Tam je še večkrat uspešno sodelovala pri odbitju italijanskih napadov na Mrzli vrh.

Delovanje možnarja in podvig topničarja Kutschere sta bila pomembna tudi v 4. soški bitki, ko so že načrtovali umik z Mrzlega vrha. Moštvo je bilo že pripravljeno, da zapusti svoje položaje, vendar se je le zaradi delovanja možnarja Schlossberga stanje spremenilo in položaj je bil rešen. Ta uspeh

je morda vplival tudi na potek v 12. soški bitki, ker je bil ravno na tem odseku nasproti Mrzlega vrha, na prelazu Livek in na Matajurju, izpeljan najobsežnejši prodor.

4. oktobra 1916 je bila baterija premeščena na Kozmerice pri Sv. Luciji (Most na Soči), v začetku novembra pa v Matenjo vas pri Postojni, kjer se je udeležila usposabljanja v streljanju z nemškimi minometi, ki ga je 25. novembra zaključila s streljanjem v tarče. Baterijo so opremili z nemškimi minometi M.16 kal. 17 cm vrste Ehrhardt, jo preimenovali v baterijo minometov št. 2/FAR 4 ter poslali na goriško bojišče, kjer je sodelovala v bojih na območju Šempetra.

LOJZE LIČEN - SPOMINI NA PRVO SVETOVNO VOJNO

Vili Prinčič

Pred približno petnajstimi leti sem spoznal človeka, ki je zelo rad pripovedoval zgodbe iz svoje mladosti, pa tudi svoje doživljaje v kasnejših desetletjih. Pisal se je Lojze Ličen in je bil po rodu iz Gojač v Vipavski dolini. Kljub veliki razliki v letih (bil je letnik 1909) sva z Ličenom postala velika prijatelja, saj je možakar veljal za »živo zgodovino« in je bil odličen pripovedovalec. Že od mladih nog je bil stalno angažiran v družbeno-kulturnih krogih, tako da je določeno dogajanje kar pogosto spremljal v prvi osebi. Čestokrat sva se srečevala in se pogovarjala o tem ali onem. V toplih mesecih sva se dobivala na eni od

klopic na Erjavčevi ulici v Novi Gorici, če je vreme nagajalo pa v kaki mestni kavarni. Med temi klepeti mi je pravil tudi zgodbe, ki so se mu kot otroku vtisnile v spomin med divjanjem prve svetovne vojne. Nekaj teh utrinkov sem si zapisal. Takole je pravil Lojze Ličen, ki je žal preminil pred nekaj leti:

»Med prvo svetovno vojno smo prebivali v Gojačah, majhni vasici v Vipavski dolini. Ker smo bili v zaledju fronte, nas vojaške oblasti niso izselile, saj nas vojni spopadi na Soči niso neposredno ogrožali. Vso vojno je naša družina preživela doma. V Gojačah so vso vojno ostale tudi družine nekaterih drugih sovaščanov. V naši vasi je bilo neke vrste počivališče za avstro-ogrske vojake, ki so prihajali na počitek s fronte, kot tudi zbirno mesto za tiste, ki so na fronto šele odhajali. Dobro se spominjam tudi gradnje ceste, ki so jo zgradili za prevoz materiala, ki je bil potreben na fronti. Ta cesta se je iz Gojač vzpenjala po pobočju hriba, vse do Trnovskega gozda. Zanimivo je, da so skoraj trideset let kasneje to, že opuščeno cesto na moje opozorilo uporabili partizani za oskrbovanje svojih enot v Trnovskem gozdu.

Vse ceste tam okrog so bile med prvo svetovno vojno zamaškirane s posebnimi mrežami, na katere so bile pritrjene veje

*Pogled iz avstro-ogrskih obrambnih jarkov na Kalvariji proti Gorici
(zbirka Mitje Jurna)*

dreves z listjem, pa neke vrste trsje in tudi v zeleno-rjavo pobarvane cunje.

Dobro se spominjam vojaka hrvaške narodnosti, ki se je večkrat ustavil pri nas doma, in je mojemu očetu zelo vneto razlagal, kako potekajo boji na Kalvariji nad Podgoro. Pravil je, da je ob nekem spopadu z bajonetom tako silovito zabodel nekega Italijana, da se mu je bajonet zlomil. V istem spopadu je nekega drugega nesrečneža tako mahnil s puškinim kopitom, da se je kopito zlomilo. Ker je ostal brez orožja, se je v nadaljevanju boril kar z vojaško lopato. »Italijani ne bodo nikoli predrli naše obrambe na Kalvariji,« je znova in znova zatrjeval. Otroci smo vse to skrivoma in z zanimanjem poslušali.

Priča sem bil tudi nekemu drugemu dogodku. Iz vipavske strani je prikorakala dolga kolona vojakov, namenjenih na fronto. Od dolgega marša so bili vojaki zelo utrujeni. V vasi so se ustavili in poveljnik jim je dovolil, da si napolnijo čutare z vodo v bližnjem koritu. Ni jim pa dovolil sesti. Kljub prepovedi je neki vojak legel v travo in odložil težak nahrbtnik. Poveljnik ga je opazil, pritekel k njemu, iz nožnice potegnil sabljo in ubogega reveža s ploskim delom rezila tako mahnil po hrbtu in po glavi, da je revež kar zatulil. Zelo se mi je zasmilil.

Ko so se leta 1917 boji z Doberdobske planote preselili na komensko, smo jih tako rekoč gledali kar iz naše vasi. Dobro se je videl Fajtji hrib in slišati je bila puškarjenje, pa regljanje strojnic in eksplozije granat ter šrapnelov. Ponoči je nenehno pobliskavalo in slišati je bilo tudi grozljivo vpitje. Včasih so bile salve pušk tako zgoščene, da se je zdelo, kot da bi se neprekinjena ognjena črta bojevala proti drugi ognjeni črti. Spominjam se mame, ki je zgroženo ponavljala: »So zares v tistem peklu ljudje? Ubogi fantje!«

Na Gojače ni padla nobena granata. Bili smo toliko oddaljeni, da smo bili izven dometa italijanskega topništva. Pravzaprav je na vas padel le en izstrelak. To je bilo leta 1917, ko se je fronta nevarno približala Vipavski dolini. Z zloveščim piskom in močnim truščem je na vrt nedaleč od naše hiše padla granata. Na vrtu so bili v krogu zvezani vojaški konji. Bil je čudež, da ni bil niti eden ranjen, pa čeprav je granata padla prav v sredino kroga. Drobci granate, ki so se razleteli na vse strani, pa so ubili konja poveljnika neke enote. Žival je bila privezana kakih trideset metrov stran.

*Zamaskirana cesta pri nekdanji osnovni šoli v Šempasú
(zbirka Silvija Obrdanka)*

Zelo dobro se spominjam konca vojne. Moralo je biti 24. ali 25. oktobra 1918. Pod vasjo sem z nekaterimi drugimi otroci nabiral glog (zelišče). Iz goriške strani so iznenada v nizkem letu priletela štiri avstrijska letala. Preletela so našo vasico in odletela dalje proti Ajdovščini. Videl pa sem, da se niso spustila na tamkajšnje letališče, marveč so letela naprej. Vse se mi je zdelo zelo nenavadno, celo sumljivo. Tiste noči je bilo od časa do časa slišati kak kamion. Naslednjega dne pa je bilo vse neobičajno mirno. Kamionski promet pa se je spet povečal ponoči. Dne 27.10. so že navsezgodaj začele mimo vasi korakati trume vojakov. Od starejših vaščanov sem izvedel, da se je začel umik z reke Piave. Naslednjega dne je bilo vojaštva še več. Ta neurejen mimohod je trajal nepretrgoma tri dni. Vojaki so s seboj vlekli veliko živine, ki so jo naropali kdove kje. Tudi drugega blaga so imeli kar precej. Vse to so za majhen denar prodajali domačinom. Po treh dneh se je ta nenavadna procesija naenkrat ustavila. Za nekaj dni je zavladal čuden mir. Nič se ni dogajalo. Okrog 5. novembra 1918 pa so se nenadoma pojavili Italijani. Tik pod vasjo sem bil priča

neobičajnemu prizoru. Na spodnji poti, ki mimo Malovš pelje do Gojač, sem zagledal nenavadno kolono vojakov, ki jo je vodil italijanski častnik na konju. Na dolgi palici je nosil veliko belo zastavo. Zraven njega je hodil vojak – trobentač, ki je od časa do časa zatrobil. Dvojici je sledila manjša skupina vojakov, ki so za sabo vlekli majhen top. Začelo se je prisvajanje slovenske zemlje.

Ob vsem tem se mi je zdelo zelo zanimivo prerokovanje domačega učitelja Vodopivca. Tako je povedal: »Nima se smisla upirati Italijanom, kajti tu bodo ostali največ 25 let. Prerokba se je do pičice uresničila!

KREDITIRANJE SMRTI

Brane Tušar

Z leti zbiranja in proučevanja predmetov in literature s področja vojaške zgodovine se odpirajo vedno nova in nova področja, včasih se povsem slučajno odkrijejo novi predmeti ali zgolj podatki, ki nas usmerjajo v vedno nove veje raziskovanj in iskanj.

Tokratne tematike se lotevam precej zadržano, saj je moj edini namen zgolj predstavitev nekaterih zanimivih starih dokumentov s podajanjem kratkih, povsem osebnih komentarjev. Veliko več o tem vedo ljubitelji in strokovnjaki, ki se ukvarjajo z numizmatiko oziroma njeno podvejo – skripofilijo (zbiranje delnic, obveznic in drugih vrednostnih papirjev), zato kot popoln laik na njihovo področje nimam namena zahajati. Seveda se tokrat predstavljeni dokumenti njihovega področja proučevanja dotikajo zgolj posredno. V kolikor bom kljub skoposti komentarjev zapisal kakšno nepravilnost, me prosim popravite oziroma dopolnite.

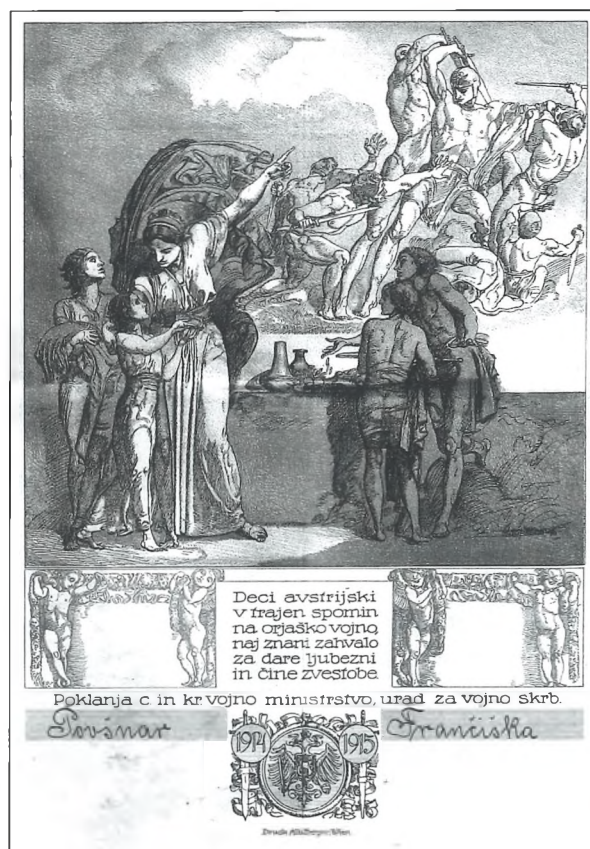
Pred več leti, ne vem več natančno kje, sem dobil nekaj slabo ohranjenih kovancev z letnicami, ki nakazujejo na izdelavo in uporabo v času prve svetovne vojne. Kasneje sem v zbirkah znancev videval tudi bankovce in vrednostne papirje iz tega obdobja. Prvi dokument, ki sem ga pridobil za zbirko, pa je bila listina z vojaško motiviko in letnicama 1914–15. Leta je samevala med drugimi starimi dokumenti, potem pa sta mi prišli v roke še dve: prva enakega tipa, druga pa povsem drugačna, a izdana z istim namenom. Šele to me je vzpodbudilo k razmišljanju, kako močan je moral biti državni aparat, da je lahko zagotavljal financiranje tako velikega »projekta«, kakršno je bilo štiriletno vojskovanje na izredno prostranem prostoru. Avstro-ogrski imperij je bil očitno dobro organiziran. Ko sem bil mlajši, mi to niti ni predstavljalo posebnega izziva, sedaj pa vedno več razmišljam o namenu, potrebnosti in nenazadnje zlorabah finančnih mehanizmov za krmljenje vojne pošasti. Morda sem v tem pogledu preveč pesimističen ali morda zgolj premalo poučen, a težka se upiram mislim, da so bili tudi pred skoraj sto leti mehanizmi zavajanja in človeške pokvarjenosti pač podobni tistim, kakršnim smo priča skozi celo zgodovino vse do današnjih dni. Težko si namreč predstavljam, da je vsa pomoč, ki so jo otroci zbirali za vdove in sirote, seveda s pomočjo staršev, res prišla v prave roke in da se spotoma ni vsaj deloma zalepila na lakomne prste funkcionarjev različnih organizacij. Teh pomislekov ne nava- jam kar tja v en dan, kajti o teh pojavih pišejo različni viri,

predvsem naše vaške in regijske kronike, kot tudi povsem literarni zapisi, ki pogosto črpajo teme ravno iz aktualne stvarnosti.

Želim torej predstaviti nekaj listin, ki pričajo o prispevkih državljanov za vojne ali vsaj posredno za vojne namene. Pogosto sta se pri tem uporabljali (zlorabljali) nedolžnost in naivnost otroških duš. O tem pričata dokumenta št. 1 in 2, ki ju predstavljam v nadaljevanju.

Dokument 1

Listina je bila podeljena šolarki Povšnar Frančiška, katere ime je vpisano v za to namenjen prostor, in to najverjetneje že v prvem letu vojne, saj sta spodaj ob grbu natisnjeni letnici 1914–1915. Zanimivo je, da je osrednji motiv na listini risba z bojevniki iz grške mitologije, ne pa realističen motiv iz sodobnega časa. Deloma preseneča izbor te risbe tudi zato, saj je bila namenjena otrokom, motiv pa deluje dokaj robato oziroma danes bi rekli »nasilno«. Dobesedni prepis besedila se glasi:

Deci avstrijski v trajen spomin na orjaško vojno, naj znani zahvalo za dare ljubezni in čine zvestobe.

Poklanja c. in kr. vojno ministrstvo, urad za vojno skrb.

Dokument 2

Naslednja listina je veliko pogostejša, saj jo vidavam v vseh večjih zbirkah z vojaško tematiko, predvsem pri ljubiteljih prve svetovne vojne. Na njej je v propagandnem smislu zelo posrečeno izbrana ilustracija, ki je v bistvu triptih risb. Na levi strani vidimo zasnežen osamljen grob s križem, v sredini pa podobo matere z dojenčkom v naročju ter dvema večjima otrokoma, ki kleče molita pod razpelom, vsem pa dela družbo cesarjeva podoba na steni. Na desni strani je motiv zamišljenega vojaka v strumni drži in v bojni opremi. Sredi listine se dviga še velik grb monarhije z letnicama 1914–1915 na levi in desni strani. V spodnjem delu je kombinacija tiskane podlage in z roko vpisanih podatkov, in sicer (dobesedno):

SPOMINSKI LIST za Povšnar Frančiško učenko 2. razreda, katera je iz ljubezni do domovine vdovam in sirotam v vojni padlih vojakov poklonila dar.

Predsedništvo fonda za pomoč vdovam in sirotam skupne oborožene sile.

Pod besedilo se je podpisal predsednik z imenom Janez, priimek pa ni čitljiv. Na levi strani je vtisnjen moder žig šole z ovalnim napisom: »ŠOLSKO VODSTVO V SENOŽEČAH«.

Verjetno je obstajalo še več podobnih dokumentov, saj težko verjamem, da bi pomoč vdovam in sirotam zbirali le v prvih letih vojne. Obojih je bilo namreč proti koncu vojne vedno več, sredstev za njihovo oskrbo pa vedno manj.

Za razliko od predstavljenih dokumentov, katere lahko povežemo s šolsko mladino, sta v nadaljevanju predstavljena še dva dokumenta, ki sta v bistvu neke vrste vrednostna papirja. Prav zato je tudi njuna oblika, vsebina in izdelava bistveno drugačna. Drugačna je tudi populacija, kateri so bili tovrstni »predmeti« namenjeni. Zadolžnice, srečke in posojila so vsekakor v domeni odraslih, ki imajo praviloma več denarja in ki o njem več razmišljajo ter so zanj pripravljeni storiti marsikaj. Zanimivo je, da se v zgodovini vseskozi pojavlja stalnica v prepričanju, da ima večina ljudi denarja premalo, ne glede na to, koliko ga imajo. To lastnost so in še

izrabljajo ustanove, ki skrbijo za zbiranje denarja zase ali za neke »družbene« namene. Nič drugače ni v vojnem času. Vedno prehitro zmanjka realnih razpoložljivih virov, vojne pa so nadvse drage. Tako so najobičajnejše sredstvo za zbiranje denarja različna vojna posojila in podobni mehanizmi. Ker je posojanje že v miru tvegano, v vojni pa še posebej, morajo biti seveda pogoji za vračanje kreditov oziroma poplačilo obveznic kar se da mamljivi, sicer je zanimanje vlagateljev pičlo. Žal je prepogost primer, da vse ostane pri lepih obljubah. Ker je imelo avstro-ogrsko cesarstvo slabo vojno srečo, so jo z njim delili tudi številni vlagatelji, ki so v želji po plemenitenju svojega denarja v bistvu kreditirali smrt in trpljenje — nekateri tudi povsem zavestno. O tem govorita zgovorno dokumenta 3 in 4.

Dokument 3

Zanimivi so podatki na prvi strani te obveznice (zadolžnice), ki nosi številko 025485. Izdana je bila na Dunaju 1. oktobra 1915 (v drugem letu vojne), njen podpisnik je bil cesarsko-kraljevi finančni minister. Na prvi strani je besedilo samo v

nemškem jeziku, na zadnji strani pa so prevodi istega besedila v sedmih jezikih in med njimi je tudi slovenski. Sledi neposreden prepis slovenskega besedila, kot je preveden na originalni listini (dobesedno): *TRETJE PETINPOLODSTOTNO AVSTRIJSKO VOJNO POSOJILO. DVESTO KRON.*

C. kr. blagajnica državnih dolgov plača imetniku te na podstavi cesarskega ukaza z dne, avgusta 1914. l. (drž. zak. št. 202) izdane državne zadolžnice 1. dne oktobra 1930 l. znesek dvesto kron. Ta državna zadolžnica se obrestuje na leto s petinpol odstotki; obresti se bodo plačevale brez vsakega davčnega, pristojbinskega in drugačnega odbitka 1. dne januarja in 1. dne julija vsakega leta po preteklem roku imetniku kuponov, spadajočih k tej državni zadolžnici, pri c. kr. blagajnici državnih dolgov na Dunaju. Državna uprava si pridržuje pravico plačati to državno zadolžnico tudi pred 1. dnem oktobra 1930 l. proti najmanj trimesečni odpovedi, ki se objavi v uradnem listu »Wiener Zeitung«. V tem primeru se konča obrestovanje

s prejšnjim rokom plačila. Terjatev iz te državne zadolžnice ugasne z zastaranjem glede glavnice v tridesetih letih, glede obresti pa v šestih letih od roka plačnosti naprej.

Na prvi strani je spodaj desno prilepljena barvna znamkica oziroma kolek, preko katere je pritisnjen črn žig »TESORO ITALIANO«, dodani pa so tudi različni lastnoročni podpisi. To nakazuje, da po propadu avstro-ogrskega cesarstva obveznice kljub vsemu niso povsem propadle in da se je z njimi še trgovalo, v tem primeru očitno na ozemlju, ki so ga po vojni zasedli Italijani. Domnevam, da ta promet ni bil prav ugoden za lastnike zadolžnic, poznavalci te tematike pa verjetno poznajo zelo natančne odgovore na to vprašanje. To listino hrani Vojaški muzej Vipava. Obveznica glasi na znesek 200 kron, ista izdaja obveznic pa je imela poleg tega še nominalne zneske za 100, 1.000, 2.000, 10.000 in 100.000 kron. Kot je navedeno na samem dokumentu, je spadala v tretje avstrijsko vojno posojilo. Prve znane obveznice te vrste so bile izdane že 1. novembra 1914. V maju 1915 jim je sledila druga izdaja, potem že omenjeno tretje posojilo in tako naprej do osme izdaje, ki se je zgodila v juniju 1918 (po Turk I., Numizmatični vestnik št. 36, Ljubljana 2010).

Dokument 4

Mere te obveznice so približno 300 x 237 mm, pri čemer je njen levi rob valovito odrezan. Zaščitena je s posebnim vzorcem na samem papirju in je šrafirana preko celotne površine. Papir je za vojni čas razmeroma dober. Na prvi strani je na sredini zgoraj originalno nemško besedilo, pod njim je barvni znak avstrijskega Rdečega križa ter dva podpisa, levo in desno pa so po štirje prevodi nemškega besedila. Na sredini spodaj je risba dveh bolničark Rdečega križa, ki ob bojišču oskrbujeata ranjenega vojaka, v ozadju je viden sanitetni voz. Slovenski prevod besedila je prvi desno zgoraj in se glasi dobesedno takole:

AVSTRIJSKA DRUŽBA RDEČEGA KRIŽA pod najvišjim pokroviteljstvom Nj. c. in kr. Apostolskega Veličanstva cesarja PREMIJSKA ZADOLŽNICA, GLASEČA SE NA TISTEGA, KI JO PRINESE, za 20 (DVAJSET) KRON. Ta delna zadolžnica na podstavi cesarskega ukaza z dne 4. julija 1916. l. (drž. zak. št. 170) izdanega brezobrestnega loterijskega posojila štiridesetih milijonov kron, razdeljenega v 2.000.000 žrebcev po K 20. - , se okliče v povračilo z žrebanji v 40 letih po

In še sklep: samo upamo in želimo si lahko, da ne bi bilo več vojn in da ne bi bilo treba nikoli več zbirati denarja za ovdovele in osirotele.

57

VOJAŠKA BELEŽNICA S SPOROČILI Z RAVNICE

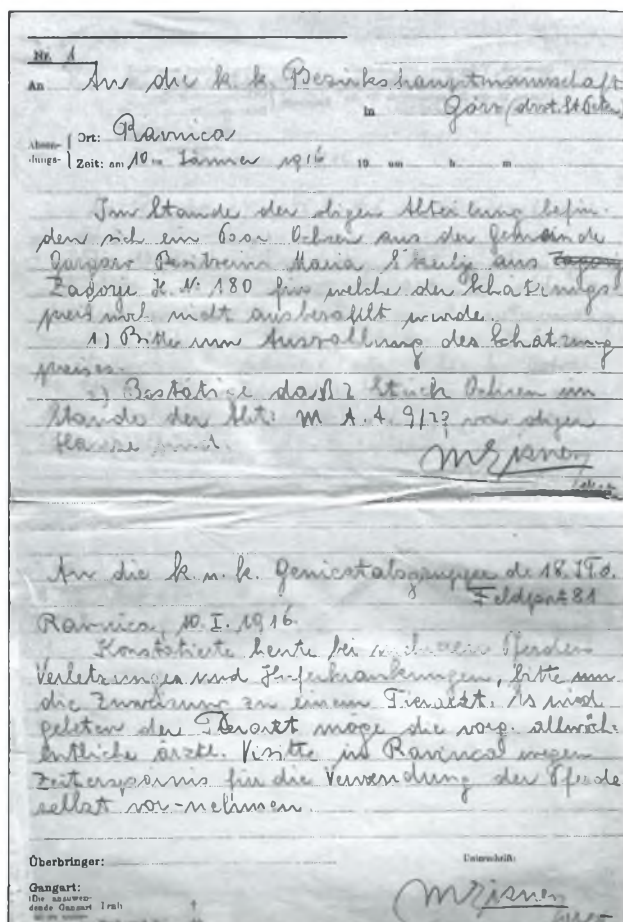
Roberto Todero

Kadar pridobimo nov predmet za svojo zbirko, se nam velikokrat zgodi, da šele po temeljitem pregledu najdemo na ali v njem zanimivosti, ki jih prej nismo opazili. Tako se mi je tudi dogodilo, ko sem bolj pozorno pregledal častniško beležnico za sporočanje (*Feld-Meldeblock*) in jo primerjal z drugimi primerki v zasebni zbirki Muzeja Zenobi (*Museo Zenobi*). Pri tem sem svojo pozornost namenil tako obliki kot vsebini.

Tovrstne beležnice so izčrpno opisane v Službenem pravilniku za cesarsko in kraljevo vojsko, 2. del, Služba na bojišču (*Dienstreglement für das Kaiserl. u. Königl. Heer, II. Teil Felddienst*) in v Priročniku za podčastnike (*Handbuch für Unteroffiziere*), (urednik Hugo Schmidt, založba in tisk L. W.

Naslovnica Službenega pravilnika za cesarsko in kraljevo vojsko, 2. del, Služba na bojišču, izdanega na Dunaju leta 1912

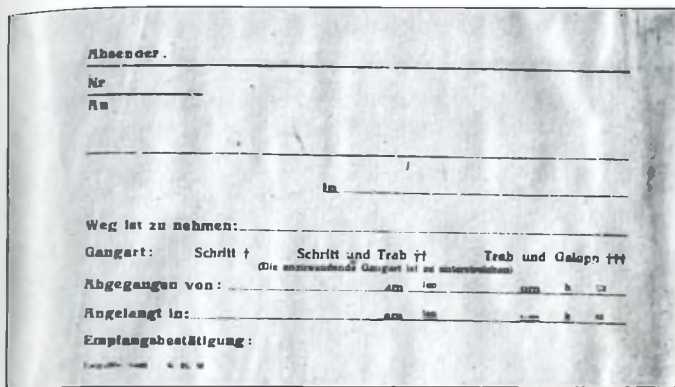

Stran iz beležnice prvega tipa na kateri je sporočilo iz Ravnice

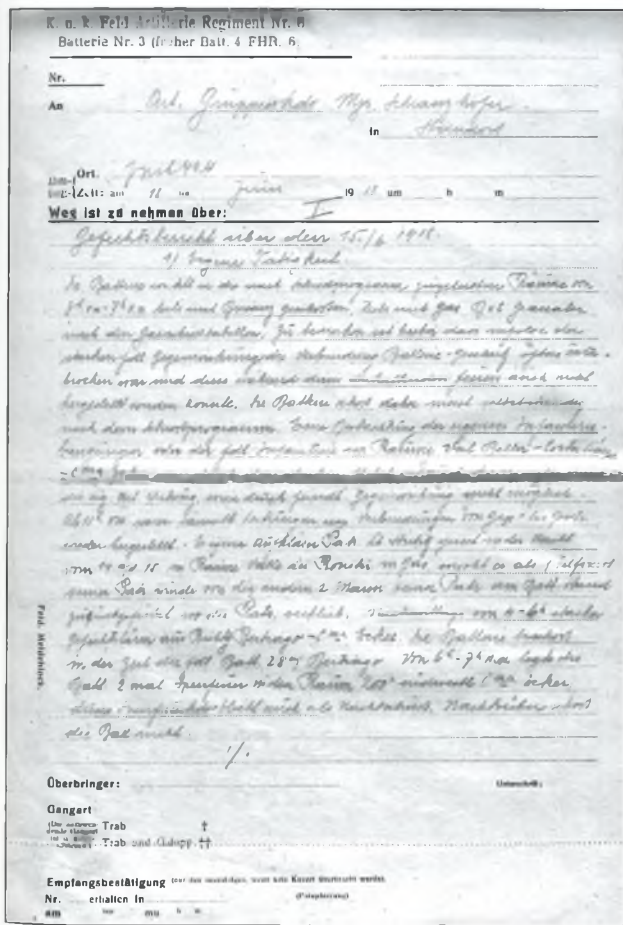
Seidel & Sohn, 1916). Priročnik je bil povzetek vseh navodil in opravil, ki jih je moral poznati podčastnik oziroma tisti, ki se je za te naloge usposabljal. Še danes je zelo uporaben za vse zbiratelje ali raziskovalce, ki želijo poglobiti svoje znanje. Tako na strani 240 citira Službeni pravilnik za cesarsko in kraljevo vojsko, 2. del, 3. poglavje, v katerem so podrobna navodila za izpolnjevanje častniške beležnice. Obstajala sta najmanj dva tipa beležnice za sporočanje na fronti.

Prvi tip beležnice (opis strani)

Ta tip je imel z rjavim papirjem oblečene kartonske platnice, ki so se preko platnenega traku pregibale v svoji sredini, tako da je uporabnik lahko beležnico spravil v torbico ali v

Ovojnice, ki so priložene beležnici prvega tipa

*Podatki o topniški bitki na območju Monte Longara (Južna Tirolska)
pisani na listu iz beležnice drugega tipa*

žep jopiča. Beležnica je imela 34 strani in je vsebovala 51 ovojnica, razdeljenih v dve vrsti. Na zgornjem delu obrazca je moral uporabnik v skladu z navodili zabeležiti ime enote, številko strani, naslov in pa podatke o pošiljanju: kraj, datum, ura. Na spodnjem delu obrazca je moral zabeležiti ime kurirja in se kot pošiljatelj podpisati. Tu je bilo potrebno označiti tudi zahtevano hitrost kurirja: »dir« ali »dir in galop«. Sledil je napis »Potrdilo o prejemu na ovojnici« (*Empfangsbestätigung am Kuvert*). Tudi hrbtna stran je služila svojemu namenu in je imela sledeče rubrike: prostor za overitev in morebitna dopolnila prejemnika, kraj, datum in podpis.

Prvi tip beležnice (ovojnica)

Ovojnica je bila široka 16 in visoka 8,8 cm in je imela pregibni rob za zapiranje. Na sprednji strani zgoraj je bilo mesto za podatke o pošiljatelju, naslovniku in številu strani. Sledila so navodila za kurirja: opis poti, zahtevana hitrost, ime osebe, kateri je moral sporočilo izročiti, kraj, ura odhoda in prihoda. Tu je še bil prostor za podpis prejemnika. Slednji je zadržal sporočilo (list), medtem ko je moral kot potrdilo o opravljeni nalogi vrniti kurirju ovojnico. To vrsto beležnice je natiskala Tiskarna cesarskega in kraljevega vojnega ministrstva (*Druckerei des K.u.K. Kriegsministerium*) in jo je uporabljal, kakor bomo videli, tudi nadporočnik za sporočila z Ravnice.

Drugi tip beležnice

Primerek v moji lasti nosi letnico 1918 in vsebuje podatke o topniški bitki dne 18. junija 1918 na območju Monte Longara (Južna Tirolska). Natiskala jo je Cesarsko-kraljeva vojaška založba za obrazce Kapper, Trento (*K.K. Militär-Druksortenverlag Kapper, Trient*). Beležnica je zelo podobna prej opisani, a se od nje razlikuje v tem, da niso več predvidene ovojnice za potrdilo o prejemu (*Empfangbestätigung*), kajti prejem se na njej potrjuje na spodnjem perforiranem delu lista, ki vsebuje podatke za dan in uro prejema. Toda perforirani del se je uporabljal samo takrat, kadar sporočilo ni bilo poslano v ovojnici.

SPOROČILA Z RAVNICE

Št. 1

P. n.: C. k. okrajno glavno poveljstvo Gorica (... S. Peter)

Kraj: Ravnica

Dan: 10. januar 1916

V zgoraj omenjenem oddelku se nahajata dva vola iz občine Grgar, ki sta last Marije Škerlj iz Zagorja, hišna št. 180, kateri ocenjena vrednost še ni bila izplačana.

1) Prosim, da poravnate omenjeni dolg.

2) Potrjujem, da sta vola, ki sta v službi pri vojaškem delovnem oddelku 9/29 (M.A.A. 9/29 – Militär-Arbeitsabteilung 9/29), last zgoraj navedene hiše.

M. Risner, nadporočnik

Improvizirana vojaška pisarna v muzeju Zenobi.
Na mizi je odprta vojaška beležnica.

P. n.: C. in k. štab inženirsko-pionirske enote 18. J.T.D.
(18. pehotna divizija)

V. P. 81

Ravnica, 18. januar 1916

Danes so bile na več konjih ugotovljene poškodbe in obolenja kopit, zato prosim za dodelitev živinozdravnika. Prav tako prosim,

da bi živinozdravnik prihajal na redne tedenske obiske na Ravnico, da bi privarčevali na času in da bi bili konji vedno pripravljeni za uporabo.

M. Risner, nadporočnik

Št. 2

P. n.: C. in k. štab inženirsko-pionirske enote pri 18. J.T.D (18. pehotna divizija)

V. P. 81

Kraj: Ravnica

Datum: 12. januar 1916

Pri točki 1 T. B. št. 6 od dne 11. januarja 1916 je sporočeno: 10 volov zgoraj omenjenega oddelka je bilo uporabljeno za prevoz raznega vojaškega materiala. Sedaj je potrebnih 6 volov za prevoz gramoza od drobilnika do gradbišča. Lahko bi odstopili štiri vole, čeprav bi nam v primeru potrebe primanjkovali.

M. Risner, nadporočnik

Telefonsko sporočilo. Prošnja glede plačila para volov je bila posredovana s priloženim službenim listom delovnega oddelka 23/3 (A. A. 23/3 – Arbeitsabteilung 23/3), ki vsebuje položnico za plačilo. Oddal generalmajorju Rudholzerju, odsek Hauenstein.

M. Risner, nadporočnik

Tu se zgodba nadporočnika M. Risnerja konča, a ostaja neodgovorjeno vprašanje: kdo ve, če je Marija Škerlj sploh kdaj dobila plačilo za svoja vola?

Gradivo, uporabljeno v prispevku je last:

Privatna zbirka »Muzej Zenobi«, Mačkolje 12, 34018 Dolina (TRST)

(Collezione Privata Visitabile »Museo Zenobi«, Carezana 12, 34018 S. Dorligo della Valle)

www.zenobionline.com

Iz italijanščine prevedel

Simon Kovačič

AVSTRO-OGRSKO TOPNIŠTVO NA SOŠKI FRONTI

Anže Barle

Soška fronta in bojevanje na njej sta v zadnjem času postala predmet številnih raziskav in avtorskih del. Med zanimive teme sodi tudi pregled vloge avstro-ogrskega topništva in njegovega učinka na bojne operacije. Ne glede na dejstvo, da je bila Avstro-Ogrska večino časa v podrejenem položaju, je njeno topništvo vplivalo na bojevanje. Na soški fronti je bilo od prvega dne bojev postavljeno pred težko nalogo: ovirati napredovanje nasprotnikove pehote, uničevati njegovo topništvo in ovirati komunikacije.

Za samo razumevanje dogajanja je najprej smiseln pogled v leta pred prvo svetovno vojno. Avstrijski poraz v bitki pri Königsggrätzu (Hradec Králové na Češkem)¹ leta 1866 je bil med drugim posledica dejstva, da avstrijsko vojaško vodstvo ni dojelo pomena pušk zadnjač² in je še vedno dajalo prednost bajonetnemu jurišu. V tej prelomni bitki je topništvo odigralo pomembno vlogo, saj je krilo umik poražene vojske za ceno svojih izgub. V drugi polovici 19. stoletja je tehnološka revolucija omogočila izdelavo topov s polnjenjem skozi zaklep, kar je zmanjšalo izpostavljenost moštva pri streljanju. Glavni material je postalo jeklo, čeprav je Avstro-Ogrska do zadnjega uporabljala tudi topove s cevmi iz bronu. Izum topovskega povratnika je povečal hitrost in natančnost streljanja, brezdimni smodnik pa domet. Granate so začeli polniti z brizantnimi eksplozivi (sprva s pikrinsko kislino, nato s TNT in amatolom).

V letih tik pred svetovno vojno je avstro-ogrska vojska podcenjevala pomen topništva in večjo vlogo pripisovala konjenici. Skromen vojaški proračun je oviral nujno potrebno modernizacijo, veliko sredstev je pobral tudi program vojne mornarice (gradnja bojnih ladij razreda tegetthoff³). Tako je imela avstro-ogrska divizija na začetku vojne le 46 artilerijskih orožij, vsaj 16 jih je bilo zastarelih in neprimerenih za moderno vojskovanje.⁴ Prestolonaslednik, nadvojvoda Franc Ferdinand, se ni strinjal s pogledi svojega strica, cesarja Franca Jožefa, in je v oboroženih silah predstavljal simbol nove generacije in upanje na boljše čase. Za cilj si je postavil modernizacijo vojske, osamosvojitve izpod pruskega vpliva in utrditev države. Njegov pribočnik je o njem kasneje sicer povedal, da ni bil kaj prida poveljnik, saj so ga bolj zanimalo

parade in vojaško-politične zadeve. Vseeno je 1913 postal generalni inšpektor celotnih oboroženih sil in s tem nominalni vrhovni poveljnik, ki pa ni znal upravljati vojske.

Začetek prve svetovne vojne je bil za Avstro-Ogrsko katastrofalen, saj so oborožene sile utrpeli nenadomestljive izgube v

Posadka ob možnarju 24 cm, M. 98 v Zgornjem Posočju
(zbirka Davida Brezigarja)

¹ Avstrijsko vojsko pod poveljstvom generala Ludwiga von Benedka je 3. julija 1866 v bitki pri Königsggrätzu odločno porazila pruska vojska pod poveljstvom maršala Helmutha von Moltkeja.

² Puške s polnjenjem skozi zaklep, tudi leže ali v zaklonu.

³ Razred je dobil ime po admiralu Wilhelmu von Tegetthoffu, rojenem v Mariboru, in obsega štiri ladje: Tegetthoff, Viribus Unitis, Prinz Eugen (zgrajene v Trstu) in Szent Istvan (zgrajena na Reki).

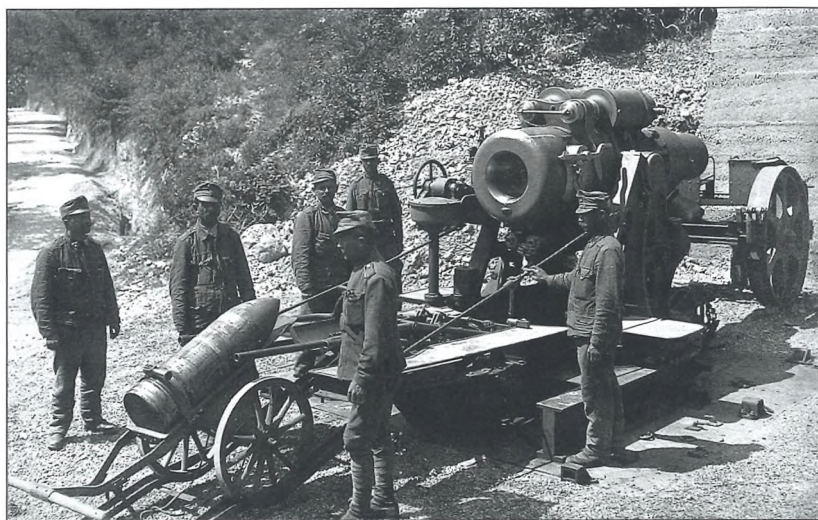
⁴ Ruska divizija je v istem času imela v svoji sestavi 50 artilerijskih orožij, nemška 60 in francoska 72. Francozi in Rusi so dajali prednost poljskim topovom, Nemci pa so stavili na poljske havbice.

moštvu in materialu, ki jih ni bilo moč hitro nadoknaditi. Tako so v Galiciji izkrvavele tudi enote III. korpusa, ki so bile edine opremljene in usposobljene za bojevanje v gorah. Med drugim se je kot napačno izkazalo dajanje prednosti poljskim topovom in šrapnelskim granatam, ki niso bile učinkovite proti žičnim oviram. Po izbruhu vojne se je po nemškem zgledu začela pospešena modernizacija avstro-ogrske vojske.

Predvojna doktrina je temeljila na armadnih korpusih in koncentraciji ognja na fronti. Med vojno so nato dajali prednost bolj divizijam, ki so bile opremljene z mešanico topov, havbic, minometov, možnarjev in protiletalskih topov. Slednji so se pojavili med prvo svetovno vojno zaradi prvih zračnih napadov. Pospešeno se je krepilo število havbic in minometov, ki se je povečalo šestkrat (iz 120 na 679 kosov). Skupaj je imela avstro-ogrska vojska na začetku vojne 2.890 orožij: 1.990 gorskih in poljskih topov, 508 lahkih havbic, 112 težkih havbic in 208 oblegovalnih orožij (težki možnarji). V osnovi se je topništvo delilo na poljsko (kamor so šteli tudi konjeniško topništvo), gorsko in trdnjavsko. Vsaka divizija je imela topniško brigado s 36 poljskimi havbicami, 24 poljskimi topovi, 20 težkimi havbicami, 8 minometi, 8 gorskimi topovi, 4 gorskimi havbicami, 4 topovi kalibra 104 mm in 4 protiletalskimi topovi. Zaradi izkušenj pozicijskega vojskovanja so topove zamenjevali s havbicami, minometi in možnarji. Skoraj vso vojno je potekala modernizacija avstro-ogrskega topništva. Tako so konjeniško topništvo razpustili (leta 1917 je zmanjkalo konj), trdnjavsko topništvo pa se je preselilo na bojišče v težkih topniških polkih. Reforma topništva se je začela februarja 1915, potem ko je vrhovno poveljstvo v pismu Vojnemu ministrstvu in cesarski Vojaški pisarni zahtevalo modernizacijo. Avstro-ogrska vojska je uporabljala tudi oklepne vlake, a na soški fronti ti niso prišli do izraza zaradi uničenja edine proge Tolmin – Gorica, ki je potekala vzdolž bojišča.

Poveljstvo avstro-ogrske V. armade je svoje topništvo razporedilo vzdolž bojišča s poudarkom na predvidenih mestih preboja (Tolmin, Gorica, Kras). Orožja so bila postavljena

na drugi obrambni črti ali globlje (glede na domet), težki možnarji pa na pomembnih položajih. Vsakič, ko so Italijani krenili v napad, so branilci imeli dovolj časa, da so zasedli obrambne järke in odprli zaporni ogenj. Lahko bi rekli, da plinskega orožja niso uporabljali vse do 12. bitke, saj niso obvladali tehnike plinskih granat in min, a cesar Franc Jožef

*Polnjenje možnarja 30, 5 cm, M. 11 pri Sv. Luciji (danes Most na Soči)
(fototeka Goriškega muzeja, album KJ)*

je plinsko orožje celo zavračal kot »neviteško«. Edini napad z izpuščanjem klora na Krasu pred šesto bitko namreč ni dal večjih rezultatov. Na drugi strani so uspešno uporabljali težka orožja, predvsem možnarje 305 mm in havbice 380 in 420 mm. Njihove rušilne granate so namreč lahko brez težav uničile zaklonišče ali poveljniško mesto.⁵ Lahki topovi/havbice so izvajali bočni zaporni ogenj, težja orožja pa so delovala po zbirališčih nasprotnika in njegovih topniških položajih. Številni zapisi pričajo, da so predvsem na goriškem in kraškem sektorju uporabljali številne težke možnarje in havbice (Banjšice, Mavhinje, Železna vrata). Pomembno vlogo pri organizaciji topništva sta igrala polkovnik Josef

⁵ Med deseto bitko je polkom 3. italijanske armade skoraj uspel preboj med vasema Klariči in Medja. Preboj je preprečilo obstreljevanje 10 možnarjev 305 mm, ki so v eni uri izstrelili 200 granat, s preživeli napadalci pa sta opravila dva avstro-ogrska bataljona v protinapadu.

*Avstro-ogrski gorski top 7,5 cm, M. 15 na položaju pri Grgarju.
(fototeka Hadtörténeti múzeum Budapest - Muzej vojaške zgodovine Budimpešta)*

Janecka in polkovnik Theodor von Körner⁶. Njuna organizacija je bila preprosta: vsaka topniška enota je imela vnaprej določen sektor odgovornosti in izračunane koordinate. V prvi bojni črti so bili nameščeni podčastniki – usmerjevalci ognja, ki so po telefonski zvezi ali s signalnimi raketami usmerjali ogenj. Velik problem je ves čas predstavljalo pomanjkanje streliva in iztrošenost orožij. Šele leta 1917 (po zaprtju vzhodnega bojišča) se je avstro-ogrsko topništvo enakovredno kosalo z italijanskim. Vendar so zelo intenzivni spopadi terjali svoj davek: po 11. bitki je bilo 30 odstotkov orožij zaradi iztrošenosti ali uničenja cevi neuporabnih.⁷ Zaradi pomanjkanja streliva so avstro-ogrski topničarji pogosto posegali po kratkih, intenzivnih obstreljevanjih. Na Bovškem so bili pomembni trije topniški položaji oziroma opazovalnice na Svinjaku, Javorščku in Rombonu (kota

1313). Prav s pobočja Svinjaka, na katerem so pred vojno načrtovali izgradnjo utrdbe, je oktobra 1917 general Alfred Krauss opazoval preboj italijanskih položajev pri Bovcu. Na koto 1313 so že ob začetku sovražnosti preselili del topov iz trdnjave Fort Hermann nad Klužami in jih tako rešili pred uničenjem. Na Tolminskem so branilci večino topov nakopili nad Tolminom in na Mengorah. Italijani so Mengore silovito napadali, a zavzeli jih niso. Na Goriškem so bili do 6. bitke pomembni topniški položaji na črti Vodice – Skalnica – Škabrijel ter na Sabotinu in Šmihelu, od koder so branili goriško mostišče. Sabotin je padel med 6. bitko po dobro načrtovanem in izvedenem napadu italijanskega topništva in jurišnih enot, Sveta Gora pa šele leto kasneje, ko sta padla tudi Kuk in Vodice. Na zasedenih položajih so Italijani namestili svoje topove in z njimi obstreljevali Škabrijel. Kras je bil močno za-

⁶ Kasnejši poveljni dunajski župan in prvi izvoljeni avstrijski zvezni predsednik. Na soški fronti se je boril in padel njegov brat Richard, kateremu pripisujejo, da je vodil obstreljevanje Krmina z možnarjem 305 mm v maju 1915.

⁷ Lahki poljski top je med bitko izstrelil okoli 1350 granat, srednji 700 in možnar 400 granat.

varovan predvsem zaradi močnih napadov v smeri Trsta, ki je za Italijane predstavljal pomemben politični cilj vojne. Tudi teren je bil tu za skrivanje in nameščanje orožij primernejši. Tak pomemben položaj je predstavljala Grmada, močni položaji pa so bili tudi drugod.

Najbolj proslavljen avstro-ogrski možnar je bil vsekakor M. 11 s kalibrom 305 mm. Njegov razvoj se je začel leta 1906, in sicer pod vplivom rusko-japonske vojne ter predvidevanja Conrada von Hötzendorfa, načelnika avstro-ogrskega generalštaba, da vojska potrebuje težko orožje, ki bo kos modernim italijanskim utrdbam.⁸ Skonstruirali so ga Paul Moser in brata Dimoser, ki so konstruirali tudi ladijske topove za ladje razreda *tegetthoff*. Med konstruktorji je bil tudi Slovenec, podmaršal Jožef Tomše pl. Savskidol. Možnar je bil za tiste čase in za svojo velikost izredno mobilen in učinkovit, kar je Nemce prepričalo, da so si dva »izposodili« za napad na trdnjave pri Namurju v Belgiji. Vendar je bil precej drag, zato je le počasi prihajal v enote trdnjavskega topništva. Večji od njega sta bili le havbici M. 16 s kalibrom 380 mm in M. 17 s kalibrom 420 mm.

Glavno breme na bojišču so vseeno nosile poljske havbice in topovi. Tik pred 3. soško bitko so enote prejele prve sodobne težke havbice M. 14 s kalibrom 150 mm, ki so skupaj z novimi havbicami kalibra 100 mm omogočile zadržati ravnotežje na bojišču. Havbica M. 14 je zaradi hidravlične zavore ter hidropnevmatskega povratnika omogočala hitro in natančno streljanje na razdalje do 8 km. Zaradi kratke razdalje med kolesi (1.650 mm) in velikega vertikalnega kota cevi (-5° do +70°) je bila kot ustvarjena za razmere soškega bojišča. Številne so po vojni prešle v vojske držav, ki so nastale po propadu Avstro-Ogrske. Italija je to havbico prevzela z imenom Modello 149/13. Podobno se je zgodilo tudi z gorskim topom M. 15 s kalibrom 75 mm. Izdelanih je bilo preko 2.000 topov M. 15 in številne je po vojni kot plen prevzela Italija. Med drugo svetovno vojno so jih množično uporabljale kvizlinške enote, nekaj jih je prišlo v roke partizanskih enot. Med poljskimi topovi pa so bili najštevilnejši topovi modela 1914 s kalibrom 104 mm. Izdelovati so jih

pričeli tik pred vojno, po skoraj desetletju razvoja.

Po vojni so Avstrijci analizirali potek vojne in vzroke svojega poraza. Celotna študija je dobila naslov Österreich-Ungarns Letzter Krieg in obsega pet knjig. Tako so ugotovili, da so imela avstro-ogrsko orožja krajši doseg od primerljivih tujih orožij, problematična je bila tudi taktika in izurjenost. Enote namreč niso bile enako dobro izurjene, prav tako ni bilo v letih pred vojno nobenih večjih skupnih vaj s konjenico in pehoto. Kot problematično so izpostavili tudi pretirano navezanost na pehoto in njeno taktiko, kar je topništvu preprečevalo samostojno delovanje. Šele prvi porazi so zdramili vojaško vodstvo, da je začelo z modernizacijo. Slednja je trajala praktično do leta 1917, ko so centralne sile prebile soško fronto. V danih razmerah in zahvaljujoč velikim bojnim izkušnjam je bilo na soški fronti avstro-ogrsko topništvo nasprotnik, na katerega je bilo treba računati. Oba protinapada med 10. in 11. bitko je omogočilo prav topništvu z intenzivnim ognjem po področju protinapada, kateremu je sledil napad pehote. Med 12. bitko so prvič uporabili tudi plinsko strelivo, ki so ga dobavili Nemci. Na soškem bojišču so avstro-ogrski vojski prišle prav njene večje bojne izkušnje in kohezivnost kot tudi teren. V delovanju njenega topništva je moč zaznati tako ofenzivne kot defenzivne elemente. Pomemben pa je bil tudi psihološki učinek: branilci so verjeli, da bodo vzdržali, dokler bodo imeli podporo topništva. Za italijanske vojake je avstro-ogrsko topništvo pomenilo »nočno moro«, predvsem zaradi učinkovitosti težkih možnarjev in njihove natančnosti. Vendar zaradi številčne šibkosti, pomanjkanja streliva in izgub avstro-ogrsko topništvo svojega potenciala ni moglo razviti do konca. Splošna kriza, ki je zajela državo, je vplivala tudi na bojno sposobnost vojske in je v jeseni 1918 vodila v dokončni poraz. S tem je bilo konec tudi tradicije avstro-ogrskega topništva, saj je vojske v novonastalih državah niso nadaljevale.

⁸ Conrad von Hötzendorf je ocenil, da Avstro-Ogrski grozi nevarnost s strani Srbije, Rusije in tudi Italije.

MINOMET IN PLINSKA MINA 18 cm

Bojan Rustja

V enajstih soških bitkah ni prišlo na bojiščih do velikih premikov. Rezultat vseh spopadov so bili stotisoči mrtvih in ranjenih vojakov na obeh vojskujočih se straneh, revščina med civilnim prebivalstvom v zaledju bojišč in vse bolj opustošena pokrajina ob Soči. Tako italijanske kot avstro-ogrske sile so prišle do ugotovitve, da bo za preboj fronte potreben nov, drugačen poseg. Italijani so pripravljali ofenzivo in jasno je bilo, da jo Borojevičeva soška armada ne bi več zdržala. Cesar Karel je za pomoč zaprosil Nemce, da bi skupaj pripravili odločilen napad v Zgornjem Posočju.

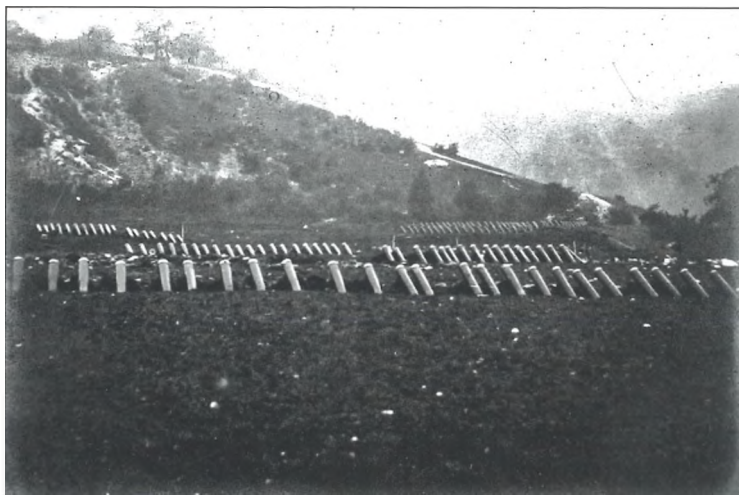
Potem ko si je general Delmensingen ogledal bojišče na Bovškem in opazoval dobro utrjene italijanske gorske položaje v strminah nad Bovcem, je menil, da bi lahko pri preboju znatno pomagal tudi plin. Tako se je začelo načrtovanje plinskega napada pri Bovcu, ki je predvidevalo delno onesposobitev italijanskih vojakov s plinskimi izstrelki plavega križa in nato njihovo pokončanje z izstrelki zelenega križa. Pri tem velja omeniti, da je »plavi križ« bil ime za bojne pline v granatah, minah ali jeklenkah, označenih s plavim križem na boku in spodnji strani, ki so vsebovale dražljivce, še natančneje kihavce in solzilce, pline izdelane na podlagi klora in broma. Med bolj znanimi so bili difenilklarazen, difenilcianarzen in bromoaceton. »Zeleni križ« pa je oznaka za dušljivce, med katere spadajo predvsem fosgen, difosgen in klorpikrin. Po onesposobitvi gorskih topovskih enot s plinskimi in rušilnimi granatami, bi sledil glavni plinski napad z dušljivci, ki bi onemogočil obrambo v prvi in predvsem drugi italijanski bojni črti med Bovcem in Čezsočo. Temu bi sledil preboj po dolini proti zahodu, kar je bilo ob tedaj prevladujočih bojnih taktikah vsekakor presenečenje.

Plinski napad je poveljstvo zaupalo XXXV. pionirskemu bataljonu, za katerim se je v resnici skrival nemški specialni plinski bataljon, ki je bil že prej znan kot »Gasregiment Peterson« (plinski polk Peterson). Iz Trbiža, kamor je moštvo 1200 mož prispelo z vlakom, so se zadnje dni pred prebojem pomaknili proti Bovcu skozi »štoln«,

*Razlaganje plinskih cevi v Vodenci
(vse fotografije iz arhiva avtorja)*

rudniški predor med Rabljem in Logom pod Mangartom ali po cesti čez Predil. Weber piše, da je srečal enote na Vršiču, in obstaja možnost, da so deli bataljona prispeli do Vodence pri Bovcu tudi preko Trente. S seboj so tovorili nevaren in dragocen tovar – plinometne cevi kalibra 18 cm in ustrezno strelivo. Sprva je bilo predvidenih 1000 plinometov, 1000 plinskih in 1000 rušilnih min enakega kalibra. Z bojnim plinom napolnjene mine so prevažali s prenosnimi čepi, vžigalnike pa posebej. Ker so imele mine na vrhu privit adapter, ki je posodo hermetično zapiral in segal v notranjost mine, ni

Baterije plinometov v Vodenci

bilo ob menjavi prenosnega čepa z eksplozivno glavo nobene večje nevarnosti zastrupitve. Odtod tudi znane slike Nemcev, ki brez plinskih mask opravljajo »nevarno« delo. Nekaj cevi se je med železniškim prevozom izgubilo, tako da je na cilj prispelo 894 cevi. Te so vojaki 35. plinskega bataljona s pomočjo 800 kopačev in nosačev na večer 23. oktobra 1917 vkopali v baterijah po 25 na travniku v Vodenci pod okriljem Ravelnika. Minometi ali projektorji so bili vkopani pod določenim kotom, obrnjeni proti zajedi Naklo med Bovškim poljem in Čezsočo, in so bili povezani z električnimi vžigalniki, pritrjenimi v spodnjem delu minometa. Glede na želeno dolžino izstrelitve so bile v plinomete položene vrečke s smodniškim polnjenjem in končno so vanje položili pripravljene plinske mine. Okoli kilometer oddaljen cilj, zajeda Naklo, na videz varno naravno zavetišče in še dodatno zavarovano z mnogimi kavernami, je postalo mišnica brez izhoda za vojake III. bataljona 87. polka italijanske brigade Friuli.

Ob 2. uri zjutraj, 24. oktobra 1917, se je začel peklenski ogenj topništva s plinskimi granatami, ki so letele proti Rombonu, Prevali, Krasjemu vrhu, Žagi in drugim italijanskim topniškim položajem. Po petih minutah obstreljevanja s plavim križem so Nemci z električnim vžigom istočasno aktivirali plinske minomete in smrtonosni tovor zelenega križa je poletel proti cilju. Megleno in deževno vreme s sneženjem in vetrom v gorah je še dodatno pripomoglo k grozovitemu učinku napada. Sledilo je rušilno obstreljevanje, ki je trajalo do pol pete ure zjutraj. V jutranjih urah je nemškimi pionirjem ponovno uspelo usposobiti manj od tretjine plinometov, ki jih je prva izstrelitev zabila globoko v zemljo. Uspeli so izstreliti le 269 rušilnih min. Njihova smrtonosna naloga je bila končana. Preboj fronte po dolini se je lahko pričel.

Napadalci so našli zajedo Naklo že razplinjeno in bilo je še nekaj živih, a težko zastrupljenih italijanskih vojakov. Številno mrtvecev so ocenili na 500–600 mož. Le redki so imeli nadete neuporabne, polivalentne plinske maske, ki jih pred strupi niso prav nič zaščitile. Tako govori vir iz knjige Rudolfa Hansliana, ki citira Seesselberga. Lovro Galič, ki se sklicuje na pokopane v okolici Bovca, navaja bistveno manjšo številko – 201 mrtvih. Italijanske vojake, padle 24. oktobra v cestni zajedi proti Čezsoči, so Avstrijci takoj po bitki in preboju pokopali v 15 množičnih in 9 posamičnih grobovih. Galič dopušča možnost, da je nekaj zajetih zastrupljencev umrlo kasneje v bolnišnici v Logu pod Mangartom in da so pokopani na tam-

kajšnjem pokopališču. Smatra pa, da jih ni bilo več kot 20. Ob opisih plinskega minometa in mine bi rad podal še svojo oceno o najdbah le-teh na Bovškem. Dolgo časa je veljalo med zbiralci mnenje, da so plinomete po preboju odstranili, saj je bila po haaški konvenciji uporaba plinov v vojaške namene prepovedana. K sreči smo sklepali napačno. Prvi najden minomet sega v čase nekaj desetletij nazaj, ko ga je v vasi Kal – Koritnica našel Maks Kravanja. Dolga in razmeroma široka železna cev se je kar nekaj časa »valjala« po vasi, mimoidoči so menili, da gre za ostanek dimnika, morebiti kakega stroja ali podobno. Šele Maks je ugotovil, da gre za plinomet. Bil je prvi, ki je bil najden po dolgoletnem iskanju, saj so ga zbiralci desetletja iskali neuspešno. Potem je spet preteklo veliko vode po Soči, ko se je drugi Maks, tokrat Mlekuž, odločil prenoviti in nekoliko

osvetliti svoj kamp v Vodenci ter ga s tem narediti turistom bolj prijaznega. Pri kopanju jame za drog električne razsvetljave je strojnik rovokopača naletel na cev, ki jo je starosta zbiralec Ivo Ivančič – Lurin prepoznal kot plinski minomet. S skrbnim sondiranjem terena se je našlo manj kot deset cevi, ki krasijo zbirke domačih zbiralcev, med najpomembnejšimi pa tudi kobariškega in dunajskega muzeja. Primerek najdenega plinometa je na ogled tudi v samem kampu, skoraj na mestu najdbe. Skupaj s plinometi so kopači v Vodenci našli tudi ročaje za prenos plinometov in električne vžigalnike z vstavljenimi bakrenimi žicami. Pokojni zbiralec železja in odpiralec granat Mirko Fuljač je davno nazaj Lurinu razlagal, da so med prvo in drugo vojno s konjsko vprego vozili cevi na odpad in jih prodajali kot staro železo. Zgodba iz »druge roke« nam

Postavljanje cevi z merilnimi napravami

Tempirna glava Z. s. u. m. W. M.

Vžigalnik za plinsko cev z napeljavo

Adapter, dva transportna čepa, vžigalnik, tempirna glava in ročaj

pove, da cevi, ki sta jih našla oba Maksa, le niso bile prva taka najdba na Bovškem.

Plinomet 18 cm

Plinomet ni nemška iznajdba, že nekaj mesecev prej so podobne izstrelilne cevi v večjem kalibru uporabili Angleži in Francozi na zahodnem bojišču. Nemci so v pomanjkanju časa in materiala predelali Livensove projektorje za svoje namene. Nemški plinometri so enostavne cevi, narejene iz vlečenega jekla nekdanjih vodovodnih cevi notranjega premera 18 cm, katerih stene so debele centimeter. V spodnjem delu je privarjen prisekan stožec. Na mestu vara je na notranji strani majhna stopnička, na katero se je usedla mina. Skupna dolžina plinometa je 115 cm, 108 cm pripada sami cevi in 7 cm je visok privarjen dodatek. Centimeter pod vrhom cevi sta luknji premera 3 cm, ki sta postavljeni diametralno in sta služili za prenos cevi. V spodnjem privarjenem delu je v sredini luknja z navojem, ki pripada električnemu vžigalniku.

Med prevozom je bil na mesto vžigalnika vstavljen ročaj z enakim navojem, tako da so plinomet lahko prenašali trije vojaki. Dva sta bila na prednjem koncu in sta vsak na svoji strani držala železen drog, ki je bil vstavljen v luknji pod vrhom plinometa. Zadnji prenašalec je imel v rokah ročaj, ki je bil privit na mesto vžigalnika. Na tak način so 60 kilogramski plinomet prenašali in ga kasneje z železnim drogom v luknjah tudi uravnavali v želeno strelsko linijo. Pred izstrelitvijo so ročaje zamenjali z vžigalniki, jih povezali z bakreno žico in s tem omogočili daljinski vžig vseh plinometov naenkrat.

Plinomet – Galic ga po angleškem predhodniku imenuje projektor – je imel na spodnjem delu cevi vtisnjene podatke, ki so bili glede na izgled vtisnjeni ročno, saj na plinometih niso poravnani v ravno linijo in so črke, številke in drugi znaki razmetani. Na predstavljenem plinometu so naslednje oznake:

No. 1573
Kal. 18 cm
Gew. 60 kg
O Rh. MFO

Podatki na spodnjem delu izstrelilne cevi

Prvi in zadnji O imata centralno narisano rombo. Uganko zadnje oznake mi je v zadnjem hipu pojasnil David Pipan, ki je ugotovil, da gre za nemško tovarno iz Düsseldorfa in Kasla, ki sta proizvajali vozila in dele za orožje. Kratica pomeni *Rheinische Metallwaren Fabrik* (Renska tovarna kovinskih izdelkov). Njihov proizvod je bil tudi sloviti minomet Ehrhardt kalibra 17 cm z enako oznako in enakim vžigalnikom. S tem podatkom sem lahko ugotovil, da so bile plinske cevi izdelane v eni izmed omenjenih tovarn.

Plinska mina

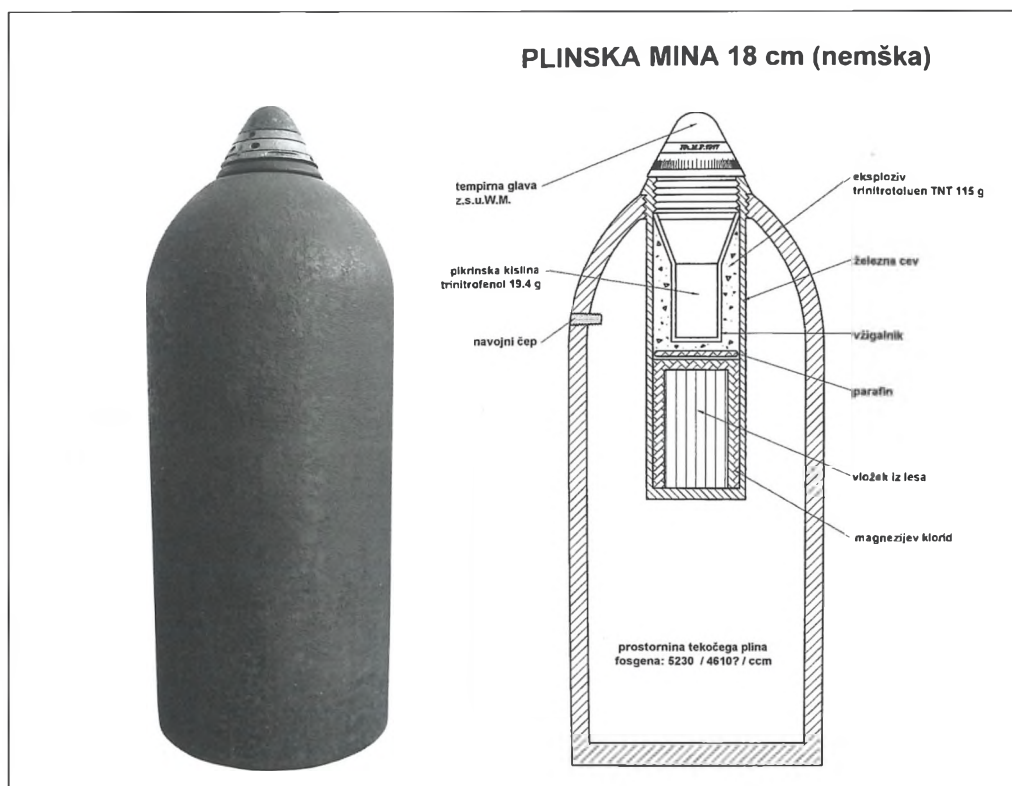
Plinska mina je tako kot minomet odraz časa, v katerem je nastala. Ob hitri odločitvi za preboj fronte s plinom je za njeno izdelavo ostalo le nekaj tednov, jeseni 1917 pa se je že močno poznalo pomanjkanje surovin, ki so bile večinoma porabljene že v prvih treh letih vojne. Nemci so imeli na zalogi še veliko neuporabljenih in zastarelih kovinskih min kalibra 18 cm.

Te so predelali v plinske mine. Kovinska in čokata mina je bila brez tempirne glave visoka 407 mm in je napolnjena tehta-

la 20.6 kg. Z zgornje strani je imela privit valjast adapter iz železne cevi, ki je segal v globino do polovice mine in lepo zatesnil notranjost, ki je nudila po podatkih iz literature od 4610 do 5230 cm³ prostora za plinsko polnjenje. Naš preizkus je pokazal, da gre v prazno mino ob privitem adapterju nekaj manj kot šest litrov vode.

V cev je bila privita tempirna glava Z. s. u. m. W. M. Glave s to oznako so se uporabljale tudi pri plinskih granatah kalibra 17 in 25 cm. Sama izdelava tempirne glave je bila izredno komplicirana. Ima odlično varovalko, ki gre skozi ključno sprožilno utež in različne možnosti nastavitve. Na glavi so dolžinske oznake do 21, kar pomeni, da je bila lahko nastavljena do 2100 m, čeprav je po podatkih v literaturi skrajni domet plinske mine 1600 m. Dolžina izstrelitve je bila vsekakor preračunana upoštevajoč kot in smodniško pogonsko polnitev s tablicami. Univerzalnost pač, saj se je uporabljala tudi za že omenjeni granati.

Tempirna glava je bila pomembna za eksplozijo v zraku, saj bi eksplozija ob stiku s podlago povzročila le majhno škodo. Mehanizem glave se je po odstranitvi varovalke aktiviral ob

Plinska mina in shema plinske mine 18 cm

izstrelitvi. Ob pospešku mine se je sprostila utež z netilko in zadela ob udarno iglo, ki je z vžigom netilke po določenem času aktivirala vžigalnik.

Vžigalnik plinske mine je sila zanimiv. V zgornjem delu je pikrinska kislina (trinitrofenol), ki je ob vžigu aktivirala 115 g TNT (trinitrotoluol) v detonatorju, ki je bil nameščen v železni cevi in je povzročil eksplozijo mine. V spodnjem delu detonatorja je bil vstavljen vložek iz lesa v obliki kvadra, ločen od TNT s parafinsko membrano in obdan z magnezijevim kloridom. V tej podrobnosti se detonator plinske mine razlikuje od eksplozivne mine, pri kateri je bil ta v celoti polnjen s TNT. Pri plinski polnitvi je zadoščala manjša količina eksploziva in varčnost je kljub pomanjkanju časa za pripravo mine narekovala namestitev lesenega vložka.

Plinske mine so bile polnjene s fosgenom. Na polnjene so bile že v tovarni v Nemčiji, kjer so skozi stožčasto odprtino z navojem v zgornjem stranskem delu mine pod pritiskom stisnili 12 do 15 litrov fosgena in odprtino zatesnili s prav tako stožčastim vijakom. Uhajanje plina je bilo onemogočeno s cevastim adapterjem, varnost prevoza pa zagotovljena s prenosnim čepom. Po nekaterih podatkih so bile plinske mine polnjene z difosgenom. Kot zanimivost dodajam, da je bila večina bojnih plinov, ki jih najdemo na Bovškem, polnjena najprej v svinčene posode, nekateri so bili celo v steklenih vložkih, in šele taki so bili vstavljeni v železna ohišja min. Fosgen pa z železom ne reagira in je bilo polnjenje poenostavljeno. Plinske mine 18 cm nimajo nobenih vložkov.

Za konec opisa plinske mine še bovške zgodbe. V vseh letih so bile v Bovcu in okolici najdene le štiri plinske mine 18 cm. Prva se nahaja v Ivančičevi zbirki, druga v kampu Vodenca, preostali dve pa sta verjetno za vedno izgubljeni. Že omenjeni Mirko Fuljač je pred več kot štiridesetimi leti našel še dve mini. Pri odpiranju prve je imel težave in jo je na hitro porinil v globok jarek, ki so ga kopali za vodovod, in nanjo nasul zemljo. Ko so jarek zakopali, je nad njim zrastle poslopje. Glede na slabe izkušnje je drugo mino,

najdeno na območju današnje farme Bogate, takoj zakopal. Ker so zemljišče kmalu izravnavali z obsežnimi, tudi strojnimi posegi, je mina za vedno izgubila pod novimi nanosi zemlje. V lanskem letu sta se čudežno pojavili še dve »mini«, ki sta dobili svoje mesto v dveh muzejih v Kobaridu.

Fosgen

Spada med bojne pline dušljivce. Sintetiziral ga je Humprey Davy leta 1812, v vojne namene pa so ga prvi uporabili Nemci leta 1915. Zanj je značilno kratkotrajno delovanje, v poletnih mesecih le 15–30 minut. Kemična formula je COCl_2 , z drugim imenom karbonil klorid. Po kemičnih lastnostih je brezbar-

Plinska cev z mino v muzeju Picco v Kobaridu

ven, negorljiv plin z vonjem po starem senu in skoraj štirikrat težji od zraka. Pod pritiskom je utekočinjen. Njegovo izparevanje se poveča s temperaturo zraka. V vodi je netopen in se razkroji, hidrolizira v ogljikov dioksid in klorovodikovo kislino. V vlažnem okolju je videti kot belkast oblak.

Zelo je občutljiv na deževje in gosto vegetacijo, ki močno zmanjšata njegov učinek. Plin je primeren za delovanje v soteskah, koritih, zajedah, kavernah in jamah, saj zaradi svoje teže dosega najnižje točke.

Delovanje na človeški organizem je pogubno, ni pa še do popolnosti raziskano. Pri vdihavanju fosgen prodira v pljučne mehurčke (alveole), kjer ob hidrolizi povzroča vnetje in propadanje le-teh. Vnetje zaradi sproščanja mediatorjev poveča kapilarno prepustnost in povzroča edem. Po drugi hipotezi naj bi fosgen reagiral z amino skupinami proteinov in tvoril strupene diamide. Alveole zaradi propadanja izgubijo zmožnost izmenjave kisika, v njih se začne nabirati voda in sledi pljučni edem, ki povzroči smrt. Srednja smrtna doza je 3200 mg v minuti v kubičnem metru zraka.

Zunanji znaki zastrupitve so kašelj, tiščanje v prsih, težko dihanje, hlastanje za zrakom in cianoza. Pri izdihu se lahko pojavi bela in kasneje rožnata ter krvava pena. Smrt je odvisna od količine vdihanega plina in lahko nastopi takoj ali v nekaj urah. Pri nižjih koncentracijah plina so lahko posledice vidne šele čez dan ali dva, ko se pojavi okužba, najpogosteje pljučnica. Preživeli navadno zbolijo s kroničnim bronhitisom in pljučnim emfizemom.

Uspešnega zdravljenja praktično ni. Najboljši preventivni ukrep je učinkovita plinska maska, ob manjših zastrupitvah je nujno mirovanje in vdihavanje kisika. Od zdravil imajo svojo vlogo kortikosteroidi in antibiotiki.

Difosgen

Je triklorometilkloroformat s formulo $C_2Cl_4O_2$. V Franciji je bil znan pod imenom surpalit in v Nemčiji perstoff kot sinonim za grünenkreuz, zeleni križ. Pri sobni temperaturi je v stanju oljne tekočine in je skoraj sedemkrat težji od zraka. Obstojen je par ur, razkroji se na fosgen in je kot tak v vodi netopen. Njegovi strupeni učinki na organizem so enaki fosgenovim. Nekateri avtorji opisujejo prednosti njegove uporabe v primerjavi s fosgenom.

Izkop plinometov v Vodenci: Ivančič, Mlekuž in nemški turist z orodjem, ki je umrl takoj ob prihodu v Nemčijo.

Zelo vprašljivo je, kateri plini so bili v Posočju dejansko uporabljeni. Obstaja namreč velika možnost, da so bile uporabljene mešanice raznih že omenjenih plinov, predvsem v izstrelkih manjšega kalibra.

Zaključek

Članek je le skromen poskus seznanitve bralcev s plinskim napadom pri Bovcu in predstavitve plinske mine 18 cm ter njene izstrelilne cevi. Meni osebno izraz plinomet ni všeč, saj me spominja na orožje, ki bruhla plin. Mogoče bi poimenovanje s plinskim minometom bolje prikazalo resnično stanje.

Za pomoč pri pisanju članka se zahvaljujem Ivu Ivančiču, Pavlu Sivcu, Davidu Pipanu in moji hčerki Evi, Zoranu Kašci za shemo mine, za čudežen pojav še dveh min pa Kadabri, Žvikarju in Lurinu. Za potrpljenje in železne živce hvala Simonu Kovačiču in Vinku Avsenaku. Ker ne bom citiral virov, priporočam vsem branje knjig Vasje Klavore, Marka Simića, tri Galičeve knjige o tolminskem mostišču in bojih pod Rombonom, pa seveda Rudolfa Hansliana, Camilla Pavana, Sivestrija, vse članke, ki sicer krožijo kopirani iz različnih virov, in ne nazadnje ogled strani Pro Hereditate Društva soška fronta iz Nove Gorice. V vseh omenjenih virih je obilo podatkov o plinski vojni in preboju pri Bovcu (Kobaridu).

Seznam uporabljene literature je na voljo pri avtorju.

ZNAČKE IZ KRAŠKEGA BOJIŠČA

David Erik Pipan

Kot sem napovedal v prejšnji številki, nadaljujem s predstavitvijo značk kraškega bojišča. V prvem delu tega prispevka bom opisal še neobravnavane značke, ki se nanašajo na Doberdobski Kras, predvsem na bojišči Debele Griže (Monte San Michele) in bližnje Martinščine (San Martino). Sledile jim bodo značke iz severnega dela Komenskega Krasa, predvsem krvavih bojišč Fajtjega hriba in Kostanjevice. V naslednji številki pa se bom posvetil značkam, ki se nanašajo na preostali dele kraškega bojišča, ki so bili neposredno povezani z obrambo Trsta. Tudi v tokratnem izboru prevladujejo značke, namenjene ogrskim enotam skupne cesarske in kraljeve vojske, kakor tudi ogrskemu domobranstvu (honved). Redka izjema v tej skupini je značka skoraj popolnoma slovenskega 2. gorskega strelskega polka, ki je dobro leto dni, od konca avgusta 1916 pa do preboja soške fronte oktobra 1917, redno sodeloval pri obrambi severnega roba kraške planote.

46. pehotni polk

JR 46, S. MARTINO DEL CARSO

Ogrski 46. pehotni polk iz Szegeda je bil na kraškem bojišču prisoten daljše obdobje, zato ni čudno, da je temu območju namenil celo dve različni polkovni znački – Martinščini in Fajtjemu hribu. Značka posvečena Martinščini je v obliki ščita, z navzdol upognjeno zgornjo stranico. Široka je 32, visoka pa 36 mm. Na njenem ozadju vzhaja nad kraško vzpetino sonce, v ospredju pa stoji okleščeno drevo. Levo od drevesnega debla se nahaja oznaka polka JR 46, *Infanterie Regiment 46*, nekoliko nižje in bolj v desno pomaknjeno pa italijansko (!) ime kraja SAN MARTINO DEL CARSO, ki mu sledijo še letnici -1915 1916-. Značko so kovali iz cinkaste in srebrne pločevine in ima na zadnji strani pokončno nameščeno iglo za pripenjanje, ob kateri je napis BRÜDER SCHNEIDER WIEN 5. Upodobljeno drevo je imelo za obe vojskujoči se strani simbolni pomen in bi mu lahko posvetili samostojen članek. Italijani so ga imenovali »albero isolato« (osamljeno drevo) in so po njem poimenovali koto, na kateri je stal, ter strelski jarek ob njem. Da je bilo drevo simbolnega pomena tudi za 46. pehotni polk, pa priča poleg dejstva, da so ga upodobili na znački, tudi to, da so ga vojaki tega polka po odhodu s teh položajev odnesli s seboj. Ob njem so imeli sprva v vojaškem taboru pri Segetih vojaško mašo, kasneje pa so ga odnesli v domači kraj, kjer ga v lokalnem muzeju hranijo še danes.

46. pehotni polk

IR 46, FAJTI HRIB

Druga značka 46. pehotnega polka je okrogle oblike in ima premer 35 mm. Na njej je v ospredju, na razbitem skalovju, ki ga obdajajo lovorove vejice, upodobljen sokol, ki v krempljih drži kačo, simbolično upodobitev za Italijane. V dolini za njim so lepo prepoznavne serpentine reke Vipave, levo v ozadju pa silhueta cerkve, ki najverjetneje simbolično prikazuje Mirenski grad, čeprav v resnici slednji stoji na vzpetini na drugem bregu reke. Pod zgornjim robom značke je velik napis FAJTI HRIB in oznaka polka IR 46, *Infanterie Regiment 46*, pod njim pa letnici 1916 in 1917. Značka je kovana iz cinkaste pločevine. Na zadnji strani ima vodoravno iglo za pripenjanje in dvakrat odtisnjen logotip delavnice bratov Schneider iz Dunaja v obliki narobe obrnjene triperesne deteljice, v kateri so črke BSW.

20. divizija ogrskega domobranstva (honved)

M. Kir. 20. H. GY. HADOSZT, Mt. S. MICHELE, S. MARTINO

Značka 20. divizije ogrskega domobranstva (honved) je v obliki pokončnega ščita, osrednji motiv pa prikazuje kraško vzpetino Debelo Grižo, bolj poznano pod imenom Monte San Michele. V spodnjem desnem vogalu te upodobitve je ime oblikovalca – PAPP. Prek tega motiva je pokončno upodobljen buzdovan, ki rahlo sega čez zgornji rob značke, na katerem je ob buzdovanovi glavi v spomin na boje na tem delu kraškega

bojišča napis Mt. S. Michele (Debela Griža) in pod njim S. Martino (Martinščina). Na spodnjem delu značke, pod osrednjim motivom, je napis – M. Kir. 20. H. GY. HADOSZT-, *Magyar Kiraly 20. Honvéd Gyalog Hadosztaly*, ki je madžarsko ime za 20. divizijo ogrskega domobranstva. Značka je široka 27,3 in visoka 35,5 mm. Kovana je bila običajno iz cinkaste pločevine, redkeje pa iz posrebrene medenine. Na zadnji strani ima nekoliko težje berljiv napis oblikovalca ENTWURF... PAPP in izdelovalca AUSGEF. ATELIER G. GURSCHNER WIEN VII/2, saj je ravno prek njega nameščena vodoravna igla za pripenjanje, poznani pa so tudi primerki z običajno, pokončno nameščeno iglo.

položenima lovorovima vejicama kaže oznaka polka – J. R. 43, *Infanterie Regiment 43*. Na zadnji strani ima značka vodoravno nameščeno iglo za pripenjanje, na njenem nosilcu pa je napis KESZITO BERGER. Značko so izdelovali iz vojne kovine, ki je bila običajno prevlečena z srebrno ali bakreno barvo, redkeje pa iz srebrne pločevine.

Bataljon Pour

POUR ZLJ., M. S. MICHELE

Ta značka je v zbirateljskih krogih dolgo časa predstavljala svojevrstno uganko, saj na njej ni klasične oznake enote, temveč skrivnostni napis v madžarščini – POUR ZLJ., *Pour zasloaj* (bataljon Pour). Značka je podkaste oblike, z ravno spodnjo stranico, na njej je upodobljen portret stotnika s tremi odlikovanji na prsih. Zaokroženi stranici značke, na katerih je napis M. S. Michele, 1915-1916 obdajata lovorovi vejici, na njenem vrhu pa je orel z razprtimi krili. Kdo je bil Pour, po katerem se je imenoval ta bataljon? Ta skrivnost je bila razrešena, ko sem po naključju v eni od knjig zasledil ime poveljnika I. bataljona 17. polka ogrskega domobranstva (honved), stotnika Gyule Poura. In prav njegov portret je na znački tudi upodobljen. Značka je kovana iz medeninaste pločevine in je široka 39, visoka pa 36 mm. Na zadnji strani ima vodoravno iglo za pripenjanje in odtisnjeno oznako izdelovalca – MORSZÁNY J. BUDA-PEST IV. ESKÜ UT 5.

6. pehotna divizija

6. I.T.D., HI. MICHAEL STREITE MIT UNS

Tudi zgodba značke 6. divizije je povezana z naključnim odkritjem. Če tega ne bi bilo, bi značka v tem zapisu zagotovo po krivici izostala. Je okrogla, s premerom 40 mm, v njenem osrednjem delu pa je izrezljana podoba angela, ki s sulico

43. pehotni polk

I. R. 43, Mt. S. MICHELE

Pripadnikom romunskega 43. pehotnega polka je bila namenjena velika in razmeroma debela, pokončna in pravokotna značka s širino 33 in višino 45 mm. Na njej je lepa upodobitev boja branilcev kraškega bojišča, ki so oblečeni v plašče in opremljeni s polno bojno opremo, celo z nahrbtniki.

V zraku nad njimi opazimo dvokrilno letalo, okoli njega pa oblačke eksplozij šrapnelskih izstrelkov. Na zgornjem delu te upodobitve je v spomin na zagrizene obrambne boje tega polka med 3. soško bitko napis – Mt. S. MICHELE 22. X. 1915. V obeh zgornjih vogalih značke sta letnici 1915 in 1917. Na desni strani spodnjega roba osrednjega prizora je ime oblikovalca značke (Fervey K.), ob levi pokončni stranici pa napis izdelovalca (BERGER JELV. B. PEST.). Na polju pod osrednjo upodobitvijo se med

prebada zmaja. Da gre za nadangela Mihaela, potrjuje napis na zgornjem robu značke – H. MICHAEL STREITE MIT UNS (Sveti Mihael bori se z nami). Na spodnjem robu značke pa je oznaka 6. pehotne divizije, 6. J.T.D, 6. *Infanterie Truppen Division*.

Večina primerkov te značke je bilo izdelanih iz masivnega srebra in imajo na zadnji strani vodoravno iglo za pripenjanje ter napis BRÜDER SCHNEIDER WIEN 5. Shranjena je bila v lični rdeči darilni škatlici, ki je imela na notranji strani pokrovčka napis in naslov izdelovalca – Brüder Schneider, k.u.k. Hoff-&Armee-Lieferanten, Ordenfabrik, Gold & Silber Prägeanstalt, Wien V. Siebenbrunnengasse 18. Poznani pa so tudi primerki, izdelani iz ponikljane medeninaste pločevine, in iz cinka izdelane plakete. V tipkopisu Kiesewetterjeve polkovne zgodovine slovenskega 17. pehotnega polka smo po naključju našli zapis, da je bila v spomin na boje 6. divizije na območju Debele Griže (Monte San Michele) izdelana značka s podobo nadangela Mihaela, po katerem nosi hrib tudi ime. In prav zaradi tega zapisa lahko z gotovostjo trdimo, da je bila posvečena temu hribu na doberdobski planoti.

12. polk ogrskega domobranstva (honved)

12. HONVÉD GYALOG EZRED KOSTANJAVICA

V spomin na boje pri Kostanjevici med 10. soško bitko si je značke dalo izdelati več polkov ogrskega domobranstva (honveda), med njimi tudi dvanajsti. Značka te enote je podolgovate, pravokotne oblike z zaokroženo zgornjo stranico, široka je 45 in visoka 33 mm. Na njej je upodobljen spopad med italijanskimi in avstro-ogorskimi vojaki, pri čemer so sle-

dnji deloma pokriti s kapami, deloma pa s čeladami. Zelo realistično je upodobljeno tudi kraško bojišče, kajti med kamnitimi grobljami zlahka opazimo tudi razstreljeno italijansko minometno mino, v zraku pa letalo. Na desnem zgornjem robu te podobe je odtisnjeno tudi ime izdelovalca – ARKANZAS B. PEST. VEDVE. Na zgornjem robu značke je prek ležeče lovorove vejice položeno polje z drobnim napisom v madžarščini – 10. ISONZOICSATA, KOSTANJAVICA, 1917 MAJUS (10. soška bitka, Kostanjevica, maj 1917), na spodnjem robu pa je napisano ime polka – SZATMARI 12. HONVÉD GYALOG EZRED (szatmarski 12. domobranski pehotni polk). Značka je izdelana iz kovane cinkaste pločevine, prevlečene z bakreno barvo, in ima na zadnji strani vodoravno iglo za pripenjanje.

61. pehotni polk

61. FAJTI HRIB

Kljub temu, da je imel 61. pehotni polk že dve polkovni znački, ni nič nenavadnega, da si je leta 1918 za svojo novo značko izbral podobo iz kraškega bojišča,

Fajtjega hriba, saj je bil razen I. bataljona, ki je bil v krnskem pogorju, stalno prisoten na kraškem bojišču. Značka je pokončne, ovalne oblike, široka 42,5 in visoka 46 mm. Na njej je podoba, dokaj nenavadna za avstro-ogrske vojaške značke, golega klečečega moškega, ki poskuša s rokami raztrgati okove, v katere je vklečen. Za njim je lepo razpoznaven kraški rob s Fajtjim hribom, na katerem stoji mogočen orel z razprostrtimi krili. Levo od moškega je napis FAJTI HRIB in velika polkovna številka 61, na njegovi desni pa priimek oblikovalca – HORVÁT. Štiri petine značkinega roba obdaja venec iz stiliziranih lovorovih listov, ki ga na petih mestih prekinjajo

krožna polja z letnicami trajanja vojne: 1914, 1915, 1916, 1917 in 1918. Na spodnjem, neokrašenem delu roba je med letnicama 1915 in 1916 nemško-madžarski dvojezičen napis INVALIDENFOND – ROKKANTALAP, ki nakazuje na to, da je bil izkupiček od prodaje teh značk namenjen skladu za pomoč pripadnikom polka, ki so med vojno postali invalidi. Na zadnji strani ima značka pokončno iglo za pripenjanje in napis izdelovalca – BRÜDER SCHNEIDER WIEN 5. Značko so kovali iz cinkaste pločevine, nebo nad upodobljenimi hribi, pa je bilo pobarvano v zeleno polkovno barvo. Poznani so tudi srebrni primerki te značke, ki pa se od opisane razlikujejo predvsem po tem, da so jih poleg v omenjeni velikosti izdelovali tudi v večji izvedbi s širino 56 in višino 60 mm, medtem ko je bilo nebo nad hribi zeleno emajlirano.

31. polk ogrskega domobranstva (honved)

31. honv. gy. ezred, ... KOSTANJEVICA...

31. polk ogrskega domobranstva si je kljub temu, da je že imel polkovno značko, ki se poleg ostalih nanaša tudi na soško bojišče, naredil novo polkovno značko, ki pa je zelo podobna svoji predhodnici. Značka je pokončne oblike, z zaokroženo zgornjo stranico, in je široka 30, visoka pa 45 mm. Na njej je upodobljena

skupina vojakov v napadu, v kateri v ospredju izstopa vojak v teku, s polno bojno opremo in nahrbtnikom ter s puško z nasajenim bajonetom v rokah. Pod to upodobitvijo je na pravokotnem polju med lovorovi vejici postavljen napis M. Kir., pod njim pa veszpremi 31 honv. gy. ezred, *Magyar Kiraly veszpremi 31 honvéd gyalog ezred* (Madžarski kraljevi vezspremski 31. domobranski pehotni polk). Levo in desno od lovorovih vejic sta letnici 1914 in 1917, pod napisom pa je v drobnem okvirčku oznaka izdelovalca – ARKANZAS B. PEST. VEDVE. Značka je obrobljena z vencem iz lovorovih listov, vrh katerega so nanizana bojišča, na katerih je polk sodeloval: GALICIA – KARPATOK – OROSZLENGYELORSZAG – SZERBIA

– ALBANIA – VOLHYNIA – ROMANIA – ISONZO. Na spodnjem robu pa je izpisano kostanjeviško bojišče – KOSTANJEVICA 1917. Značka je kovana iz cinkaste pločevine, prevlečene z bakrom, ki je značilna za tega izdelovalca. Na zadnji strani ima pokončno iglo za pripenjanje.

Kraška fronta KARST FRONT

Značka kraške fronte je osmerokotne oblike in z nekoliko razpotegnjenim spodnjim delom. Na njej je na kraški planoti upodobljen boj na nož med avstro-ogorskimi branilci in italijanskimi bersaljerji, ki jih zlahka razpoznamo po značilnih pokrivalih. Na spodnjem robu tega prizora je napis izdelovalca – ARKANZAS BP, pod njim pa nekoliko večji dvovrstični napis – KARST – FRONT 1916/17 (kraška fronta 1916/17). Značka je kovana iz cinkaste pločevine, prevlečene z bakrom, široka je 34 in visoka 42 mm, na zadnji strani pa ima pokončno iglo za pripenjanje.

2. gorski strelski polk

GEBIGSSCHÜTZEN-REGIMENT N. 2, Hudi Log, Nad Logem

Kot je že v uvodu omenjeno, spada v ta zapis tudi značka najbolj slovenske enote v avstro-ogrski vojski, 2. gorskega strelskega polka. Je pokončne, ovalne oblike, široka je 25 in visoka 38,5 mm. Na njeni sredini je upodobljen zlatorog, za njim pa neznana gorska dolina, ob vznožju katere raste smrekov gozd, nad njo pa vzhaja sonce. Pod zlatorogom je s planikami obdan grb dežele Kranjske,

levo od njega je napis Hudi Log, desno pa Nad Logem, imeni kraških bojišč, na katerih se je polk bojeval v jeseni 1916. Zgornjo polovico značke obdaja v nemščini napisano ime polka – K. K. GEBIRGSSCHÜTZEN – REGIMENT N. 2, ob levem robu značke, tik pred začetkom napisa, je tudi monogram oblikovalca v obliki prekrizanih črk KS. Na zadnji strani ima značka pokončno nameščeno iglo za pripenjanje. Poleg opisane izvedbe obstaja tudi miniatura, ki je široka 18 in visoka 27,5 mm, in obesek, ki je istih mer kot mala značka, vendar s to razliko, da je masiven in ima na svojem zgornjem robu namesto igle za pripenjanje pritrjen obroček za obešanje. Za pripadnike polka so bile izdelane tudi vojnopoštne dopisnice z reliefnim odtisom značke, ravno tako tudi pisemski papir. Značke obeh velikosti so kovali iz cinkaste, medeninaste, posrebrene in srebrne pločevine, obesek pa je bil medeninast.

114. polk poljskega topništva

FELD ARTILL. RGT. 114, KOSTANJEVICA...

Značka 114. polka poljskega topništva je pokončne, pravokotne oblike, s prirezanima zgornjima vogaloma, medtem ko spodnja dva vogala obdajata šopka lovorovih vejic, ki ju objema prek spodnje stranice razpet trak z imenom polka – K.u.K. FELD ARTILL. RGT. ERZH. ALBRECHT N. 114

(K.u.K. Feld Artillerie Regiment Erzherzog Albrecht N. 114 – cesarski in kraljevi polk poljskega topništva nadvojvode Albrechta št. 114). Na obeh koncih prirezanega napisnega traku sta stari oznaki enot, običajno delno zelo slabo vidni, iz katerih je ta polk nastal – K.u.K. FHR 5 in K.u.K. FAR 14. Na sredini značke je upodobljen razkoračen topničar s čistilno palico v roki, za njim pa top na bojnem položaju. Zgornje tri stranice značke obdaja rob, na katerem so v dveh vrsticah naštetih bojišča, na katerih se je enota borila: 1914 LUBLIN, IWANGOROD 1915 KARPATEN, ZŁOTA-LIPA, ALEKSINIEC - NW. MSZANIEC 1916 SZERET, ZWYZYN, MANAJOW, KARST 1917 X.

XI. ISONZOSCHLACHT, KOSTANJEVICA, XII. ISONZOSCHLACHT ZENSON DI PIAVE 1918 PIAVE. Značka je široka 34, visoka pa 41 mm in je kovana iz cinkaste pločevine. Na zadnji strani ima pokončno iglo za pripenjanje in je brez vsakršnih oznak oblikovalca ali izdelovalca.

32. polk ogrskega domobranstva (honvéd)

32. HONVÉD, KOSTANJEVICA...

Tudi 32. polk ogrskega domobranstva je na svoji znački namenil mesto tudi Kostanjevici. Značka je razmeroma velika, široka 62, visoka pa 40,5 mm in je izdelana v obliki jeklene čelade, prek katere je upodobljen leteči angel, ki v rokah drži velik lovorjev venec. Znotraj venca je napisana polkovna številka 32, desno od nje pa HONVÉD. Pod tem napisom so v treh vrsticah nanizani nekateri izmed krajev, v katerih se je polk boril – UHNOW, SAN, DUNAJEC, KÁRPÁTOK, OROSZLENGYELORSZÁG, WOLHYNIA, levo od njih pa se samostojno kaže KOSTANJEVICA. Značka je kovana iz nikljane medeninaste pločevine in ima na zadnji strani vodoravno iglo za pripenjanje ter napis izdelovalca – MOR-SZÁNY J. BUDAPEST IV. ESKÜ UT 5.

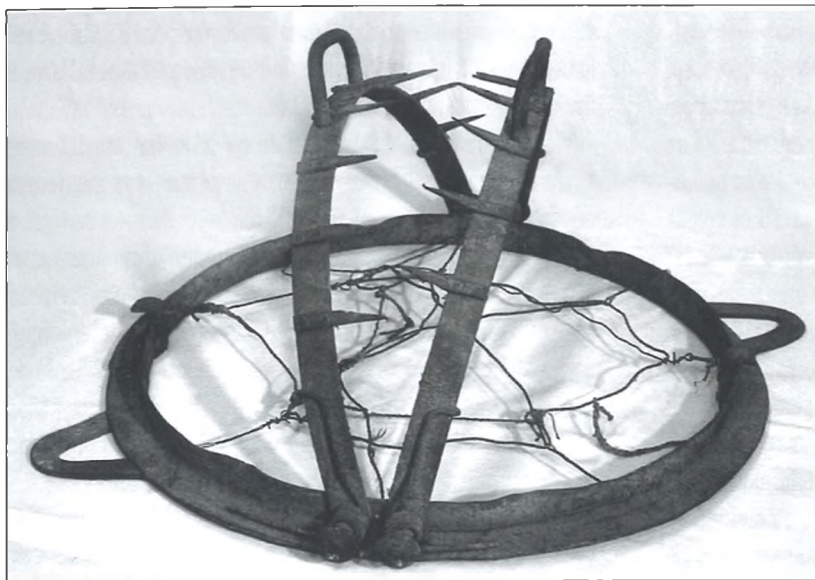
Predstavljene značke so iz zbirk naslednjih lastnikov:

Aleksander Hvalič
Aleksander Obidič
David Erik Pipan
Egon Valantič
Jakob Ciglar
Sergio Zerial

UJETI KOT DIVJAD

Protipehotne pasti v prvi svetovni vojni

Mitja Juren

Ta past je bila najdena ob vznožju Marmolade.

Na njej je še vidna žična mreža, ki je služila za sprožitev štirih močnih vzmeti. Hranijo jo v muzeju prve svetovne vojne na prelazu Passo Fedaia pod Marmolado.

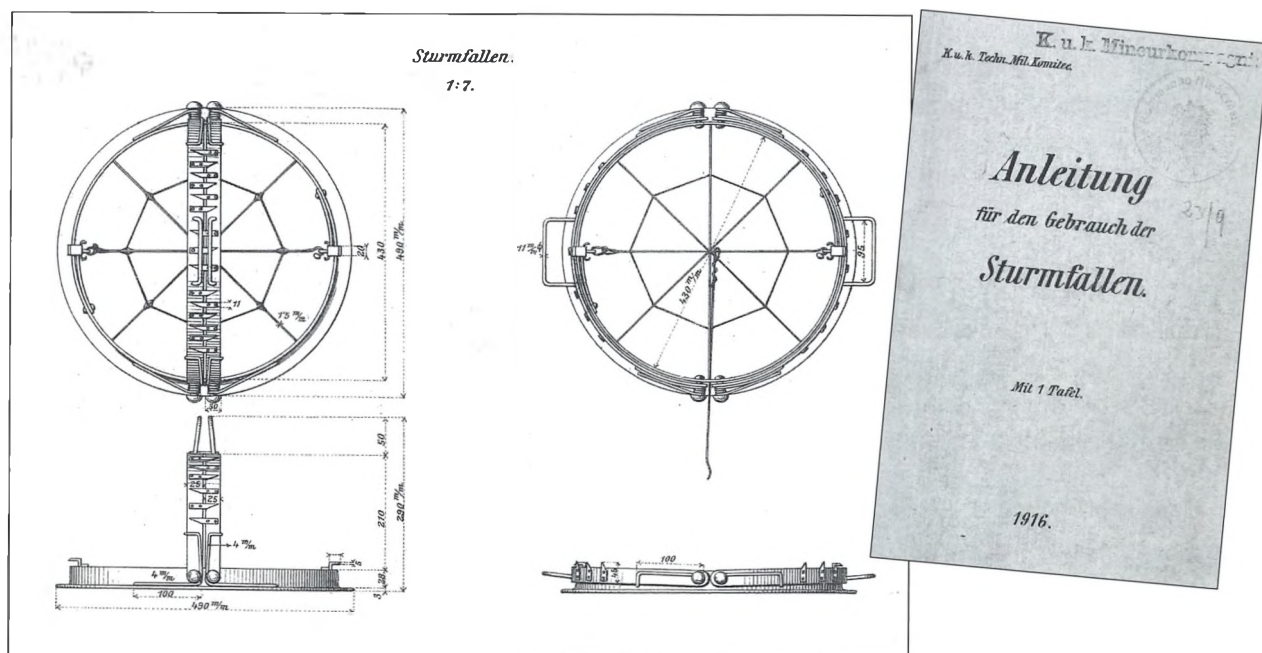
V reviji »Na fronti« smo s krajšimi prispevki že večkrat obravnavali predmete, uporabljene v prvi svetovni vojni, ki so sovražniku povzročali hude rane. Veliko jih je šlo že v pozabo. Eno takih nenavadnih bojnih orodij je bila brez dvoma tudi protipehotna past.

V bistvu gre za velikega skobca, ki je bil večji od tistih, ki so jih uporabljali divji lovci po gozdovih vse Evrope v časih, ko so bedne razmere prisilile obubožane ljudi, da so lovili divjad za preživetje.

Obstoj teh velikih železnih čeljusti je postal znan šele po koncu prve svetovne vojne, vendar je še vedno obstajal dvom, če so jih res uporabljali tudi v vojne namene. Prevladovala je namreč teorija, da je veliki skobec služil le za lovljenje medvedov in volkov. Dvom je bil dokončno odpravljen, ko sta se pojavila dva neizpodbitna dokaza: dnevniški zapis v dodatku publikacije *Zgodovina italijanskega topništva 1915-1918*, 14. zvezek (*Storia dell'artiglieria italiana 1915-1918*), izdane v Rimu leta 1951, in pa avstro-ogrski priročnik z naslovom *Navodila za uporabo protipehotnih pasti* (*Anleitung für den Gebrauch der Sturmfallen*). Prepustimo besedo očividcem tega nenavadnega in zahrbtnega skobca.

Nekega večera, v prvih majskih dneh pri Plavah, ko so zvezde sijale visoko na nebu in je življenje v sovražnih strelskih jarkih dozdevno potekalo mirno, se je stotnik v 62. bateriji minometalcev, Ettore Ragazzi iz Piacenze, podal na izvidnico z narednikom Sandrom Sandrijem. Bilo je na predvečer desete soške bitke. »*Neke noči*«, piše Mario Bassi v *Vivere pericolosamente* (Živeti nevarno), »*sta se dva topničarja splazila iz strelskega jarka in se po visoki travi priplazila do avstrijskih žičnatih ovir. Njun namen je bil izvesti drzno akcijo in zajeti par avstrijskih prednjih straž, da bi od njih potem izsilili nekaj podatkov, potrebnih italijanskemu poveljstvu. Napredovala sta po vseh štirih. Naenkrat se je zaslišal zamolkel »klik«. Stotnika so za nogo zagrabile močne čeljusti železne pasti*

za volkove, ki so jih Avstrijci včasih nastavljali in uporabljali kot obrambno sredstvo. Ni jih bilo mogoče odpreti, čeprav se je stotnik na vse kriplje trudil. Petnajst, dvajset metrov stran se je nahajal sovražnikov strelski jarek, iz katerega so preteče molile cevi strojnic. »Pojdi!« je siknil stotnik skozi zobe. »Ničesar ne moreva storiti. Pojdi, ukazujem ti!« Sandri se je še naprej ukvarjal s skobcem, jezno in silovito, vendar tiho. »Odreži mi nogo,« je ukazal stotnik, »odreži mi nogo in me povleci stran ali pa pojdi, ker te nočem več videti tukaj.« Naenkrat je narednik Sandri začutil, da se je past rahlo dvignila od tal, na katera je bila pritrdjena, in da se je strašni zobati primež premaknil. Spoznal je, da je bil skobec pritrdjen na nekak klin, ki je bil zabiti v štor ali kaj podobnega. Tedaj je začel počasi in plazeče se – avstrijske straže in njihove strojnice so bile le kakih deset do petnajst metrov stran – krožno premikati po travi in vleči za sabo stotnika, da bi odvil celotno napravo s svojega nastavka. En krog, potem drugi, nato kratek premor, da je poslušal, če so avstrijske straže kaj opazile. Še en in potem še en krog, medtem ko je stotnik stiskal in škripal z zobmi od bolečin. S težavo je zadrževal krik, ki bi ju lahko izdal, in pogumno pre-

Platnice priročnika z navodili za uporabo pasti in risbami, ki nam kažejo zaprto in odprto past, pripravljeno na »ugriz«.

našal strašno trpljenje, ki mu ga je povzročala dvojna vrsta železnih zob. Po dolgotrajnem kroženju in odvijanju se je klin končno zrahljal in narednik ga je potegnil iz ležišča. Čeljusti pasti pa so še vedno držale ukleščeno stotnikovo nogo, tako da ga je moral Sandri odvreči za seboj do italijanskih jarkov in odrešitve.»

To pričevanje se je ohranilo do današnjih dni in dokazuje, da je avstro-ogrška vojska resnično uporabljala tovrstne protipehotne pasti.

Njihova uporaba pa je razvidna tudi iz zgoraj omenjenega priročnika, natiskanega na 5 straneh, kateremu je bila dodana tudi risba pasti. Priročnik so razdeljevali po enotah. Leta 1916 ga je izdal cesarski in kraljevi tehnično-vojaški komite (K.u.K. Techn. Mil. Komitee) pod naslovom Navodilo za uporabnike protipehotnih pasti (Anleitung für den Gebrauch der Sturmfallen). Namenjen je bil minerskim stotnijam (K.u.K. Mineurkompanie) in je vseboval 5 točk. V prvi točki je opisano, kako je past izdelana, druga točka razloži, kako jo nastavimo, v tretji so navedena varnostna navodila, medtem ko je v četrti točki opisan postopek za dezaktiviranje pasti. Zadnja točka pa prinaša napotke, kako in

kje je primerno uporabiti te strašne zobate čeljusti. Poglejmo bolj podrobno, kaj navajajo posamezne točke priročnika:

- 1. Zgradba.** Zgradba pasti je razvidna iz priložene skice. Ko so čeljusti odprte, je past aktivirana. Ko človek ali žival stopi na mrežo iz žic, pritrjenih na okvir pasti, se sproži močna vzmet in v hipu se zaprejo čeljusti, ki s svojimi 4 cm dolgimi zobmi ukleščijo nogo. Žičnati preplet je primerno ohlapen, da ne bi zaradi temperaturnih vplivov prišlo do samosprožitve. Vsaka past ima 30 m dolgo jekleno žico, ki po eni strani služi za pričvrstitev pasti na neko trdno podlago, po drugi pa za njeno dezaktiviranje (zaprtje) na daljavo. V ta namen je žica povezana z žično mrežo.
- 2. Aktiviranje pasti.** Zaprto past prinesemo na izbrano mesto in jo po možnosti postavimo na čim bolj ravno podlago. Če to dopušča čas, jo za 5 cm zagrebemo v tla. Potem jo položimo na pripravljeno mesto in začnemo s postopkom odpiranja. Tako dolgo močno in neprekinjeno vlečemo oziroma pritiskamo na ročaja obeh čeljusti, dokler povsem jasno ne začutimo, da sta se

Skobec v odprtem položaju.

*Past v zaprtem položaju.
(vse foto Mitja Juren)*

čeljusti zaskočili za kavlja na obeh straneh spodnjega okvirja pasti. Jeklena žica ne sme biti napeta, marveč mora prosto ležati na tleh in jo potem s prostim koncem pritrdimo. Nadvse priporočljivo je, da past rahlo maskiramo.

3. Varnostna pravila pri aktiviranju. Da bi preprečili morebitni protiudar nazobljenih čeljusti in s tem poškodb, se moramo držati naslednjih navodil:

- a) To delo moramo opraviti kleče na obeh nogah.
- b) Glave ne smemo sklanjati preveč nizko.
- c) Po izpustitvi ročajev moramo roke povleči k sebi.

Detajl zobovja in vzmeti, ki sprožijo železne čeljusti.

4. Dezaktiviranje (zapiranje). Past načeloma dezaktiviramo s povlekom žice. V kolikor žice iz katerega koli razloga ni, potem past dezaktiviramo s približno 1 m dolgim in močnim kolom, s katerim tako dolgo pritiskamo na mrežo, da se past dezaktivira (zapre). Da bi lahko pasti brez težav dezaktivirali neposredno pred lastnim prodiranjem, je priporočljivo, da v ta namen za vsako past določimo po enega moža, kateremu pa mora biti mesto pritrditve žice dobro poznano.

5. Uporaba pasti.

Past uporabljamo v naslednjih primerih:

- a) Namesto lastnih žičnih ovir, če so te v celoti ali delno uničene zaradi silovitega topniškega obstreljevanja.
- b) Za ojačanje obstoječih žičnih ovir, pri čemer pasti po možnosti položimo pred nje.
- c) Za zaporo prehodov in dohodov, še posebej ponoči in v megli.
- d) Pasti lahko položimo v eni ali dveh vrstah v obliki šahovnice.

Tudi višji italijanski vojaški kader se je zavedal, da se avstro-ogrski vojaki poslužujejo takih pripomočkov, in poveljstvo brigade Pisa je 13. septembra 1916 v brigadnem zapisniku zabeležilo sledeče:

»Iz italijanskih položajev so odhajale tudi izvidnice, ki so s sabo nosile želatinske cevi in eksplozivne naboje, da bi si z njimi utrle prehode v žičnih ovirah. Poleg sovražnikovega ognja so na te predstraže prežale še druge skrite nevarnosti. Iz pridobljenih podatkov izhaja, da so Avstrijci pred našimi bojnimi črtami položili posebne pasti, podobne tistim, ki jih nastavljamo volkovom. Če človek stopi nanje, se sprožijo in ukleščijo njegovo nogo.«

**Italijansko besedilo prevedel Vili Prinčič
nemško pa Vinko Avsenak**

JAN BÉZARD IN NJEGOVA BUSOLA

David Erik Pipan

V avstro-ogrskih vojaških priročnikih za uporabo raznih tehničnih pripomočkov na terenu redno zasledimo omembo busole¹, velikokrat tudi pod imenom »bézardbussole«. Ta se običajno pojavlja v poglavjih, posvečenih orientaciji po terenu, ali pa gibanju, bivanju in vojskovanju v visokogorju, še posebej ob slabi vidljivosti, na primer v megli, temi ali sneženju. Vendar v tem primeru ne gre za tisto drobno okroglo busolo, ki jo pogosto vidimo na prsih avstro-ogrskih vojakov in podčastnikov, običajno obešeno na koncu strelske vrvice, temveč za napreden in natančen merilni instrument s komercialnim imenom *Dioptr-Orientierungsbussola*, izum Jana Bézarda. Bézard je bil avstro-ogrski častnik poljskega rodu, ki je v prvi polovici 20. stoletja postal svetovno znan izumitelj, njegovo ime pa je kmalu postalo sinonim za kakovostne busole, zato se jih je kmalu prijelo ime Bézardove busole. Že zgodnji modeli so bili ugodno sprejeti tako na civilnem kot na vojaškem področju, od koder so prihajala številna priporočila za njihovo uvedbo v vojaške akademije, kadetnice in poveljstva. Kot rezultat intenzivnega lobiranja je bila Bézardova busola sprejeta v uporabo tudi v zavezniški nemški vojski, njena uporaba pa se je hitro razširila po vsej Evropi in tudi izven nje. O njej je v zgibanki, ki ji je bila priložena, major A. Staubwasser zapisal:

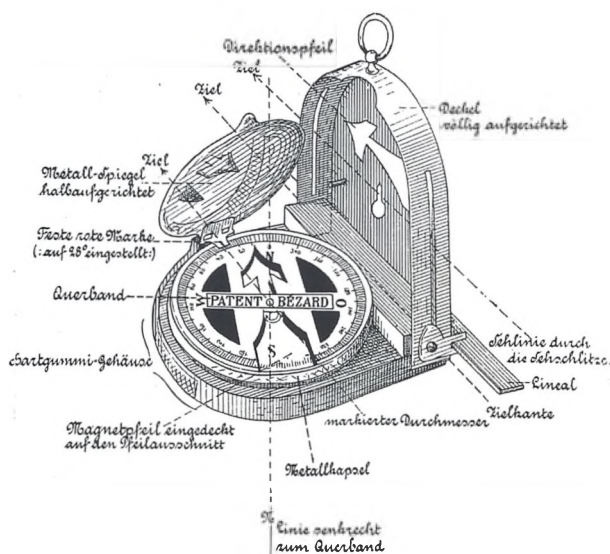

Bild 6 zu 4-8.

»V avstro-ogrski armadi že več let uporabljamo orientacijsko busolo, ki jo je skonstruiral avstrijski major von Bézard in je bila sprejeta v redno uporabo. Sprejeli so jo tudi Japonci in Bolgari, Srbi naj bi jo uporabljali v vojni proti Turkom, letos spomladi pa so jo Italijani uvedli v svoje kolonije. Leta 1905 je izšel v 4. zvezku Vojnotehničnega časopisa na str. 219 pomemben članek o Bézardovi busoli, ki je bila leta 1913 pomembno izpopolnjena in trenutno predstavlja najboljšo, kar je na voljo za uporabo na terenu. Uporabna busola je brez dvoma tako nujna oprema kot tritočkovni daljnogled, saj bodo v naslednji vojni tudi nočni pohodi in napadi in to na nepoznanem terenu. Sprašujemo se, kakšna uporabna sredstva imamo pri nas v Nemčiji. Pri različnih modelih, ki so sedaj v uporabi, manjka trpežnost za uporabo na terenu in lastnosti, ki bi omogočale določiti cilj na zemljevidu ali na terenu, se usmeriti na točko pohoda, izmeriti kot pohoda, določiti smer severa in vse to narediti na zemljevidu ter prenesti na teren. Na terenu je treba določiti smer pohoda, se je držati in busolo uporabljati na hiter in enostaven način, tudi ponoči, brez uporabe izdajalske luči. Vse te lastnosti ima Bézardova busola. Zakaj ravno Nemce

¹ Kompas, ki služi predvsem za vojaške namene.

ta busola ne zanima? Je to mogoče zato, ker ima nemško topništvo negativen odnos do znanstvenih instrumentov, ki niso plod njihove domače vojaške obrti? Mogoče zato, ker mora vsak napredek najprej dobiti različna mnenja, da se prebije, podobno kakor včasih smerni krog (Richtkreis), za katerega uvedbo se je poljsko topništvo toliko časa trudilo. V bistvu je tudi Bézardova busola nekaj podobnega kot smerni krog. Ali je kriva njena previsoka cena? Saj če hočemo imeti kaj dobrega, pri drugih stvareh ne varčujemo. Ali mislimo, da bomo razmišljali o tako dragem in na prvi pogled težko razumljivem instrumentu šele takrat, ko se bomo na vojaški vaji na tujem nepreglednem terenu, v megli ali v trdi temi izgubili? V kakšen neprimeren, nedopusten, težek položaj mora priti posameznik ali cela enota na podlagi tega? Zelo enostavno se lahko takim nezavidljivim položajem izognemo z uporabo busole 1913, katere uporaba ni težka.»

Tekom let je busola doživljala številne spremembe in izboljšave, sčasoma pa so na tržišče začeli prihajati tudi novi, sodobnejši modeli. Busole, narejene po Bézardovi zasnovi, so v Evropi izdelovali še po letu 1960, v številnih državah pa tudi njegove imitacije.

Ker pa nas zanima predvsem model busole, ki je bil v uporabi med prvo svetovno vojno, in ker je bil Bézard aktiven avstro-ogrski častnik in osebno udeležen tudi v prvi svetovni vojni, se mi zdi prav, da se najprej sprehodimo skozi njegovo življenje.

Jan Bézard – Johann Ritter von Bézard se je rodil 5. maja 1871 v Przyborowiejah materi Anni Gertenauer in očetu, polkovniku Janu Bézardu, ki je bil leta 1866

v vojni s Prusijo kot major v 20. pehotnem polku odlikovan z redom železne krone III. stopnje. Poročil se je z Margaret de Varady, za katero je moral plačati 35.000 kron dote. Z njo je imel dva otroka, hči Margaret, rojeno 10.4.1908 v Dunajskem Novem mestu, in sina Jana, rojenega 31.3.1913 v Boznu (Bolzano).

Po končanem vojaškem šolanju na Terezijanski vojaški akademiji na Dunaju je leta 1892 začel aktivno vojaško službo kot poročnik v 4. bataljonu 13. pehotnega polka v Tarnowu. V

obdobju 1895–97 je opravil tudi Višjo vojaško šolo na Dunaju. V letih 1898–1900 je služboval kot nadporočnik v vojaškem geografskem inštitutu v Innsbrucku, v letih 1900–1905 pa kot stotnik, poveljnik 4. bataljona 32. polka ogrskega domobranstva (Honved) v Beszteczbanyji. V letih 1905–1911 je bil predavatelj na Terezijanski vojaški akademiji in Višji vojaški šoli na Dunaju. V tem obdobju je izumil busolo model 1910. Leta 1914 je nastopil službo kot major, poveljnik II. bataljona, 2. polka tirolskih cesarskih lovcev v Boznu. Na tem položaju je bil tudi ob začetku prve svetovne vojne.

S svojim polkom je odrinil na rusko bojišče, kjer je 28. avgusta 1914 med bitko pri Komarowu in Wasylowu zajel baterijo ruskih poljskih topov, ki je bila potem uporabljena v zmagoviti bitki proti ruski 10. armadi. Med rusko protiofenzivo je 3. septembra padel Lvov, njegov bataljon pa je skušal zaustaviti rusko napredovanje in se je v boju umikal proti reki Bug.

6. septembra, okoli 6. ure popoldan, se je polk, sestavljen iz II. in III. bataljona, premikal vzhodno od vasi Domaszów (Rawa Ruska) pri mestu Belz. Med pohodom so opazili, da se v bližnjem gozdu zadržuje večje število vojaštva. Izvidniška patrolja huzarjev je sporočila, da se mu ne more neopazno približati, saj konji povzročajo preveč hrupa, zato se je major Bézard odločil poslati v izvidnico pehotno patroljo. Ko se je po trenutkih negotovosti patrolja vrnila, je poveljstvo obvestila, da so se na južnem robu gozda utaborili Rusi in da, prepričani v svojo premoč, niso poskrbeli za stražo. Na ukaz poveljnika polka, je šel major Bézard s svojim pomočnikom, poročnikom Sajem preveriti moč in razmestitev sovražnikovih oddelkov. V noči iz 6. na 7. september je major Bézard na čelu svojega bataljona vdrl v ruski tabor. V tem drznem napadu je zajel dva ruska generala, nekaj sto vojakov in osem topov. Za to dejanje je bil kasneje odlikovan z redom železne krone III. stopnje.

7. septembra je njegov bataljon sodeloval v boju in pri tem utrpel velike izgube. Še istega dne je bil major Bézard med umikom proti Michałowki okoli 13. ure ranjen in ob 13.30 odpeljan v divizijsko bolnišnico. Naslednjega dne so ga okoli 5. ure skupaj s celotno bolnišnico 3. divizije zajeli Rusi.

V ujetništvu je zbolel za špansko gripo. Zdravil se je v bolnišnicah v Brodyju, Nikolsku, Irkutsku in St. Petersburgu. Proglášen je bil za invalida in kot takega so ga med izmenjavo ujetnikov 2. februarja 1918 vrnili v Avstrijo. Po vrnitvi je bil povišan v polkovnika in se je kljub bolezni želel vrniti v svoj polk. 14. julija 1918 je odšel na italijansko fronto, na sektor

10. armade. Bil je poveljnik enot na območju gorskega prelaza Passo della Borcola (1206 m), na vzhodnem delu gore Pasubio. Zaradi zdravstvenih težav je bil 5. novembra 1918 ponovno hospitaliziran. Marca 1919 je bil vojaško upokojen. Ker se je imel za Poljaka, je poslal iz Dunaja na Poljsko pismo s prošnjo, da bi se lahko pridružil poljski vojski. Zaradi svojega znanja je bil 12. aprila 1922 vanjo sprejet kot generalštabni polkovnik. Najprej je postal predavatelj topografije na Višji vojaški šoli, kasneje pa vodilni na vojaškem odseku Geografskega inštituta v Varšavi. V tem obdobju je naredil nov model kompasa, ki se ga je prijelo ime »poljski Bézard«. Po petih letih službovanja v poljski vojski se je 30. 4. 1927 upokojil in se naselil v Krakovu. Leta 1931 pa se je s svojo ženo preselil na svoje posestvo v Przyborowieh št. 5 (danes Borzecin, okrožje Brzeski). Po koncu druge svetovne vojne, leta 1946, je bilo celotno njegovo premoženje na podlagi komunističnega odloka o kmetijskih reformah nacionalizirano. O njegovi poznejši usodi in usodi njegove družine nisem uspel izvedeti nič. Danes priimka Bézard na Poljskem ne zasledimo več.

Sedaj ko smo spoznali izumitelja, se lahko vrnemo na začetek oziroma k modelu busole, kateremu je ta prispevek namenjen. Za imenom *Diopter-Orientierungsbusssole Modell 1910* se skrivata dve izvedbi: mala z uradnim imenom *Armeemodell I.* in velika z imenom *Armeemodell II.* Busola je bila takoj po predstavitvi sprejeta v avstro-ogrsko vojaško uporabo in je tam zamenjal starejše, ravno tako Bézardove modele 1904 in 1906, saj je izpolnjevala vse zahtevane pogoje, ki so se glasili:

- tako na zemljevidu, kakor na terenu določiti smer pohoda
- točno izmeriti kot smeri pohoda proti smeri severa in omogočiti, da se le-tega natančno prebere iz zemljevida ali s terena, in s tem v zvezi na zemljevidu ali na terenu točno določiti zahtevano točko, da se najdemo in lahko orientiramo
- določiti smer pohoda na terenu in to smer pohoda držati tudi v pogojih, ko trenutno ali stalno točka smeri pohoda ni vidna zaradi teme, megle, gozda, zakritja, hribov itd
- na osnovi določenega kota smeri in izmerjene ali ocenjene razdalje narediti natančno skico poti
- pomikati se brez zemljevida na osnovi znanega kota smeri in dolžine poti (ali skice poti) in to brez zemljevida
- uporabiti jo tudi brez izdajalske luči in to tudi od strani slabo priučenega osebj.

Že leta 1913 pa se je pojavil izboljšán model, ki je bil opremljen s tremi svetlečimi fosfornimi markacijami, ki jih predhodni modeli niso imeli.

Opis busole model 1910

Osnovni sestavni deli so: podstavek-ohišje, kovinsko ogledalce, kovinska kapsula z magnetno iglo in pokrovček. Zaprta manjša busola ima mere 51 x 56 x 14 mm, večja pa 67 x 74 x 16 mm.

Podstavek je izdelan iz črnega bakelita, ki je na zaokroženi stranici rebrasto narezan, kar onemogoča drsenje iz rok ob uporabi. Na spodnji strani podstavka je odtisnjena serijska številka in z belo barvo pobarvan napis s številko patenta – *PATENT – BÉZARD D.R.P. (Deutsches Reichs-Patent) – 157329* ter logotip nemškega izdelovalca Georga Luffta iz Stuttgarta. Primerki, izdelani po prvi svetovni vojni, imajo podstavek, ki je enak opisanemu, le da je izdelan iz aluminija. Pri večjem modelu je na podstavek pritrjeno tudi zložljivo kovinsko ogledalce rahlo elipsaste oblike z manjšim, navzgor ukrivljenim kljunom, ki omogoča lažje odpiranje.

Vrtljiva kovinska kapsula, ki je vložena v posebno ležišče na podstavku, je najpomembnejši del busole in ima pri manjšemu modelu premer 45 mm, pri večjemu pa 55 mm. V njej se pod steklenim pokrovčkom nahaja skala, razdeljena na 360°, na kateri so z rdečo barvo označene smeri neba, in napis *PATENT BÉZARD*. Pod njo je na pločevinasto podlago nameščen papirnati disk, ki ima izrezano odprtino v obliki puščice. Ta disk omogoča natančno nastavitvev kompasa glede na lokalne značilnosti. Tovarniško so bile busole nastavljene na zamik 9° zahodno od oznake za sever (N), kar je ustrezalo nastavitvam za Avstro-Ogrsko in Nemčijo. Pod tem diskom je nameščena

magnetna igla, na katero je z voskom prilepljena papirnata puščica, ki se po obliki ujema z izrezom na disku nad njo. Na puščici sta z rdečo barvo označena sever (N) in jug (S), pri modelu 1913 pa je preko črke N pokončno zarisana približno 2 cm dolga svetleča fosforna črta, ki olajšuje uporabo ponoči.

Starejši primerki imajo pokrovček iz aluminija, ki pa je običajno hitro oksidiral, zato so jih kmalu začeli delati iz ponikljane pločevine. Na zunanji strani pokrovčka je napis *DIREKTION*, ki ga po sredini v vodoravni smeri preseka v desno usmerjena puščica, ki kaže pravilno smer uporabe. Na spodnjem robu zunanje strani pokrovčka (ko je odprt) je pri večjem modelu narisano 5 centimetrsko ravnilce. Na notranji strani pokrovčka je pritrjena bela puščica iz trdega papirja, ki je obrnjena v isto smer kot zunanja. Na obeh bočnih pokončnih stranicah pokrovčka se nahajajo zareze, skozi katere ob uporabi busole gledamo proti cilju. Pri večjem modelu je na osi, ki spaja pokrovček s podstavkom, pritrjen tudi zložljiv nastavek za 10 centimetrsko ravnilce. Na zgornjem delu pokrovčka je pritrjen ovalni obroček, nanj pa je privezana približno pol metra dolga črna vrstica.

Vsi sestavni deli, izdelani iz trdega papirja, se pravi puščica na notranji strani pokrovčka, puščica na magnetni igli in disk z izrezom v obliki puščice, so premazani s posebnim, za svetlobo odbojnim premazom, in če so izpostavljeni močnemu viru svetlobe, ostanejo v temi nekaj časa vidni. To je bila že značilnost predhodnega modela 1906, medtem ko ima novejši model 1913 dodane še fosforne markacije, ki jih pred uporabo v temi ni potrebno predhodno osvetljevati.

K busoli je spadal še usnjen etui, ki jo je ščitil pred poškodbami med nošnjo, ter kartonasta škatlica.

Škatlica manjšega modela je velika 55 x 80 x 30 mm, večje pa 83 x 100 x 33 mm. Na njej so natisnjene ilustracije s

prikazom pravilne uporabe, v njej pa je priložen rdeč listek z navodili za pravilno osvetljevanje za svetlobo odbojnih delov pred nočno uporabo, pri večjem modelu pa tudi zgibanka s podrobnimi navodili in opisom kompasa. Na pokrovu škatlic sta poleg ilustracije tudi napisa *Armeemodell I.* pri manjšem modelu in *Armeemodell II.* pri večjem in še napis *Diopter-Orientierungsbusssole* s številko patenta (*Patent Bézard*: D.R.: 157329 + 27752). Na manjši škatlici je poleg tega še napis: *Patentiert in: Oesterreich-Ungarn, England, Frankreich, Russland, Schweiz, V. St. v. Nordamerika, Japan* (Patentirano v Avstro-Ogrski, Angliji, Franciji, Rusiji, Švici, Združenih državah Severne Amerike, Japonski).

Cena busole model 1910 je bila v Nemčiji 7,20 marke za manjšo izvedbo, za večjo pa 12,00 marke, v Avstro-Ogrski pa se je manjši model dobilo za 8,90 krone, večjega pa za 14,90 krone. Večjemu modelu je bilo priloženo tudi 10 centimetrsko ravnilce. Cena izpopolnjenega modela 1913 je bila nekoliko višja, saj je bilo v Nemčiji za manjšo izvedbo treba odšteti 10,20 marke, za večjo pa 15,00 mark, s priloženim ravnilcem pa 15,70 mark. V Avstro-Ogrski pa je manjši model veljal 12,50 kron, večji 18,50, z ravnilcem pa 19,30 kron.

Bézardovih busol modela 1910 je bilo izdelanih zelo veliko, saj sta jih konec koncev uporabljali tako avstro-ogrski kot nemška vojska, zato danes ne predstavlja posebne zbirateljske redkosti. Škoda je le, da ji je zaradi nepoznavanja in številnih kasnejših različic namenjena manjša pozornost, kot bi si jo zaslužila.

Pri pripravi tega prispevka mi je pri prevodih iz poljskega jezika nesebično pomagal prijatelj Rafal Drwiega, pri prevodih iz nemščine pa Tomaž Velnar, za kar bi se jima rad še posebej zahvalil.

Viri:

- *Armee-Kompass, Patent v. Bézard, Major in der k.k. Oesterr.-Ung. Armee. Gebrauchsanweisung*
- *Ausführliche Beschreibung der nachts leuchtenden Orientierungsbusssole, Patent Major v. Bézard.*
- www.fundajakosciuszki.pl/pdf/fundacja_kosciuszki_bezard.pdf
- www.borzecin.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=3003&Itemid=436
- www.compassmuseum.com

VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO ...

MIRKO KURINČIČ IZ DREŽNICE

Vinko Avsenak

Končal se je lep oktobrski dan in mrak je že padel na Drežnico, ko sem se pripeljal do domačije Kurinčičevih. Preden sem zapeljal na dvorišče, me je še skoraj na cesti pozdravila velika, pokonci postavljena granata in pa tabla z napisom »Muzejska zbirka Botognice«. Mirko Kurinčič me je kot vedno sprejel z nasmeškom in me gostoljubno popeljal v prijazno, domačo kuhinjo. Kaj kmalu sva prešla k stvari.

»Mirko, v uredništvu smo se dogovorili, da v našo revijo *Na fronti* uvedemo stalno rubriko pod naslovom »Varuhi kulturne dediščine pripovedujejo...«, v kateri naj bi zbiratelji ostalin prve svetovne vojne pripovedovali o zanimivostih zbirateljskega življenja, svojih najdbah... Ker si ti med njimi prav gotovo starosta soške fronte, smo se najprej spomnili nate. Kaj meniš o samem naslovu te rubrike in o naši pobudi?« Za hip pomisli, potem se rahlo nasmehe in reče:

»Varuhi? Pa kaj nismo roparji?«

»No, naslov je res malce izzivalen, morda namenoma, toda pri njegovi izbiri smo se zavedali, da večina zbirateljev s svojo predano, dolgoletno dejavnostjo preprečujete zobu časa, da bi ti čudoviti predmeti, ki ste jih našli, očistili in razstavili, za večno izginili in bi bila s tem tudi narodna kulturna dediščina prikrajšana in osiromašena.«

»Da, morda je res tako, toda razpeti smo med to našo ljubeznijo, ki nas vodi v pri zbiranju, in zakonodajo, ki pravi drugače. Mislim, da sta resnica in pravica nekje vmes, a je njune meje nemogoče določiti. Tudi med nami zbiratelji so velike razlike. Nekomu, ki je zbiratelj samo zaradi komercialnih koristi, bi težko rekel varuh kulturne dediščine, in zbirateljstvo v tem primeru izgubi svojo srž in razloge, zaradi katerih sem začel zbirati. Jaz to namreč počnem iz osebnih, globljih nagibov. Tudi zato nisem prevelik prijatelj sejmov. Red mora biti in zato tudi imamo ustrezno zakonodajo, ki naj bi bdela nad nepravilnostmi.

Mislim, da bi morali te vidike v društvu prevetrili in precediti. Obstajajo namreč velike razlike v našem odnosu do ostalin, ki jih lahko zaradi tega doleti zelo različna usoda. Neki predmet lahko na primer brezobzirno konča v plavžu ali pa zavržen strohni in s tem povsem izgubi svojo vrednost, sporočilo in poslanstvo. Lahko pa ga na primer poklonim prijatelju, in če le temu ta predmet nekaj pomeni in če naju potem še dodatno zbliža in poveže, potem sem dosegel svoj namen, potem občutim veselje in olajšanje. Je pa to zelo težko vprašanje in nanj vsekakor ni enostavno odgovoriti, kajti vsaka stvar ima svojo avreolo in jo je treba presoјati iz več vidikov.«

Mirko Kurinčič v muzeju s svojim najljubšim predmetom v roki
(foto Vinko Avsenak)

»Kako in kdaj si začel z zbirateljstvom? Kaj te je pri tem vodilo, usmerjalo?

»Večkrat sem se v vseh teh letih spraševal, kaj je z menoj narobe. Zakaj in kako sem zašel na ta pota pred davnimi 45 leti? Prav gotovo je na mojo odločitev vplivalo več okoliščin. Najprej moram vsekakor omeniti, da se je v vsej Drežnici po vojni razmahnilo zbiranje vojaške opreme in orožja, kajti njuna koncentracija je bila na tem področju ogromna, saj je bilo v

Drežnici veliko vojaštva, v gorah nad njo pa je potekala prva italijanska bojna črta. Poleg tega je bila Drežnica tudi po vojni zaradi bližine meje s sosednjo Jugoslavijo vse do kapitulacije Italije leta 1943 polvojno območje, na katerem so bile pogoste vojaške vaje in gibanje je bilo omejeno. Takrat je tu vladala velika revščina, in potem ko so ljudje za silo popravili požgane domove, so se začeli preživljati tudi z zbiranjem železja. »Želézarji« smo jim rekli. Tudi po deset jih je šlo mimo naše hiše v gore. Pobirali so seveda tudi žico, žeblice, pločevino za lastne potrebe. Iz tega obdobja so ostale v drežniški zapuščini številne zgodbe. Naj povem samo eno. Ko je bil eden od drežniških »želézarjev«, Jože Ivančič, vpoklican v italijansko vojsko, je vse svoje prihranke v lirah shranil v izpraznjeno avstrijsko granato kalibra 75 mm, privil nazaj pokrov na zadnjem delu in potem granato zazidal v zid. Toda med njegovim vojaškim rokom je izbruhnila druga svetovna vojna in fant je prišel domov iz vojske, iz tankovskih oklepni enot v Afriki, šele čez 7 let. V vseh teh letih pa je njegov težko zaslužen denar postal le ničvreden kupček papirja. Toda granata je ostala, kajti poklonil mi jo je in jo sedaj skrbno

Italijan Gobbo z „lovorjevim“ vencem
(iz zbirke Mirka Kurinčiča)

hranim v svojem muzeju. Jože in vodovodar iz Magozda sta s svinčcem šrapnelskih kroglic na poseben način zalila stike na ceveh vodovodne napeljave od Drežniških Ravn do Kobarida in vodovodne cevi še danes tesnijo.

Toda zbiralci in »želézarji« so prihajali tudi od drugod: iz Solkana, Volč, Kobarida... Bili so bolj organizirani od domačinov, ki so jim za denar celo nosili zbrano blago s hribov do prvih kolovozov, do koder so lahko prišli z vozovi. Med njimi je prednjačil Italijan Gobbo, nekdanji italijanski vojak s soške fronte. Bil je prisoten, ko je med 12. soško bitko padla granata na vhod velikega skladišča nekje pri Gorici in ga zasula. Po koncu vojne se je vrnil, odkopal s prijatelji zasuto skladišče in nabrano blago so dobro prodali v Italiji. Toda potem je redno zahajal v naše kraje in zašel tudi na podkrnsko področje. V Drežnici je imel celo priročno skladišče. Hodil je na Mrzli vrh, Batognico, Krn...

Spal je kar po teden dni v gorah, po kavernah in si kuhal polento v avstrijski čeladi. Bil je izredno močan, nosil je z gora baje tudi po 100 kg blaga naenkrat. Ko pa je prišel prvi mraz, je sredi gostilne namerno zabavljal čez oblast, da so ga za tri ali štiri mesece zaprli, da je bil čez zimo na toplem. Na koncu se je tu ustalil, se poročil in naselil v Kobaridu. Umrl je v domu upokojencev v Podbrdu. Zbiranje ostankov prve vojne je pomenilo zanj vsakdanji kruh, drugega ni delal. Zasvojil se je z zbiranjem kot večina zbirateljev.

Oh da, ta zasvojenost! Če se dalj časa ukvarjaš s to dejavnostjo, zasvojenosti ne moreš uteči. Je kot opij, nepremagljiva strast. O tem sem veliko razmišljal. Mnogi med nami so za vedno odšli kot žrtve te strasti, ko so v trenutku labilnosti, ki jo lahko povzroči že slabo vreme, popustili v zbranosti, presegli mejo dovoljenega in se izpostavili preveliki nevarnosti. Napačen gib in ni te več! Tako menim, psihologi bi znali to potrditi.

Vsaka hiša v Drežnici je imela svoje skrivnosti, svoje operativno zemljišče. Tudi brat ni bratu zaupal svojih nahajališč. Ljudje so se med seboj pritajeno, skrivnostno pogovarjali. Kot dečka me je vse to pritegovalo, a sprva nisem razumel dosti in me odrasli tudi niso pustili v bližino. Tudi moj tata je bil dober pripovednik. Ko sem imel 10 let, me je začel jemati s seboj, predvsem na Batognico, na našo »sveto goro«, ki je burila mojo domišljijo. Kolikokrat sem z odprtimi usti poslušal odrasle na trgu sredi

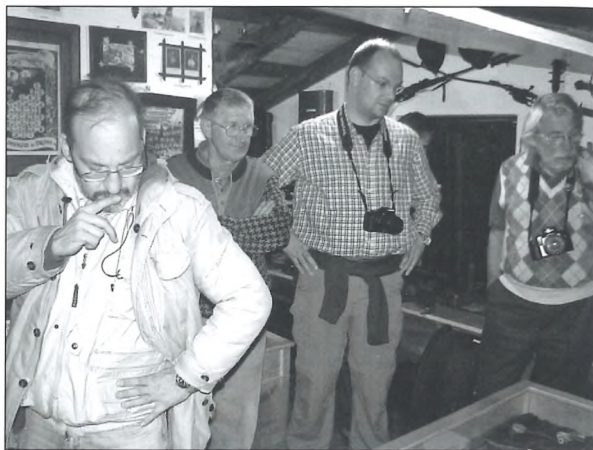
vasi ali v sirarni na planini, ko so modrovali o njej in o drugih svetih krajih! V takšnih razmerah sem torej odraščal in te so prav gotovo vplivale name.

Kot deček se nisem mogel živeti v nogomet ali se lotiti zbiranja kartic, škatlic in podobnega kot ostali otroci. Ko pa danes razmišljam o svojem pravem začetku zbirateljstva, se mi spomin vrne na dogodek, ki me je zaznamoval. Ko sem imel kakih 17 let, sem pasel krave na našem travniku pod Drežnico, na katerem smo imeli barako, pokrito z italijansko pločevino. Opazil sem, da je na njej pricinjena značka, verjetno proizvajalca pločevine. Počasi in previdno sem jo ločil od podlage in si domišljal njeno visoko vrednost. To je bil začetek mojega zbirateljstva. Potem me je ta strast krepko zgrabila in ves navdušen sem se podal v gore, novim najdbam naproti. Vendar potrebni čas za to dejavnost je bil nam zaposlenim skopo odmerjen, saj smo ga našli le v nedeljo po maši in ob praznikih, vse ostale dneve smo delali.

To je bila zame doba velikih raziskovanj in spraševanj in nenehno smo se učili. Takrat so bile po kavernah še častniške omarice in leseni podi. Še bukovo metlo sem našel v kotu. Ko sem na primer na Vršiču našel bajonet, je imel še dobro ohranjen lesen držaj, in ko sem ga potegnil iz nožnice, se je še vedno oglašil tako, kot sem bil vajen v vojski. A najbolj so se me dotaknili osebni predmeti: vilice, žlice, noži, glavniki, ogledala, ščetke, pribor za britje... Za njimi so se skrivale neznane osebe, njihove zgodbe in usode. Povsod so ležale čelade, čutarice in podobna oprema. Škoda, da se takrat ni nihče spomnil, da bi to zatečeno stanje poslikal. Takrat sploh nismo mislili tako, kot mislimo danes. Meni se je že tako ali tako dozdevalo, da sem zašel v neki čuden svet, ki meni ni podoben.«

»Toda z leti so se ti tvoji dragulji namnožili, vse več jih je bilo, in verjetno se je začel porajati problem njihovega skladiščenja, hranjenja. Kdaj si začel snovati muzej?«

»Pridno in predano sem zbiral in kar hitro se je nabralo toliko blaga, da sem si moral na kašči urediti primeren prostor za skladiščenje. V sedemdesetih letih me je vendarle začel spremljati strah, da bodo enkrat prišli oblastniki in mi vse pobrali. Ko pa sem leta 1993 začel prenavljati hišo, sem razmišljal tudi o primernejšem prostoru. Čutil sem tudi potrebo, da bi zbirko predstavil ljudem in da bi ta morala spadati v

*Mirko z obiskovalci iz tujine
(foto Vinko Avsenak)*

turistično ponudbo. Toda spet sem se bal odziva oblasti, kajti to, kar sem snoval, bi lahko vendarle bilo v nasprotju z družbenimi interesi. Danes je to težko razumeti, ker so se razmere medtem bistveno spremenile. Pri tem načrtovanju me je pa podprlo lokalno turistično društvo, ki je nastopalo kot nekakšen pokrovitelj. Slovesna otvoritev je bila že leta 1993 in od takrat stoji na naši hiši tabla, ki mimoidočemu oznanja muzejsko zbirko »Botognice«. Do danes je zbirko obiskala že velika množica ljudi: turistov, poznavalcev, zbirateljev...«

»Prav gotovo si med vsemi temi pohodi in raziskovanji naletel na kakšne zanimivosti, ki so ti ostale v spominu? Kako si iskal?«

»Moram reči, da me je pri iskanju pogosto spremljal nekakšen poseben intuitiven občutek, da bom uspešen, da bom imel srečo. Toda odvisno od dneva. Kadar je bil ta občutek še posebej močan, sem se odločno napolil k izbranemu kraju in ponavadi takoj našel kaj posebnega, vrednega. Mislim, da to človek v svoji podzavesti začuti. Ko sem bil tako pred mnogimi leti s sovaščanoma na Vršiču, me je v danem trenutku nekaj prešinilo, zato sem iz kaverne stopil stopnjo niže in pri priči našel na tleh bokser. Takrat še niti nisem dobro poznal njegove namembnosti in vrednosti, a sem ga vseeno pobral in odnesel. Drugega sem na podoben način našel v *Kavernenhofu* na Batognici, na katero sem se odpravil z vso družino. Ko sem vstopil v rov, ki vodi v podzemlje, sem takoj privzdignil desko lesenega poda, malce

pobrskal in tam je bil – bokser. Prav čakal je name. Ko sem bil s prijateljem Ivom Ivančičem, znanim zbirateljem, na Rombonu, sem v neki kaverni takoj opazil nekakšne konice, ki so kot trnje molele iz tal. Izkopal sem jih in tu je bil – buzdovan. Zanimivo je, da sva z Ivom dolga leta zbirala, ne da bi se poznala, čeprav je bil vmes samo Polovnik. Najdbe so se poslej kar vrstile in vsaka ima svojo zgodbo. Za skoraj vsak predmet vem, kje sem ga našel in kakšna zgodba je povezana z njim.

»Ali lahko med vsemi temi predmeti izločiš katerega, ki ti je še posebej pri srcu oziroma na katerega te veže kaj več kot spomin?«

Ob tem vprašanju sem bil prepričan, da bo Mirko v hipu izbral primerek kakšnega orožja ali kaj podobnega. Toda zmotil sem se, kajti odgovor je bil v povsem nepričakovani smeri, a je za Mirka vendarle značilen. Malo je pomislil, potem pa rekel:

»Moj verjetno najljubši predmet, za katerega dolgo časa sploh nisem vedel, kaj predstavlja, sem našel na Kalu, v avstro-ogrski kaverni. Ima obliko večje, okrogle konzerve s pokrovom. Ko pokrov snamemo, se pokažejo trije prekati iste velikosti in med njimi imata dva prekata pokrovčka z navitjem. Tudi spodnji, nasprotni konec »konzerve« se zapira s pokrovom in v njem je prazen prostor za shranjevanje. Le kaj naj bi to bilo? Tuhtal sem in tuhtal, dokler ni nekoč prišel v mojo zbirko obiskovalec, ki mi

je namembnost predmeta lepo pojasnil. Šlo je torej za pribor vojaškega kurata: v enem prekatu je imel blagoslovljeno vodo, v drugem poslednje olje za maziljenje, v tretjem hostije, medtem ko je v spodnjem delu hranil zvito štolo.

Veliko mi pomeni tudi izpraznjena granata – zvonec. Na zgornjem delu je prevrtana in v luknjico je na notranji strani pritrjeno nihalo, tako da ob tresenju zvončklja kot zvonec. Ker sem jo našel v dolinici pod Kalom (*Kapellenthal*), v kateri so vojaki med vojno ob pokopališču zgradili lepo kapelo, upravičeno sklepam, da je služila za zvonec pri verskih obredih.«

»V vseh teh desetletjih si ustvaril čudovito zbirko, na katero si lahko upravičeno ponosen, in tudi mi smo počaščeni z njo. V zvezi z njo si doživel veliko lepih zanimivih stvari, kar te lahko navdaja z zadovoljstvom, z občutkom, da si ustvaril nekaj lepega. Kako gledaš na to danes?«

»No, težko sem prebolel mišljenje sovaščanov, ki se jim je moj konjiček zdel čuden. Poleg tega sem imel včasih težave tudi z lovci, ker so mislili, da sem krivolovec, saj mi je iz nahrbtnika pogosto molela kakšna puška. Mene pa so vodili povsem drugi nagibi. Naši tigrovci so se borili za pravično, sveto stvar, varovali so naša ognjišča in jaz menim, da sem iz podobnih nagibov ustvaril to zbirko in jo predstavil ljudem v spomin in opomin. Želim, da bi prispevala k spoznanju, da so se tu dogajale grozne stvari, ki naj bi jih ne bilo nikoli več.

Med Mirkovimi najljubšimi predmeti:
zvonec iz *Kapellenthala* in pribor vojaškega kurata
(foto Vinko Avsenak)

FOTO ALBUM

*Avstro-ogrski letalci si krajšajo čas s kartanjem, za igralno mizo so si omislili kar trup letala Brandenburg C. I
(fototeka Društva Dolomitenfreunde, Dunaj)*

*Avstro-ogrski letalci med oddihom na letališču v Vipavi
(fototeka Društva Dolomitenfreunde, Dunaj)*

FOTO ALBUM

*Zabava v zaledju fronte. Avstro-ogrski vojaki s plinskimi maskami pri lupljenju krompirja v Lokah pri Gorici
(zbirka Silvija Obrdanka)*

*V pričakovanju plinskega napada
(fototeka Društva Dolomitenfreunde, Dunaj)*

FOTO ALBUM

*Avstro-ogrski častniki in podčastniki v trenutkih sprostitve med boji
(fototeka Društva soška fronta Nova Gorica-album Julian Kenda)*

*Tudi vojaki in podčastniki so v predahih med boji radi igrali karte
(zbirka Silvija Obrdanka)*

Izid revije so finančno podprli:

DORNBERG

1224

vina DORNBERG d.o.o.
Zalošče 29/d 5294 Dornberk
Tel: 05/3017688 GSM 041352045
dornberg@volja.net www.dornberg.si

FIEGL

Občina
Šempeter-Vrtojba

ISSN 1580-7282

9 771580 728004